

Beteckning: _____

Institutionen för pedagogik, psykologi och didaktik

Utmanande bildningssyn

**Mönster i motståndet
mot Ellen Keys och Honorine Hermelins
pedagogiska tänkesätt**

Tina Lundh

November 2009

D-uppsats 15 hp magisternivå

Pedagogik D 01

Examinator Peter Gill

Abstract

Lundh, Tina (2009). *Utmanande bildningssyn. Mönster i motståndet mot Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogiska tänkesätt*. D-uppsats i pedagogik 15hp. Institutionen för pedagogik, psykologi och didaktik. Högskolan i Gävle.

Syftet med studien är att undersöka om det finns mönster i motståndet mot Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogiska tänkesätt. Kännetecknande för deras pedagogiska tankar var frihet, självbildning, livslångt lärande och avståndstagande från lydnad, examenstväng och tron på fasta kunskaper. I tolkningen av hinder och motstånd används maktbegrepp från kritisk teori och socialpsykologi. Med sin jämförande ansats syftar denna uppsats till att bli ett bidrag till forskning om vilka maktintressen som har hindrat två pedagogiska tänkares idéer och vilka maktmedel som använts i motståndet. Det mönster som framträder är att de pedagogiska tänkarna både förlöjligades och osynliggjordes av sin samtid. Osynliggörandet av deras pedagogiska tänkesätt har sedan fortsatt av eftervärlden. Anledningen torde vara att de utmanade akademiska, patriarkala, militära och politiska makthavare.

Studien bygger på andras studier av Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogiska idéer, kritiken och motståndet mot deras idéer, liksom på andras empiriska studier över hur dagens skola fungerar. Dessa studier har tolkats utifrån kritisk teoris utgångspunkt att samhällseliga fenomen och mänskliga företeelser beror på kulturella konstruktioner upprätthållna av rådande maktförhållanden. Tolkningens mål är att avslöja fasthållande maktstrukturer och frigöra kunskap.

Undersökningens viktigaste slutsats är att dagens dominerande bildningssyn förespråkar lydnad framför kunskapssökande, och detta för att bevara nuvarande maktförhållanden inom akademien och politiken, vilket hindrar förverkligandet av barns rättigheter och allas lika värde.

Nyckelord

Frihetspedagogik, Ellen Key, Honorine Hermelin, maktstudie, kritisk teori, härskartekniker, lydnad, självbildning

Inledning	
Metodiska utgångspunkter	6
Teoretiska utgångspunkter och historisk bakgrund	9
Kritisk teori	
Pedagog	
Pedagogik och lydnad	
Pedagogik och bildningssyn	
Folkbildning	
Maktperspektiv	
Två pedagogiska tänkare	
Ellen Key	16
Pedagog	
Pedagogik och bildningssyn	
Folkbildning	
Maktperspektiv	
Honorine Hermelin	22
Pedagog	
Pedagogik och bildningssyn	
Folkbildning	
Maktperspektiv	
Likheter och olikheter	27
Genomslag respektive hinder	29
Pedagog	
Pedagogik och bildningssyn	
Folkbildning	
Maktperspektiv	
Kritiken mot Ellen Key och Honorine Hermelin	39
Mönster i motståndet	44
Motståndets maktmedel, härskartekniker	
Vilken makt har motståndarna försökt upprätthålla?	
Slutsatser	65
Metoddiskussion	65
Slutord	70
Referenser	72

Inledning

”Ja, men förstår du inte att du måste gå i skolan”, sa polisen.

”Varför måste man gå i skolan?”

”För att lära sej saker och ting förstås.”

”Vad då för saker?” undrade Pippi.

”Allt möjligt”, sa polisen, ”en hel massa nyttiga saker, multiplikationstabellen till exempel.”

”Jag har klarat mej bra utan nån pluttifikationstabell i nio år”, sa Pippi. ”Och då går det nog i fortsättningen också.”¹

När Astrid Lindgren låter världens starkaste flicka ifrågasätta skolplikten använder hon argument som pedagogiska tänkare framfört tidigare: Vad är det för nyttigt med att lära sej saker som man inte har efterfrågat? Och varför måste man?

Den här uppsatsen handlar om vilka hinder som mött pedagoger som förespråkade frihet och kunskapssökande, och om vilka maktintressen som motarbetar pedagogik för fritänkare. Det är en maktstudie över motståndet mot Ellen Keys och Honorine Hermelins tänkesätt.

Ellen Key (1849-1926) förespråkade fostran till fritt tänkande och kämpade mot barnarbete, utsugning av arbetarkvinnor, kvinnoförtryck och militarism. Honorine Hermelin (1889-1977) förespråkade eget kunskapssökande och glädje i lärandet, liksom hon också kämpade mot militarism och för ökat kvinnligt deltagande i politiken. Båda arbetade som pedagoger och båda var allvarligt kritiska mot dåvarande skolsystem. De utvecklade båda två pedagogiska idéer om hur förtryckta människor skulle kunna frigöra sej, bli medvetna om möjligheter och hinder och kunna påverka sina egna liv.

Uppsatsen beskriver bara kortfattat de pedagogiska tänkesätten hos Ellen Key och Honorine Hermelin. De har själva skrivit böcker och artiklar och det finns litteratur som redogör för och tolkar deras pedagogiska idéer och teorier. Däremot saknas forskning som jämför hindren för de två tänkarnas pedagogik, liksom det saknas forskning som jämför motståndet mot deras idéer. Med sin jämförande ansats syftar denna uppsats till att bli ett bidrag till forskning om vilka maktintressen som hindrar pedagogik för förändring och vilka maktmedel som används för detta.

Ellen Key och Honorine Hermelin blottade i sina texter maktordningar och kulturella konstruktioner, utifrån beskrivningen av deras pedagogiska tankar ställer jag kritiska frågor för att synliggöra nutida skolsystem, nutida (van)föreställningar och därmed söka motståndet mot deras idéer: För vem eller vad är fostran till lydnad nödvändig? Vad reproducerar idéerna om baskunskaper och behovet av betyg? Varför har vårt samhälle skolplikt? Vad hindrar nyfiket kunskapssökande och reproducerar underordning?

Syfte och några begrepp

Syftet med uppsatsen är undersöka om det går att se mönster i vilka maktintressen som motarbetat pedagogik för att förändra samhället. Studien utgår från Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogiska tänkande och tolkar deras texter och ett antal avhandlingar om dem. I nästa skede jämförs deras texter med empiriska studier om pedagogik i dagens svenska samhälle. Med den ansatsen avser jag att identifiera vilka av deras idéer som har fått medhåll och vilka som har mött motstånd. Slutligen försöker jag finna mönster och förstå vilka maktmedel som använts och vilka maktintressen som deras idéer utmanat.

¹ Lindgren 1945/2008:33

I uppsatsen kommer benämningarna hinder, motstånd och kritik att användas. Eftersom jag söker mönster, strukturer och kategorier är fokus på vilka maktintressen den enskilde kritikern eller motståndaren försvarar. I källhänvisningar kommer jag att med namn redogöra för vem som framförde kritik eller motstånd. Detta för att styrka tolkningen och för att läsaren ska kunna söka mer information utifrån källhänvisningen. Men fokus är inte den enskilde utan vilken maktsfär den enskilde ingår i, vilka maktintressen han försvarar och vilket maktmedel eller vilken härskarteknik den enskilde använder. I den här uppsatsen är det alltså inte tillräckligt att en tidigare forskare har kallat personen eller gruppen kritiker eller motståndare. Jag har heller inte för uppsatsarbetet undersökt om huruvida Ellen Key eller Honorine Hermelin pekat ut några kritiker eller motståndare mot just dem. I min tolkning och reflektion söker jag mönster både i sakliga argument och i mer generellt motstånd mot de tvås tänkesätt.

Motstånd och kritik har formulerats i samband med att den utvalda tänkaren publicerat en bok eller har blivit uppmärksammad i något sammanhang. Motståndet har också uppträtt olika beroende på om det gäller person eller sak. Så har till exempel motstånd i form av osynliggörande inneburit att personen inte har uppmärksammats i samband med historieskrivning. Emedan motstånd mot ett förslag ibland inte formulerats utan bara "försvunnit" från den dominerande dagordningen. För att försöka upptäcka det tysta motståndet, det vill säga vad som osynliggjorts, "försvunnit", inte bemöts eller tigits ihjäl, har jag sökt Ellen Keys och Honorine Hermelins idéer i nutida empiriska studier av skolan och folkbildningen.

Avgränsningar

Det tål att upprepas att uppsatsen bara översiktligt beskriver Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogiska tänkesätt. Ellen Key utvecklade sina idéer om bildning, pedagogik, fostran och samhälle i flera skrifter. Detta utläser Claudia Lindén som Ellen Keys strävan "efter sammanhang mellan livets och tänkandets olika sfärer" (2002:219). De finns avhandlingar som har belyst hennes idéer med urval från en viss tid, en viss bok eller utifrån en fråga. Lindén anser att genom att inte se Ellen Keys strävan efter sammanhang så gör de flesta utolkare "en väldig reduktion av denna tänkare" (2002:219). Denna uppsats riskerar, genom sitt fokus på motståndet mot pedagogiska idéer, att upprepa förminskandet av både Ellen Key och Honorine Hermelin.

Det är inte en detaljstudie av vare sig ungdomsskolan eller folkbildningen. Studien kommer inte specifikt att handla om den i början på 2000-talet pågående betygssdiskussionen.

Det vetenskapliga perspektivet för denna uppsats är kritisk teori. Därav följer att det positivistiska perspektivet är bortvalt. Utifrån kritisk teori, till skillnad från positivistisk teori, finns inga neutrala beskrivningar av människor och samhällen. Alla beskrivningar av sakförhållanden är beskrivningar utifrån ett maktperspektiv.

Metodiska utgångspunkter

Uppsatsen är både ett förståelseprojekt och ett kritiskt tolkningsprojekt. För det första försöker jag förstå på vilket sätt två tänkares idéer om bildning och pedagogik har blivit mottaget av kritiker och hur idéerna motarbetats. För det andra försöker jag att tolka gemensamma drag och mönster i kritiken och motståndet.

I det här avsnittet diskuteras några av de frågor som förståelse och kritisk tolkning för med sej. Innebär sökandet efter förståelse något annat än att tolka i makttermer? Finns det en motsättning mellan att förstå och kritiskt tolka?

Försök att förstå är att skriva in sej i en tolkningstradition, en hermeneutisk tradition. Därmed avskrivs försök att bevisa, vilket är en positivistisk vetenskapstradition. De två traditionerna uppfattas vanligen bygga på olika syn på verklighetens vara, kunskapens natur och möjligheter att nå kunskap. Likaså anses kritiskt tolkande grundat på kritisk teori att bygga på en annan syn på verklighetens vara än den hermeneutiska traditionen. Men Per-Johan Ödman menar att hermeneutik och kritisk filosofi är starkt besläktade:

Hermeneutik och kritisk filosofi är två starkt besläktade forskningstraditioner. /.../ de båda handlar om ett slags utvidgning av den enskilda människans uppfattning och om hur hennes värld "hänger ihop". Båda handlar således om sammanhang, kontext. /.../ Det finns också andra beröringspunkter. En truism som inte kan upprepas tillräckligt många gånger är att man för att kunna kritisera något också måste förstå det man kritiserar, det vill säga om man vill att kritiken ska uppfattas som seriös. /.../ Förhållandet mellan kritisk filosofi och hermeneutik kan och bör med andra ord vara dialektiskt; man förstår genom det kritiska perspektivet och man kritiserar för att man förstår (Ödman 1976:111 ff).

Mats Alvesson och Kaj Sköldberg framhåller också att hermeneutik och kritisk teori är närstående forskningstraditioner. De kallar kritisk teori för trippelhermeneutik:

Kritisk teori kan beskrivas som ett slags trippelhermeneutik. Enkel hermeneutik – i sociala sammanhang – handlar om individernas tolkning och innebördsbestämning av sig själv och sin egen subjektiva och intersubjektiva (kulturella) verklighet. Dubbel hermeneutik är vad den tolkande samhällsvetaren engagerar sig i, då han/hon försöker förstå och utveckla kunskap om denna verklighet. Samhällsvetenskap är på så sätt en fråga om tolkning av tolkande varelser. /.../

Den kritiska teorins trippelhermeneutik innefattar dels nämnda dubbla hermeneutik, dels ett tredje led: den kritiska tolkning av de strukturer och processer som på olika sätt påverkar såväl undersökningssubjektens som forskarens sätt att till synes fritt tolka sin situation respektive tolkningstemat. Kritisk tolkning tar fast på de omedvetna processer, ideologier, maktförhållanden och andra uttryck för dominans som medför att vissa intressen gynnas på bekostnad av andra i de förståelseformer som till synes spontant uppstår (2008:349-350).

Annorlunda uttryckt framhåller Alvesson och Sköldberg att den kritiska teorin vill väcka medvetenhet om sociala fenomenens politiska karaktär och utveckla forskarens förmåga till kritisk reflektion över förgivettagna verkligheter vilka forskaren både forskar om och ingår i såsom samhällsmedlem. Forskarens kritiska iakttagande, tolkande och reflekterande av andra ska samspela med ett kritisk granskande av forskaren själv.

Hermeneutiken, och därmed också trippelhermeneutiken, innebär att vägen till förståelse och kritisk granskning går genom tolkning. Ödman skriver att tolkningar motsvarar förklaringar inom den naturvetenskapliga traditionen:

Inom hermeneutiken sker prövningen av tolkningarna ofta genom argumentering eller helt enkelt genom att läsaren ges möjlighet att själv pröva tolkningens rimlighet genom att utsaga och tolkning presenteras jämsides med varandra (1995:XIII).

För att läsaren ska ha möjlighet att pröva mina tolkningars rimlighet är uppsatsen full av citat jämsides med tolkningarna.

Motiv och källor

Jag har valt två pedagogiska tänkare för att kunna se likheter i strukturella maktförhållanden. En begränsning med att studera kritik och motstånd mot bara en tänkares idéer vore att denne tänkare och dennes motstånd skulle kunna ses som ett enskilt fall, ett särfall. Just sökandet efter strukturer har gjort att jag utöver kritiken mot de två pedagogerna ibland också hänvisat till kritik och motstånd mot andra förespråkare för pedagogik som uppmuntrar frihet och motsätter sej tvång och lydnad.

Ellen Key var, enligt forskare som Ronny Ambjörnsson, Bengt-Erik Andersson, Magdalena Gram, Susel Hedström Huveröd, Brigitte Mral och Ola Stafseng, tongivande i den svenska, nordiska, ja europeiska, debatten under genombrottet för parlamentarism. Hennes idéer kom att få många efterföljare.

... den kvinna, vilken som jag ser det, har betytt mest för de svenska kvinnliga aktivisternas sammanhållning och styrka, nämligen Ellen Key. Hon kan nog sägas var den mest synliga kvinnan i offentligheten fram till sekelskiftet och utgjorde ett slags kitt mellan kvinnor från skilda politiska läger och från olika samhällsklasser. Då som nu fanns en stor skepsis inom kvinnorörelsen gentemot hennes delvis vilda, inkonsekventa och problematiska idéer, men hennes funktion som förmedlande länk är ett faktum (Mral 1999:190).

Samtidigt var kritiken mot Ellen Key var mycket hätsk (Stafseng 1996, Sandström 2001, Lindén 2002).

Honorine Hermelin skrev om pedagogik och tillämpade sina idéer under trettio år som rektor för Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad. Den skolan skapades för att stärka kvinnors politiska utövande och kvinnors medborgerliga påverkan på samhället (Lindberg 2000).

Valet av de två som grupp handlar om likheter i vilka människor de har slagits för, vad de har velat åstadkomma och deras metodval. De har slagits för diskriminerade och förtryckta grupper. Ellen Key ställde sej på arbetarkvinnornas och arbetarbarnens sida i kampen för bättre villkor. Hon kämpade för kvinnofrigörelse, barns rätt, kvinnlig rösträtt och fred. Honorine Hermelin kämpade också för kvinnofrigörelse, kvinnlig rösträtt och fred. Deras metod var främst medvetandegörande. Ett sokratiskt barnmorskeförhållningssätt. Honorine Hermelin använder "vakna och våga", som senare användes 1970-talets kvinnorörelse. Ellen Key verkade genom mötesverksamheten Tolfterna för medvetandegörande för kvinnor mellan klasser.

Någon forskning som direkt kopplar ihop de två tänkarna respektive det motstånd deras pedagogiska idéer mötte har jag inte hittat i litteratursökning.

Studien bygger på andra studier som tolkas och omtolkas utifrån mitt sökande efter mönster i motståndet. Nyttjande av andras empiriska studier rekommenderar Alvesson och Sköldberg:

Ett gott råd till den kritiskt sinnade forskaren är således att utnyttja befintliga empiriska studier och exempel och att tolka och omtolka dessa utifrån den problemställning som man har valt. Dessutom bör den vidare empiri som man stöter på i olika sammanhang – från samtal med bekanta till reklamskyltar på stan – nyttjas. En breddning av den empiriska receptiviteten är således viktig. Men av större intresse i föreliggande sammanhang är vilka insikter man får från kritisk teori vid egen empirisk forskning (2008:326).

De texter jag tolkat, för att finna kritiken mot Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogik är avhandlingar, vetenskapliga artiklar, minnesböcker, avhandlingar om dagsaktuella problem i skolan, tidningsartiklar, filmer och även samtal med bekanta.

Tolkning, obekantgöra och söka mönster

Litteraturgenomgången var första steget i uppsatsarbetet. Inne i den hermeneutiska spiralen, och med en motiverad perception, påbörjades också tolkningen av vad som gör att en människas verk

räknas som pedagogiskt respektive filosofiskt, och vad avgör att en människas verk benämns som teoretiskt respektive som eget tyckande.

Efter att under litteraturgenomgången ha sökt likheter mellan de två pedagogiska tänkarna så innebar steg två ett sökande av särprägel. Det vill säga jag djupläste litteratur om Ellen Key för sej, tolkade och reflekterade och försökte medvetet att hålla bort tankar om Honorine Hermelin. Därefter följde djupläsning av Honorine Hermelin enligt samma mönster. Syftet var alltså att inte fastna i likheter utan att också se egenart.

Parallellt under andra steget läste jag mer översiktligt om andra pedagogiska idéer i översiktsverk om pedagoger (Andersson 2001, Aspelin 2005, Dysthe 1996, Forsell 2005, Rydberg-Persson 2007). Dessutom läste jag studier om vanartsdiskussionen i Sverige under början av 1900-talet (Frangeur 2007), om den svarta pedagogiken och uppgörelsen med den fascistiska människosynen (Miller 1979, 1981) och om besvärliga människor i modern omtolkning (Rosenberg 2004). Denna läsning avsåg att obekantgöra den människosyn som ligger till grund för att uppfostran ska vara frigörande och förlösa inneboende kunskaper och talanger. Vanartsdiskussioner och disciplindiskurser blottlägger ofta en människosyn som i grunden inte tror på alla människors lika värde. Till exempel visar René Frangeur (2007) i sin genomgång av uppfostringsanstalten Bona att pojkar från fattiga hem med en alkoholiserad förälder eller en sjuk förälder hamnade på anstalt just för att deras föräldrar hade dålig ekonomi. Föräldrars alkoholism eller sjukdom, eller mammans död, var inte skäl att tvinga barn från ekonomiskt välbärgade hem till uppfostringsanstalt. I läsningen om pedagogen Paulo Freire (Freire 1970, Schyl-Bjurman och Strömberg-Lind 1976) och kritiken mot att hans idéer fick genomslag i svenska statliga utredningar (Callewaert och Kallós 1976, Richardson 1976, Selander 1984) – blev det möjligt att göra de dominerande ordvalen i dialogpedagogiken och i senare års läroplaner och skoldebatt mindre bekanta, mer främmande.

Alvesson och Sköldberg rekommenderar kritiskt tolkande studerande och forskare att obekantgöra för att uppenbara egna förgivettaganden:

... att *inte* se den sociala världen som självklar och bekant utan som ganska egendomlig. Forskningen blir då en fråga om obekantgörande, om att observera och tolka sociala fenomen i ett annat ljus än det som dominerande kategorier och distinktioner erbjuder. /../ det är lätt att gå vilse i komplexiteterna och detaljerna och dras in i de socialt dominerande kategorier, distinktioner och idéer som anammas inom området så att den kritiska känsligheten allvarligt försvagas. Det handlar om att göra det välbekanta främmande (Entfremdung, defamiliarization) ... (2008:337).

Ytterligare en metod som Alvesson och Sköldberg rekommenderar är att växla ordval som ett led i obekantgörandet och i en medveten strävan att inte fastna i socialt dominerande tänkesätt.

Det tredje steget i uppsatsarbetet var att söka mönster och reflektera. Genom att söka efter om Keys och Hermelins pedagogiska idéer fått genomslag, respektive vilka av deras idéer som kan spåras eller kan ses i dagens svenska utbildningsväsende försökte jag uppenbara tidigare dolt motstånd. När tidigare dolt motstånd uppdagades synliggjordes underliggande maktstrukturer, vilket gav mej nya frågor. Dessa nya frågor tog jag med i det fortsatta sökandet då jag tillämpade kritisk teoris maktbegrepp och socialpsykologiska maktbegrepp för att uppenbara de maktintressen och maktmedel som använts i motståndet.

Teoretiska utgångspunkter och historisk bakgrund

I avsnittet tar jag upp litteratur som varit stöd för mitt tolkande och reflekterande över föreställningen att människor behöver fostras till lydnad. Mina frågor i sökandet genom stödlitteratur har varit: Hur skapades denna föreställning? Vilka drivkrafter har legat bakom upprätthållandet av lydnadskravet? Vad och vilka drivkrafter kom att verka för frigörelse och fostran för ifrågasättande?

Ontologiska utgångspunkter i kritisk teori

Kritisk teori utgår från att vårt tänkande, vårt språk, vår människosyn, vårt samhälle och vår världsbild är sammansatta av maktstrukturer. Dagens och gårdagens orättvisor och förtryck beror på skeva maktförhållanden och dominans. Dominansen och makten upprätthålls genom skapandet av ett falskt medvetande. Det vill säga, vår konstruktion av verkligheten beror på vad vi som iakttagare har socialiserats till att uppfatta. I förordet till Frankfurtskolans tidskrift *Zeitschrift für Sozialforschung* skriver Max Horkheimer att socialforskningen (först senare kallad kritisk teori):

... eftersträvar kunskap om det totalsamhälleliga skeendet och förutsätter därför att det under händelsernas kaotiska yta går att nå kunskap om en för begreppet tillgänglig struktur av verksamma makter. I socialforskningen betraktas historien inte som det blotta godtyckets framträdelse utan som en av lagar behärskad dynamik (Horkheimer 1932/1987:29).

Vidare skriver Horkheimer att socialforskningen, kritisk teori, måste ”koncentrera en rad fackvetenskaper på sitt problem och söka utvärdera dem för sina syften.” Utifrån det synsättet har jag i uppsatsen använt maktbegrepp som återfinns inom Frankfurtskolans texter, liksom från den svenska maktutredningen. De andra fackvetenskaperna som jag har hämtat maktbegrepp ur är socialpsykologin om mikromakt och statsvetenskapens och juridikens tolkningar av konventioner för de mänskliga rättigheterna.

Uppgiften för forskning utifrån kritisk teori är att synliggöra och skapa kunskap om maktförhållanden och dominans. Jürgen Habermas, yngre årgång i Frankfurtskolan, kallar detta kunskapsintresse för det emancipatoriska, det frigörande. Detta kunskapsintresse handlar om att befria människor från vanföreställningar som håller dem fångna (Alvesson och Sköldberg 2008). Denna studie undersöker vad som hindrat Ellen Keys och Honorine Hermelins försök att befria sina medmänniskor från vanföreställningar och förgivettaganden om bildning, lydnad och skapandet av ett fredligt rättvist samhälle.

Forskning om Ellen Key

Det finns sju avhandlingar om Ellen Key i Kungliga bibliotekets databas Libris. Fem på svenska, en på tyska och en på engelska. De svenska avhandlingarna har fokus på Ellen Keys livsåskådning (Ulf Wittrock 1953), kvinnouppfattning (Ronny Ambjörnsson 1974), pedagogiska tänkande (Thorbjörn Lengborn 1976), estetiska, konstpedagogisk och religiösa utvecklingslinjer (Lengborn 2002) respektive litteratur, sexualitet och politik (Claudia Lindén 2002).

Den schweiziska avhandlingen (Veronica Spillman 1992) har underrubriken Ellen Keys bildningssyn och pedagogiska tänkande. Den amerikanska avhandlingen (Ronald William Angelis 1978) är en biografi över den svenska socialreformatorn Ellen Key.

På tyska finns fler avhandlingar, bland andra en om pedagogisk, psykologisk och kulturanalytisk tradition och perspektiv i Ellen Keys verk (Katja Mann 2003) och en om drömmen om ett barnets århundrade (Reinhard Dräbing 1989). På finska finns en avhandling om Ellen Key och den tyska kvinnorrörelsen med titeln "EINE DER UNSEREN" UND "KÖNIGIN IM NEUEN REICHE DER FRAU" (Kinnunen 2000).

Magdalena Gram (2008) redogör i **ELLEN KEY OM BÖCKER OCH LÄSANDE** för Ellen Keys syn på självbildning. Ola Stafsgeng (1996) har försett en nyutgåva av **BARNETS ÅRHUNDRADE** med introduktion och förklarande kommentarer. Henning E Sandström (2001) har skrivit om Ellen Key utifrån reflektioner över undervisningens varför, vad och hur. Han har tolkat varför såväl hennes samtid som eftervärlden har försökt osynliggöra hennes verk. Alexiusson och Karlsson (1999) har studerat Ellen Keys verksamhet som folkbildare. Ellen Keys pedagogiska syn återges i flera avhandlingar om reformpedagogik. En av de nyare är Kent Hägglund (2001) om pedagogen Ester Boman, Tyringe helpension och teater på en flickskola.

Material inom forskningsfältet vad gäller kritik av Ellen Key och motståndet mot hennes pedagogiska idéer finns både i ovanstående och i följande:

Agneta Adner (2002) har sammanställt en brevväxling mellan Ellen Key och en ung författare. Titeln är "-RYKTEN- JAG ÄR GIFT MED EN 22 ÅRS GOSSE I EN URSKOG I SMÅLAND!!!!". Bure Holmbäck (1997) har kallat sin återgivning av brevväxling mellan Ellen Key och författaren Hjalmar Söderberg för **FARLIGA MORALISKA OMSTÖRTARE**. Inger Hammar (2002) skriver om **ELLEN KEY I BLÅSVÅDER** som handlar om den debatt som Ellen Keys idéer om kvinnans frigörelse orsakade i Stockholm på 1890-talet. I antologin **ELLEN KEY EN MINNESBOK** gör redaktör Birgit Gerhardsson (1999) en jämförelse med dagens samhälls- och skoldebatt. I antologin **NY SYN PÅ ELLEN KEY** med redaktör Siv Hackzell (2000) finns bland annat artiklar om folkbildning, Tolfterna och barnkultur. Brigitte Mral (1999) har i boken **TALANDE KVINNOR** med nyckelorden språk, makt och offentlighet, ett kapitel om Ellen Key.

Forskning och minnesskrifter om Honorine Hermelin

Berit Lindbergs doktorsavhandling (2000) heter **KVINNOR – VAKNA, VÅGA! EN STUDIE KRING PEDAGOGEN OCH SAMHÄLLSVISIONÄREN HONORINE HERMELIN GRÖNBECH**. Avhandlingen är en biografi och tecknar samtidigt Honorine Hermelins bildningssyn, människosyn och pedagogiska tillämpning.

Lena Eskilsson (1991) berättar i sin doktorsavhandling om de första tio åren på Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad och ger ett porträtt av Honorine Hermelin, om hennes bildningsmiljöer och pedagogiska bakgrund, samt om medborgarskolans innehåll och form. I Ulrika Knutsons gruppporträtt om tidskriften *Tidevarvets* kvinnor (2004) finns också ett kapitel om Honorine Hermelin.

I antologin **FOLKBILDNING OCH GENUS** (1999) skriver Lena Eskilsson och Berit Lindberg om Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad.

Antologin **FOGELSTAD – BERÄTTELSEN OM EN SKOLA** (1956) är en minnesskrift, i den skildras både skolan och de personer som skapat den. Författaren Elsa Björkman-Goldschmidt skriver om sin barndomsvän Honorine Hermelin och om deras livslånga vänskap och samarbete. Flera deltagare berättar hur de såg rektorn Honorine Hermelin.

Pedagog

Alltid den historiska bakgrunden först, var en viktig tes på Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad (Lindberg 2000:40). Vad är det då genom historien som har hållit människors tankar fånglade vid att barn ska tuktas? Och vad har gjort att vissa människor kunnat bryta sej ur dessa låsta tankebanor?

Ordet pedagog kommer från det gamla Hellas, Grekland. En pedagog var den slav som ledde barnet till skolan. ”Den som leder, stödjer och hjälper det som växer. Som gör djupdykning i sinnena för att med öm hand befria och förlösa det som är bundet och instängt” (Björkman-Goldschmidt 1956:59). I Nationalencyklopedin (1994) hänvisas också till ”en slav som ledsagade barn till och från skolan och ibland undervisade dem i hemmet.”

Redan de gamla grekiskorna och grekerna tvingades lära sej att de som tänkte annorlunda än makten stämplades som samhällsfarliga. Aspasia från Miletos i Mindre Asien var en fri tänkare. Hon kom till Athen omkring år 440 fvt. Enligt Mral (1999) omtalas Aspasia som politisk rådgivare till Perikles och som retoriklärare till Sokrates och andra män.

Vissa tolkningar går ut på att hon anslöt sej till sofisternas dialogiska och kollektiva sätt att lära ut de retoriska verktygen och formerna. /../ Sofisterna, med sina erfarenheter av främmande kulturer, trodde på att samhälliga budskap och ”sanningar” måste anpassas till respektive publik i respektive tid och politiska situation för att vara framgångsrika. Sanningar var för dem inte eviga utan resultat av människors tidsbundna insikter och diskussioner. Hos en sanningssökande filosof som Platon framstår sofister i och med detta som ohederliga ordvrängare och den förhandlande, samtalsinriktade retoriken som närmast samhällsfarlig. Det är mycket som talar för att Aspasia, med sin speciella intellektuella bakgrund, sitt politiska intresse och sin retoriska konstfärdighet bör räknas till sofisternas skrå (Mral 1999:33 som in sin tur refererar till Jarratt och Ong 1995 angående Platons syn på sofisterna).

I citatet syns spänningsfältet mellan de som tror på eviga sanningar och de som tror att sanningar är resultat av tidsbundna insikter och diskussioner. Liksom hur ett annat betraktelsesätt än det egna pekas ut som samhällsfarligt.

Den sokratiske dialogen har använts inom akademier och universitet för att ställa frågor om det som tagits för givet, och för att utifrån detta frågeställande tillsammans söka svar. Jørgen Gaare och Øystein Sjaastad och andra pekar på att filosofen Sokrates (470-399 fvt) refererade till sin mor barnmorskan Fainarete. Det var hennes arbetssätt han såg som förebild för lärare. Han menade att han förlöste tankar genom att ställa välvalda frågor och få sin samtalspartner att tänka själv. Sin metod kallade han *maieutik* efter det grekiska ordet för barnmorskekonst. Kärnan i *maieutiken* – barnmorskekonsten – är att samtalsparterna förmås ge upp sitt inbillade vetande och om möjligt tillägna sej en sann insikt (Gaare och Sjaastad 2000:83).²

Pedagogik och lydnad

När Sokrates blottade argumenten för varför unga män skulle gå ut i krig, avslöjade han makten och dess krav på lydnad. Han blev av maktens bevarare dömd till döden (Dorion 2004). Under romarriket och medeltid härskade despoter och kyrkan med våldsmakt. Den politiska och religiösa makten föreskrev genom folkuppfostran och undervisning vad makten ville och behövde (Hermerén och Holte 1991). Niccolò Machiavelli (1469-1527) skrev att en furste för att uppnå och hålla sig kvar vid makten tvingas till list, svek, grymhet, mord och hänsynslöshet (Machiavelli 1512/2008). Svante Nordin har tolkat Machiavelli på följande sätt:

Kristendomens moral att man ska vara ödmjuk och vända andra kinden till är utmärkt för den som vill komma till himlen. För den som vill förvärva, behålla och utöva makt på jorden är den oduglig (Nordin 1999:56).

² Barnmorskan Fainarete kallas i engelsk litteratur Phanarote. Den stavningen förekommer också i svenskan.

Ödman ger i *KONTRASTERNAS SPEL, EN SVENSK MENTALITETS- OCH PEDAGOGIKHISTORIA* (1995) tolkningar av vad som hände i Sverige under början av 1600-talet då den blivande kungen ställde till räfst- och rättarting med rådsherrar i vad som sedan kom att kallas Linköpings blodbad.

Att makten var viktigare än själva sakfrågan märktes bland annat på att hertigen lade ner sin talan mot de rådsherrar som gav efter och erkände sig brottsliga. Det goda var att lyda, det brottsliga att inte acceptera tvånget (1995:142).

Den upplyste despoten påstods alltså tvingad till moraliskt förkastliga handlingar samtidigt som han sades vara förebild för vanligt folk. I detta tänkande med alla sina logiska kullerbyttor närdes också synen på människan som en ond best som måste disciplineras och tuktas. Eller som Ödman skriver: Det brottsliga var att inte acceptera tvånget. Ödman ger flera exempel på hur lydriad präntas in i svenskarna från och med reformationen. De som tidigare av sina valda kungar kallats danneman, kom i stället att benämnas undersåtar.

Från att ha uppfattats som en danneman att *respektera* blir inbyggaren nu i överhetens ögon en undersåte att *inspektera* och *visitera*, till kropp och själ (Ödman 1995:96, kursiv i original).

I exempel efter exempel visar Ödman hur inbyggarna (undersåtarna) tvingades till lydriad med straffpedagogik: Dödsdomar år 1541 för att ha vanhelgat kyrkplatsen på påskdagen; dödsdomar år 1676 för trolldomsväsende; och dödsdomar år 1699 för arbetare som på grund av utebliven lön nedlagt arbetet. Ödman använder begreppet immanent pedagogik och definierar det:

”... alla former av smygande pedagogik som genomsyrar våra liv. Det rör sig alltså om en i situationen inneboende pedagogik, vilken sällan eller aldrig medvetandegörs som påverkan. Det motsvarande lärandet har jag kallat kryptoinläring, med vilket jag menar det dolda lärande som den immanenta pedagogiken inte sällan utmynnar i. (1995:X)

Ödman har i sin tur utgått från pedagogikhistorikern Wilhelm Sjöstrand som om pedagogik och edukationsprocess skrev:

”... att det i varje samhälle och i varje kultur föreligger en ständig påverkan på människor i avsikt att dessa genom inläring skall på bästa möjliga sätt formas i överensstämmelse med vad man inom ifrågavarande samhälle och kultur önskar göra dem till (citerat av Ödman 1995:IX-X ur Sjöstrand1969).

Ödmans tolkning av Sjöstrand är att han genomskådade de dolda och öppna läroplanernas syfte, det vill säga påverka människor så att de blir som man önskar. Ett annat sätt att uttrycka samma sak är att säga, att påverka människor att lyda.

Gunnar Richardson (2004) menar att varje meningsfullt undersökande av skolans historia förutsätter att skolan ses som en samhällsföreteelse. Skolan kan ses som en funktion av olika samhällsfaktorer eller som ”ett instrument, med vilket de politiska makthavarna mer eller mindre medvetet söker förändra samhället” (2004:11). Ett exempel på hur svenska kungamakten utnyttjade skolplikten är försvenskningen av Halland, Skåne och Blekinge på senare delen av 1600-talet. ”Tusentals svenska ABC-böcker, katekeser och psalmböcker trycktes och klockarna fick i uppgift att lära barnen läsa och skriva på svenska (2004:13).

Exercispedagogiken, den militära drillen, med dessa många namn, har haft starkt stöd i alla samhällen. I Sverige gav ett kungligt cirkulärbrev från 1824 ”ett kraftfullt stöd” för användning av den så kallade lankasterpedagogiken (även kallad monteringspedagogik och växelundervisning) i folkskolorna (Ödman 1995:481). Även uppfostringskommittén förordade i sitt slutbetänkande år 1825 monteringspedagogiken för ”dess prisbillighet och betydelse för självverksamhet, flit och ordning” (1995:482).

Genom sin strängt hierarkisk organisation fick växelundervisningen på många håll karaktären av mekanisk militär drill, inte sällan gränsande till preusseri, vilket accentuerades av förekommande marschordningar, kommandon och signaler. /.../ I all sin rationalitet och systematik kan växelundervisningen sägas ha varit ett barn av såväl upplysning som industrialisering. Lancaster använde själv begreppet *mental machinery* (Ödman 1995:477).

Bengt Sandin (1986) beskriver hur folkskolan under slutet av 1800-talet motiverats politiskt för att socialisera underklassen. Staten ingrep också på andra sätt i barnuppfostran vid sekelskiftet

1800-1900. Då användes begreppen vanartiga och sedligt försummade barn. Renée Frangeur (2007) redogör för den av regeringen år 1896 tillsatta utredningen om vanart och kriminalitet bland unga. Män från de konservativa lägren kom att dominera utredningen.

Kategorin vanart blev ett omfattande problemområde och en dominerande diskurs i samhällsdebatten och fick dessutom, som flera forskare tidigare visat, en juridisk betydelse. Ordet vanart fick en speciell makt över tankar och känslor. Vanarten ansågs yttra sig på flera, diffust farliga sätt och på många olika platser: genom bettleri, skolförsummelse, kriminalitet eller dåligt uppförande, som orsakats av att hemmet och skolan inte lyckats genomföra sin uppfostrande gärning (2007:42).

I utredningsmaterialet från 1890-talet framkommer att de konservativa i statens ledning oroas över industrialiseringen, urbaniseringen och den moderna tidens föreningsliv och strejker. Detta var borgerlighetens reaktion på folkrörelsernas och folkbildningens framväxt och på reformpedagogernas arbete (Frangeur 2007). Göran Sidebäck (1992) skriver att scoutrörelsen kom till Sverige år 1909 för att hindra arbetarrörelsens framgång och för att stärka nationalismen med militära övningar och ett brödraskap likt ordensväsendet. I Sverige skrevs att scouterna uppfostrar pojkar till styrka och friskhet, lydnad och fosterlandskärlek. Scoutrörelsens grundare Robert Baden-Powell skrev att en pojke bör lära sej att skjuta och lyda order, ”annars är han inte mera värd än en gammal kärring när kriget bryter ut” (1992:61). Sveriges scoutförbund gav år 1930 ut en bok i vilken tydliggörs att de ungdomar som valde ”en mer eller mindre röd agitator” som sin auktoritet var olydiga (1992:119).

Den schweiziska psykoanalytikern Alice Miller har i tre böcker (1979, 1980 och 1981) beskrivit vad hon kallar den svarta pedagogiken. Svart pedagogik är ett kränkande förhållningssätt till barn, ett förhållningssätt som kräver underkastelse och lydnad. Alice Miller menar att detta förhållningssätt var det vanligaste i 1900-talets västerländska familjer och skola. En av de tidigaste regler ett barn får lära sej är som ett oskrivet elfte bud: Du skall icke märka. Med det menar Alice Miller att barn tidigt får lära sej att inte tala om tabun. Bland tabun finns blodsskam (sexuella övergrepp på barn inom familjen), faderns allenarådande makt, kvinnans underkastelse och att det som sägs inte stämmer med vad som görs eller vad som råder. Alice Miller menar att obehandlade trauman leder till upprepade tvångshandlingar som är imitationer av de kränkningar barnet utsatts för. Regissören Suzanne Osten medverkade med sin pjäs **ADOLF HITLERS BARNDOM** till att sprida Millers idéer i Sverige. Det var ett led i att blottlägga den fascistiska människosynen (Rosenberg 2004).

Loris Malaguzzi (1920-1994) vände sej mot den fascistiska människosynen i Italien efter andra världskriget. Malaguzzi skapade tillsammans med föräldrarna en föräldrardriven förskola i Reggio Emilia – trots starkt motstånd från myndigheter och den katolska kyrkan:

Såväl Malaguzzi som föräldrarna hade kriget och fascismen i färskt minne, och hade lärt sej att lydiga människor kunde vara farliga människor. De ville därför skapa en pedagogik byggd på visionen att barn kan tänka och handla självständigt (Andersson 2001:97).

Att människor, barn som vuxna, kan tänka och handla självständigt är en människosyn, som sedan tidigare än de gamla grekiskorna och grekerna samlevt med andra uppfattningar om människan och bildning. Om självständighet ska stävjas eller tillåtas växa är en ofta dold grundläggande syn på hur det bör vara.

Pedagogik och bildningssyn

Utifrån människosynen och, mer eller mindre medvetet, utifrån önskan om hur det bör vara formas synen på vad som är bildning och hur människor lär sej. Parallellt med den medeltida religiösa och politiska bilden av den syndiga människan levde stoikernas bild av att människan föds som ett tomt blad. Filosofen John Locke (1632-1704) myntade begreppet *white paper*, ett själens oskrivna blad i polemik mot dåvarande lära om medfödda syndfulla idéer. Med uppfattningen att människan föddes tom utvecklades pedagogiska idéer om att lära henne genom att mata henne med kunskaper.

Två tusen år tidigare hade Sokrates talat om att människan hade inneboende kunskaper. Med denna grundsyn kan, med Sokrates ord, bildning skapas genom att människans inneboende kunskaper förlöses. Michel de Montaigne (1533-1592) använde ordet självtillägnelse som summan av undervisning:

Lärare skall förse barnet med blomster att suga ur, men det skall självt bereda sin honung. Det skall lära sig fälla egna omdömen, uttrycka dem med egna ord och varken erhålla ord eller omdömen färdiga (citerat efter Key 1900/1927:145-146).

Jean-Jaques Rousseau (1712-1778) uttryckte det som att människan är god av naturen och har slumrande kunskaper, vilket gör att uppfostrarens roll bör vara så passiv som möjligt (Vestergaard 1975). Catherine Macaulay (1731-1791) pekade också på inneboende kunskap och förespråkade att flickor och pojkar skulle utvecklas i rörelse, i stället för det livsfientliga, evinnerliga stillasittandet i skolpulpeter (Gaare och Sjaastad 2000).

Folkbildning

Att själva läsa Bibeln i stället för att passivt anamma prästen och överhetens ord var grunden för de europeiska väckelserörelserna i samband med reformationen och århundraden efter (Nylund 1985). Denna väckelserörelse grydde parallellt med skrivningar om mänskliga rättigheter och spridandet av tankar om människors lika värde. Martin Buber (1878-1965) bygger i sin dialogfilosofi vidare på mötet mellan två subjekt jämbördiga i rang. Annorlunda uttryckt blir människan ett subjekt först i mötet med ett annat subjekt. Människa behöver, enligt Martin Buber, ett personligt möte som med ett hos pedagogen sokratiskt barnmorskeförhållningssätt förlöser växandet hos individen (Aspelin 2005). Martin Bubers dialogiska princip innebär att: Varje *du* står under hotet att bli ett *det*, varje dialog att övergå i ett betraktande av ett objekt (Buber 1923). Aspelin tolkar ett samband mellan Bubers och Sokrates bildningssyn. I principen om jämbördigt möte återfinns den bildningssyn som kom att förvaltas av den del av folkbildningen som såg samtalet som metoden för att vinna kunskap (Gustavsson 1991). Denna från senare delen av 1800-talet framväxande folkbildning utgick från att själva skapa ett sätt att betrakta världen, att själva söka kunskap (Gustafsson 1991, Rydbeck 2001).

Begreppet folkbildning är både akademiskt och politiskt omstritt. Sedan år 1919 har Sverige haft en statlig politik om folkbildning som inneburit att vissa folkhögskolor har fått statliga anslag, vissa folkrörelser och förbund har beviljats pengar från folkrörelseanslaget och andra inte (Rydbeck 2001). Den akademiska forskningen har studerat folkbildning inom pedagogik och sociologi och i viss mån inom statsvetenskapen. Den första professuren för folkbildningen kom på 1990-talet vid Linköpings universitet. I antologin **FOLKBILDNING OCH GENUS - DET GLÖMDA PERSPEKTIVET** skriver Karin Nordberg och Kerstin Rydbeck om hur kvinnors folkbildningsarbete hållits utanför ramarna av män som prioriterat sina intressen och därför inte delat med sej av de pengar som avsatts för folkbildning (2001).

Annelie Andersén gör i **FOLKBILDNINGENS SÄRART?** en genomgång av folkbildningshistorien och folkbildares självförståelse. Historiskt finns tre hållningar Sigfrid Leanders en humanistisk syn om människans rätt att förverkliga sin andliga frihet; Ellen Keys ord om fostran till självverksamhet och egenmakt; liksom Carl Cederblads syn om ett spänningsförhållande mellan en folklig och en akademisk bildningstyp samt popularisering av vetenskapliga rön (2003:26).

Maktperspektiv

Emedan Sjöstrand och Ödman i sina definitioner (se ovan under mellanrubriken Pedagogik och lydriad) utgick från vad de uppfattade som skapat, som föreliggande och inneboende, så skapar Ebbe Vestergaard en definition utifrån vad han anser pedagogik bör vara:

Pedagogik är en vetenskap och pedagogik är praktik. Det är pedagogens uppgift att fostra eller undervisa barn, men samtidigt är det värdefullt om hon tänker över de problem som kan uppstå och formulerar vissa ideal för sin verksamhet. /.../ Om våra handlingar inte ska bli helt planlösa, och om vi inte vill låta oss styras av andra, måste vi ha ideal. Av den anledningen behöver uppfostraren en teori, och av den anledningen måste hon känna till någonting om pedagogik som vetenskap (Vestergaard 1975:09).

Vestergaard utgår från att pedagogen måste formulera ideal för att inte låta sej styras av andra. Denna för honom grundläggande inställning delar han med pedagogiska tänkare såsom Sokrates, Montaigne, Rousseau, Macaulay, Key och Malaguzzi. De hade alla också teorier om samhället. Deras idéer handlade om samspel mellan samhällsutveckling och pedagogisk utveckling. I sina beskrivningar av rådande samhälle kom de också att benämna och synliggöra maktintresse. När Sokrates i sokratisk dialog, induktivt undersökande, blottlägger argumenten för varför unga män ska gå ut i krig så blir det likt H C Anderssons saga uppenbart hur naken makthavaren är.

Vestergaard pekar på att pedagoger många gånger okritiskt övertar den rådande vetenskapens människosyn:

Den analytiska filosofin är objektiv i så måtto att man exempelvis avstår från att uttrycka en klar människosyn, men i gengäld övertar man ganska okritiskt vetenskapens människosyn. /.../ Oavsett hur man fostrar, ligger ändå en attityd bakom, och kravet på objektivitet verkar endast föra det med sig att man ger avkall på att få inflytande över denna grundläggande attityd. Den analytiska filosofin har utövat stort inflytande på utbildningen. /.../ Och eftersom vetenskapen enbart kan säga oss hur världen ser ut, och inte hur den bör se ut, finns det skäl att anta att denna filosofi för ett visst konserverande inflytande på samhället (1975:58).

Vestergaard instämmer med Sjöstrand och Ödman att pedagogiken blir ett instrument för människans anpassning till samhället – *om* den bara beskriver, *om* den bygger på en syn att människan ska anpassas till det rådande samhällets dominerande tänkesätt.

I linje med Vestergaards tankegångar kan det antas att: Pedagogiska tänkare, som inte helt har låtit sej styras av andra, har när de formulerat sina ideal mött sina samhällens bevarare. Bevararna har förespråkats ordning och kontroll så att skolan producerar människor med nödvändiga kunskaper för att upprätthålla det rådande samhället. Maktens bevarare förespråkar därmed en skola som överför samhällets dominerande idéer i en ideologisk och kulturell reproduktion.

Sammanfattning av avsnittet:

De pedagogiska motsättningarna mellan tänkare som förordat frihet och glädje i lärandet och de tänkare som förordat lydnad är urtida. Satt på sin spets syns det att båda sidor ser den andra sidan som farlig. Det som vill bevara rådande samhälle använder ord som samhällsomstörtare och pekar ut faror som vanart, ouppfostrade barn, odugliga soldater, okunniga medborgare, och utbildad arbetskraft. De som vill förändra rådande samhälle pekar ut annat som farligt nämligen: kränkta barn, respektive lydiga människor i fascismens tjänst.

Två pedagogiska tänkare

I det här avsnittet redogör jag för Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogiska tänkande. Avsnittet avslutas med en jämförelse mellan deras tänkesätt.

Kraven på en annorlunda pedagogik växte fram ur kritik av den rådande. I de samhällen Ellen Key och Honorine Hermelin växte upp såg de skriande sociala orättvisor; barn tvingade till skadligt arbete, utbredd prostitution och alkoholmissbruk, kvinnoförtryck och förtryck av fattiga kvinnor och män. När Ellen Key växte upp trodde föräldrarna och skollärarna att barn skulle tuktas till lydnad och pliktkänsla. Så var också den förhärskade synen i Honorine Hermelins samhälle.

Vid förra sekelskiftet skapade svenska reformpedagoger en offentlig debatt om skola och samhälle. Ellen Key var den synligaste debattören och hon mötte ilsket motstånd från två lärda män. Så här sammanfattar Ola Stafseng de pedagogiska motsättningarna vid den tiden:

– mellan plikten och glädjen och mellan det objektiva och det subjektiva, /.../ Tillspetsat blir det en fråga om huruvida man kan ”roa sig” till insikt eller självisikt eller om det är tukten (och självtukten) som ytterst är en förutsättning för lärdom (1996:22).

Ellen Key

I tidskriften *Nordisk boktryckarekonst* beskrev Ellen Key (1849-1926) sej själv:

Född i december 1849 i Södra Tjust, växte jag upp på min fars gods, fri från skolans tryck och med min fars stora bibliotek till mitt bästa bildningsmedel. Redan som sexåring läste jag hellre än lekte, och en bok var för mig den allra käraste gåvan. Från 1880 har jag i Stockholm varit en, för mitt uppehälle arbetande. 1884 anställdes jag som föreläsare i Arbetarinstitutet. ... (citerat i Gram 2008).

Gram skriver att när Ellen Keys mor Sophie insett,

att hennes äldsta dotters begåvning låg främst inom det estetiska, filosofiska, psykologiska och pedagogiska området befriades hon från den konventionella uppfostran, som syftade främst till förberedelse för äktenskap och familjebildning. Ellen Key blev på så vis tidigt bekräftad i en intellektuell identitet ... (2008:12).

Ellen Keys mor gav henne feministiska böcker, det vill säga böcker skrivna av Elisabeth Barret Browning, Cora Sandels, Camilla Collets, Mme de Staël och Mary Wollencroft (Lindén 2002). Som artonåring var Ellen Key sekreterare och talskrivare hos sin far som var riksdagsledamot. Hon skrev också sina första recensioner och artiklar i *Tidskrift för hemmet*. Efter att fadern förlorat sin riksdagsplats började Ellen Key att arbeta som lärare på Anna Whitlocks nygrundade skola. Hon föreläste på det nystartade Arbetarinstitutet och fortsatte skriva artiklar. Mral (1999) skriver att Ellen Key började arbeta för sin försörjning i en tid när en arbetande överklasskvinna sågs som en ”offentlig kvinna” eller prostituerad och anklagelser om osedlighet låg snubblande nära.

Ellen Key har själv skrivit mer än fyrtio böcker. I Gram (2002) finns en sammanställning med litteratur av Ellen Key, som också upptar över nittio artiklar. År 1900 kom hennes bok **BARNETS ÅRHUNDRADE**. Det har vanligen varit den som studerats och referats till beträffande Ellen Keys pedagogiska tänkande. Lindén har i sin avhandling (2002) vidgat litteraturstudierna till att omfatta många fler av Ellen Keys böcker och då främst **LIVSLINJER I-III**.

Pedagog

Ellen Key förespråkade det jämbördiga mötet mellan två människor som grunden för lärande. Alltså att eleven och läraren skulle ses som jämbördiga och också se sej själva och varandra som jämbördiga. Hon menade att lärare måste utgå från elevens kunskapshåg, självverksamhet och iakttagelseförmåga.

Ellen Key hade arbetat som lärare i reformpedagogen Anna Whitlocks skola:

I flickskolan prövades nya pedagogiska principer, sådana som både Anna Whitlock och Ellen Key hunnit införliva med sin tankevärld: åskådlig och verklighetsnära undervisning, naturstudium och lektioner i det fria, självverksamhet, studiebesök, stort utrymme för övningsämnen och praktiskt arbete. I stället för katekesinläring läste Ellen Key högt ur "Religionernas barndom" och ur Gamla Testamentet, jämsides med nordiska och grekiska gudasagor.

/.../ För de mindre barnen sammanställde och utgav Anna Whitlock och Ellen Key en "Poetisk läsebok för barn" – barn hade behov av äkta vara! I avgångsklasserna bildade man "Fria klubben" där flickorna fick praktisera obrottslig respekt för det fria ordet (Hedström Huveröd 1989:112).

Enligt Susel Hedström Huveröd delade Ellen Key och Anna Whitlock samma slags idéer, men till skillnad från Anna Whitlock hade Ellen Key en förståelse för barn, en lekfullhet och en pedagogisk praktik. Lindberg skriver:

Ellen Key menade att blott den som kan leka med barn är i stånd att lära dem något (2000:84).

Vid sidan av den whitlockska skolan fanns tre, fyra andra reformskolor under slutet av 1800-talet. Två gemensamma nämnare för skolorna var fri religionsundervisning och utbildning för flickor, först enbart som flickskolor, senare som samskolor.

Under sin tid på Whitlockska skolan blev Ellen Key engagerad för att föreläsa i det nybildade Stockholms arbetarinstitut. Ellen Key föreläste i kulturhistoria. I slutet av 1890-talet hade åhörarskaran växt från 3 000 per läsår till omkring 10 000. Enligt Louise Hamilton, som skrev den första biografien om Ellen Key år 1904, hade ingen annan föreläsare dittills haft så många åhörare.

Enligt Louise Hamilton blev Ellen Keys föredrag för det mesta tryckta och också recenserade i pressen (Mral 1999:197).

Utöver lärarjobbet på Whitlockska och föreläsningarna var Ellen Key redan under 1880-talet etablerad som litteraturkritiker. Även en litteraturkritiker borde enligt Ellen Key vara en pedagog:

... emedan jag mot kritiken o.d. framhålligt att icke ridpiskan utan trädgårdssax bör brukas vid vården av en trädskola, att hån ej är rätta uppfostran (från en anteckning på ett brev från litteraturkritikerkollega citerat av Gram 2008:37).

Hon brevväxlade med många av de författare vars böcker hon också skrev recensioner om. Lindén (2002) och Gram (2008) refererar till brevväxling med Anne Charlotte Leffler, Victoria Benedictsson, Selma Lagerlöf, Elin Wägner, Malwida von Meysenbug, Martin Buber, Gustaf Fröding, Verner von Heidenstam, Peter Krapotkin, Hjalmar Söderberg, med flera. Gram refererar till hur unga debutanter var mycket tacksamma och också hur en del då de blivit etablerade kunde tycka att Ellen Key la sej i för mycket. I Grams beskrivning av Ellen Key som kritiker finns både "pedagogisk uppmuntran" och "en dominant och välmenande mor" (Gram 2008:72).

[Författaren] Ossiannilsson har också uttalat sig om hur i grunden jämlikt Ellen Key kunde möta representanter för en yngre generation och vittnade i *Frams* julnummer 1906 om den röda ungdomens positiva känslor för henne (2008:73).

Gram skriver att Ellen Key ofta kritiserades för att vara alltför uppmuntrande som litteraturkritiker, men Gram menar att hon hade starka kvalitetskrav i grunden och kunde uppträda kategoriskt avvisande mot dom hon inte trodde hade framtid som författare.

Pedagogik och bildningssyn

Framför allt trodde Ellen Key på evolutionen och individualismen (Lindén 2002, Gram 2008). I kapitlet Uppfostran i **BARNETS ÅRHUNDRADE II** skriver hon:

... att uppfostran endast bör utbilda barnets egen individuella natur.

Först när man grundar barnets uppfostran på vissheten att fel ej kunna försonas eller avplanas utan alltid måste få sin följd, men därjämte på erfarenheten att de kunna omvandlas under fortsatt evolution, genom en långsam anpassning till de omgivande förhållandena, då ska uppfostran börja bli vetenskap, bli konst. Man skall överge all underverkstro i fråga om verkan av plötsliga ingrepp. Man skall handla efter principen om energiens oförstörbarhet även på det psykologiska området och aldrig tro att något själсанlag kan utrotas, utan endast ett av de två: nedtryckas eller upphöjas till ett högre värde (1900/1927:4-5).

Hon visar i kapitlet hur hennes idéer om uppfostran hämtat tankegodts från författare som Goethe, Madame Staël, Tolstoy och Rydberg, liksom från filosofer som Rousseau och Spencer. Ellen Key tar i boken avstånd från kroppssaga och pläderar för en barnuppfostran som banar väg för en naturvuxen originalitet hos individen. Det handlade, som hos filosofen Friedrich Nietzsche, om att skapa en ny människa. Sammanfattningsvis citerar Ellen Key dikten av Viktor Rydberg och förtydligar med sin syn:

Vi ana furstar
där barn vi blicke,
men vuxna kungar
vi finna icke!

Detta beror ej endast på livets tragiska förmåga att förminska och förstöra sina egna tillgångar. Det beror även på uppfostrans oförmåga av vördnad inför de livets tillgångar, som möta dem i den nya varelsen. Innan far och mor lägga sin panna i stof inför barnets höghet; innan de inse att ordet barn endast är ett annat ord för majestät; innan de känna att det är framtiden, som i barnets gestalt slumrar i deras famn, historien som leker vid deras knä, skola de ej heller inse att de lika litet ha makt eller rätt att skriva lagar för denna nya varelse, som de ha makt och rätt att skriva dem för stjärnornas banor (1900/1927:48).

Att inte ha makt eller rätt att skriva lagar för barnet gäller för Ellen Key både i uppfostran och i skolan. I hennes skrifter kan heller inte ses någon skillnad mellan den pedagogik hon förespråkar för föräldrar eller för lärare, utan uppfostran och pedagogik sammanfaller.

Strävan efter allmänbildning var för Ellen Key att blunda för individens egenart. I artikeln "Själamorden i skolorna" (1888) som återkommer i boken **BARNETS ÅRHUNDRADE II** (1900/1927:109ff) kritiserar hon att lärarna skedmatar eleverna med utspädd kunskap. Det offentliga talet om allmänbildning ser hon som att barnen hämmas av "mångläseriets brokiga virrvarr". Ellen Key förespråkar i stället att varje barn individuellt får lära sej "mycket av somligt, föga eller intet av annat". Individens bildning, danandet av personligheten, omdömesförmåga och känsloliv var betydelsebärande begrepp.

År 1907 blev Ellen Key intervjuad av en tysk tidning om vad hon skulle göra om hon kom till makten. Enligt tidningen Aftonbladets referat svarade hon: "med några få undantag tillintetgöra alla skolor" (Gram 2008:122). I **FOLKBILDNINGSSARBETET** kallar hon folkskolan för fördumningsverk (1906/1915:21). I **BARNETS ÅRHUNDRADE** tydliggjorde hon kritiken mot lydskravet som förvrider värdebegreppen:

Det stillaste, lydigaste barnet är det bästa skolbarnet. Det vill säga de mest opersonliga och färglösa bli alltid "mönster". Sålunda förvidras redan i skolan värdebegreppen. Ju mer kropp och själ visa sig passiva, lätt dresserade och receptiva, dess bättre resultat från skolans synpunkt (1900/1927:61)

Ellen Keys kritiserade också den dåvarande skolan för att könen avskiljades från varandra genom att gossarna studerade för sej och flickorna för sej. Hon framhöll det gamla tänkespråket "man lär för livet, icke för skolan" och förespråkade samskola:

Samskolan [...] är kanske den viktigaste förberedelsen för att slutligen kunna komma att lösa sedlighetsfrågan, kvinnofrågan, äktenskapsfrågan, arbetarfrågan på ett mindre ensidigt, ett mer

mänskligt sätt. Ur denna synpunkt är samskolan mer än en pedagogisk fråga: den är samhällets livsfråga.

Man och kvinna, överklass och underklass, gå ännu på vardera sidan om en mur, över vilken de räcka varandra händerna. Men det gäller att genombryta muren. Samskolan, i ordets stora, fulla mening, blir den första bräckan i muren (1900/1927:114).

I Ellen Keys drömskola tas hänsyn till de skiftande individualiteterna, både de ovanligt begåvades och de övrigas rätt. Rent praktiskt såg hon det möjligt genom livaktiga självstudier under lärarens ledning. Medan lärarens föredrag skulle höra till det ovanliga. Hon föreslog små klasser omkring tolv elever i varje. Ellen Key pläderade också för att läsläsning skulle ske i skolan, inte i hemmet

– icke detta långhängande, under förströddhet och gnäll om hjälp, som läsläsningen blir i hemmet (1900/1927:116).

Undervisningens mål borde icke vara examen eller betyg. Målet skulle vara att eleverna själva hämtade sin kunskap, sina intryck och danade sina åsikter. Inte att skolan bestod av slappt åhörda och snabbt glömda föredrag.

Fakta halka ur allas minne – och fortast ur deras, som läste efter mixtur- och teskedssystemet. Men bildning är lyckligtvis icke blott kunskap om fakta, utan enligt en ypperlig paradox: ”det, som är kvar, sedan vi glömt allt, vad vi lärt.”

/.../ Examens väl ordnade, etiketterade burkvetande går däremot snart förlorat (1900/1927:121).

I avhandlingarna om Ellen Keys hyllande av självbildning och självstudier framhålls att hon utgår från sej själv som exempel (Stafseng 1996, Lindén 2002, Gram 2008). Det understryks också utifrån det faktum att kvinnor denna tid inte tilläts läsa på läroverk eller universitet. I artikeln i **BARNETS ÅRHUNDRADE II** framhåller Ellen Key vad matematikern Sonja Kovalewsky sagt om sina självstudier och dess betydelse för att hon blev framträdande inom matematiken.

Ronald William Angelis tar i sin avhandling fasta på vissa aspekter i Ellen Keys bildningssyn som svenskar sällan håller fram. När hon anklagades för att vara en blind efterföljare av Nietzsche svarade hon sin kollega litteraturkritikern Georg Brandes med att hänvisa till vad hon skrivit i **INDIVIDUALISM OCH SOCIALISM** 1894, det vill säga innan hon började studera Nietzsche. Ellen Key skrev att hennes individualistiska position var lika gammal som hon själv:

As an effort to strengthen the defence for the originality of her ideas she pointed out: “We receive no other influence in life than that which we discover within ourselves” (Angelis 1978:159, som citerar Key 1901:09).

Med tanken om bildning att ”vi mottaga inga andra intryck för livet än dem vi själva inifrån möta” visar Ellen Key sin syn om slumrande kunskaper, likt Sokrates, Montaigne och Goethe.

År 1897 skriver Ellen Key **BILDNING** och framhåller bildning som ”sammansmältningen af de skilda bildningsmomenten till en helhet” och ”alla förmögenheters växelverkan sins emellan”. Den definitionen är samstämmig med vad hon skrev 1888 i **SJÄLAMORDEN I SKOLAN**: ”Bildning är icke vad vi lärt, utan vad vi hava kvar, när vi glömt allt vad vi lärt.”

I minnesteckningar av och avhandlingar om Ellen Key understryks hennes framhållande av det sköna för människans bildning. I **BILDNING** skriver hon:

I anlaget för bildning ingår nämligen instinkten att välja det stora intrycket bland de många små, det fina bland de många råa, det sköna bland de många fula, det väckande bland de många förslöande (1897:15).

Folkbildning

En kväll på väg hem från en föreläsning på Arbetarinstitutet hade Ellen Key sällskap med den 25-åriga strykerskan Anna Söderberg som sa: ”Vad vi arbetarkvinnor avundas er bättre situerade, är inte era bättre kläder eller pengar, utan det är era kunskaper och den bildning ni fått.”

Händelsen är återberättad av Kerstin Engman, som fortsätter:

Repliken slog an alla strängar hos Ellen Key, hon tog upp kommentaren med sin väninna och kollega Amalia Fahlstedt och snart hade de en plan för hur arbetarkvinnorna skulle få del av de bättre situerade bildning (1995:25).

Ellen Key och Amalia Fahlstedt skapade organisationen Tolfterna för att fylla behoven av att dela med sej av erfarenheter och bildning och att över klassgränserna lära sej av varandra. Verksamheten i Tolfterna började 1892 och fortsatte till 1964 (Fahlbeck 1999:157, Hedin 2000:77). Den livligaste perioden var 1920-talet. Flera av de kvinnor som var aktiva i rösträttsrörelsen deltog i Tolfternas möten.

För sin inre syn kan man se dem halvspringande i sina långa kjolar och med en portfölj under armen mellan Ellen Keys samkväm på lilla Trädgårdsgatan och LKPRs [Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt] kyffiga lokaler på Lästmakargatan och vidare till Folkets Hus på Barnhusgatan. Agda Östlund, sömmerskan från Köping, var dessutom Godtemplare och höll politisk salong hemma i familjens lilla lägenhet på Upplandsgatan. Så småningom blev hon socialdemokraternas första kvinnliga riksdagsledamot 1922, i det första allmänna riksdagsvalet (Engman 1995:38).

Både Tolfternas studiecirkelkaraktär och Ellen Keys föreläsningar på Arbetarinstitutet brukar räknas till mittfåran inom svensk folkbildning. Bernt Gustavsson lyfter fram att i Ellen Keys självbildningsideal är det jämbördiga, jämlika mötet kärnan. Ellen Key hade också Sokrates som förebild och såg samtalet som metoden att vinna kunskap. "Självbildning kräver samtal, dialog" (Gustavsson 1991). Ellen Key menade att för att kunna gå bildningens väg måste människan höja sej över vardagen och söka se de större sammanhang, varav hon är en del.

Individen kan endast utvecklas personligen genom att komma i kontakt med det allmänmänniska. ../ Vetenskapen befordrar förståndet, sederna höjer moralen. Men det är konstens uppgift att föra de skilda förmögenheterna samman till en enhet. Bara konsten ger den högre enhet varigenom människan kan skapa sej en världsbild, som gör henne hel.

För Ellen Key är folkbildningen och kulturen en enhet. Men det är folkbildningen som är roten. Ju starkare den är, desto tätare och rikare är kronan, kulturen. Det motmedel som finns mot industrialismens destruktiva inflytande på människa och miljö är konsten (Gustavsson 1991:152).

Självbildningsidealet fanns också hos filosofen Hans Larsson (1862-1944) samtida med Ellen Key. De kom att ömsesidigt påverka varandra. Ellen Keys självbildningscirklar så kallade Tolfter var tidiga grupper för medvetandegörande och påverkade den svenska kvinnorörelsen (Gustavsson 1991).

I **FOLKBILDNINGARBETET I ALLMÄNHET** 1906 uttryckte Ellen Key att det svenska "jordägarlynnnet" behövde förändras och "folkbildningsarbetet" göras "i djup mening fosterländskt och folkligt":

Det innebär först och främst att det ej endast sker *för* folket utan *genom* folket; att det ej blir ett stöd för gubbväldet ... men ett maktmedel för ungdomen. ../ Och folkbildningsarbetet behöver allt fler sådana fostrare till självverksamhet eller ledare av den verksamhet som redan finnes. Annars kommer denna rörelse att bli ett nytt uttryck av den samhällshedrade jämnskalligheten, den samhällsbevarande försiktigheten och den samhällsräddande formalismen, som i överklassen numera göra sig bred på bekostnad av storsyn, vågsamhet och frisinne (1906/1915: 19, kursiverat i original).

I texten ovan syns att Ellen Key pekade ut jämnskalligheten, den bevarande försiktigheten och formalismen som hinder för folkbildningsarbetet. Hon misstrodde den samhällsstyrda folkbildningen och menade att myndigheterna kontrollerade även folkhögskolor, arbetarinstitut, föreläsningkurser och folkbibliotek för att se till att samhällets resurser inte brukades för att "omstörta samhället". Därför riskerade mottagarna att inte få "gagn och glädje av undervisningen" (1906/1915:21-22).

Maktperspektiv

Ett framträdande drag i Ellen Keys tänkande är att hon betraktar barndom och ungdom i ett maktperspektiv, där dessa faser präglas av *maktlöshet* eller institutionaliserad *motmakt* (Stafeng 1996:18).

Rätten att få vara barn stod i Ellen Keys tid i motsättning till barnarbete, arbetarkvinnors villkor, möjligheter till yrkesutbildning, familjelagstiftning, lagstiftning om kvinnors rättigheter och bristande lagstiftning om barns rättigheter. Den maktlöshet hon pekade ut var barnens omöjlighet att undkomma de vuxnas våld. Våldet handlade både om fysiska slag, och om präglingen att stå ut, att tvingas vara kvar trots våldet, att kuvas. Våldet mot barnen fanns i hemmet, i skolan och på gatan.

Stafeng skriver att Ellen Keys generella analys om barndom och ungdom föregriper välfärdsstatens vidare problemdefinition.

Ellen Key föregrep på detta sätt många av de förordningar som efter hand kom att bli led i uppbyggandet av välfärdsstatens rättsliga och institutionella grundval, och hon gjorde detta utifrån ett krav på att naturrätt skulle bli socialrätt.

[H]on tänkte inte inskränkt pedagogiskt eller didaktiskt inom ramen barn/unga och skola utan inom en ram av socialisation, barndom, ungdom och samhälle. Hon vill inte hjälpa skolan att lösa sina pedagogiska uppgifter; hon ville hjälpa samhället att finna institutionella lösningar som möjliggjorde personlighetens utveckling och förädling, och i det sammanhanget var skolan bara en av flera institutioner (1996:20).

Med sitt maktperspektiv var Ellen Key inte nöjd med att reformera inom skolan. Hennes krav på ett barnens århundrade krävde en ny syn på socialisation och samhälle. Hon ifrågasatte normer och tradition, och därmed den makt som upprätthåller våld, tvång och ojämlikhet.

I boken **INDIVIDUALISM OCH SOCIALISM** argumenterar hon för begränsning av äganderätten utifrån att det utan tvivel skulle reducera friheten för fåtalet och därmed öka möjligheterna till frihet för flertalet. Hon menade att begränsningen av rätten till privat egendom inte vore mer upprörande än fråntagande av faderns äganderätt:

Den del af denna rätt, som innebar faderns frihet att döda, sälja, misshandla, bortgifta barnen, att låta dem växa upp okunniga, den har samhället steg för steg beröfvat honom. Och helt visst hafva fädren för hvar gång känt sin frihet kränkt genom detta lagens ingripande i "privategendomens helgd". /.../ Vid hvarje sådan frihetsbegränsning måste emellertid det villkoret ställas, att den främjar en väsentligare frihet, genom att inskränka en oväsentligare (1894/1895:19).

Ellen Key godtog inte traditionell makt. Hon var feminist innan ordet kommit till svenskt språkbruk. Den som lanserade termen feminism i Sverige 1903 var Frida Stéenhoff och samma år kopplar Ellen Key begreppet till den människorätt hon funnit hos diktare och författare som Hedvig Charlotta Nordenflycht (1718-1763) och George Sand (1804-1876):

Liksom George Sand hävdar nutidens feminism på alla områden det fria tänkandets rätt mot auktoritetstro; mänsklighetens solidaritet och fredstanken mot den militaristiska patriotismen; den sociala nydaningen mot de bestående samhällsförhållandena (1903:59).

Lindén skriver att feminism, eller kvinnofrågan som Ellen Key kallade den i sin ungdom, kom att genomsyra allt hon skrev:

Att separera det socialistiska, det estetiska eller det pedagogiska projektet från det feministiska är en väldig reduktion av denna tänkare som uttryckligen strävade efter sammanhang mellan livets och tänkandets olika sfärer (2002:219).

Maktperspektivet hos Ellen Key var alltså: det fria tänkandet mot auktoritetstro, solidaritet och fred mot våldsmaktens patriotism och sociala förändringar mot vidmakthållna samhällsförhållanden.

Honorine Hermelin

Honorine Hermelin (1886-1977) föddes i oktober på familjens gods i Östergötland.³ Hennes mor dog i barnsäng tio dagar efter födseln. Fadern var godsägare, resetalare, nykterhetskämpe, riksdagsledamot och ordförande för Svenska blåbandsrörelsen. Honorine Hermelin blev fostrad av tjänstefolk, mostrar och sin far. Från sju till elva års ålder fick Honorine och hennes bror Gösta undervisning av guvernanter och språkutbildning av sin farbror. Farbrodern Eric Hermelin var sträng:

En gång frågade Honorine sin bror hur han kunde veta när det skulle vara der, die eller das, han svarade: "Det känns i hela kroppen" (Lindberg 2000:87).

Tidigt lärde sej Honorine Hermelin berättar- och talarkonst från sin far, med påverkan från en moster som var operasångerska, en annan moster som var diakon och morfadern som var missionär. Hon var med på nykterhetsmöten och hon höll själv föredrag för hushållerskan då hon var sex år (Lindberg 2000:94). Hemmet präglades av musik, teater och framförandekonst. Denna improvisations- och teaterkultur tog Honorine Hermelin med i sin pedagogiska verksamhet. Hösten när Honorine Hermelin skulle fylla elva år började hon på Brummerska skolan i Stockholm. Som nittonåring börjar Honorine Hermelin på Anna Sandströms seminarium för lärare. I sju ton år arbetade hon som lärare i Stockholm.

För eftervärlden presenteras vanligen Honorine Hermelin först som rektor för Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad. Hon var rektor från starten 1925 till skolan slutade 1954. Skolan låg på godset Fogelstad i Julita socken i Sörmland. I Julita socken kom Honorine Hermelin också att verka som folkskolestyrelsens ordförande åren 1932-1943. Hon blev då Sveriges första kvinnliga folkskolestyrelseordförande.⁴

Som pedagog emerita fortsatte Honorine Hermelin att ge föreläsningar. Delar av ett manus till ett föredrag hon höll som åttioåring finns återgivet i Lindbergs avhandling. Där understryker Honorine Hermelin mötet mellan människor och mötet med det märkvärdiga barnet. Hon menade att vuxna inte ska ändra om barnen så att det blir lika de vuxna. Tvärtom bör vuxna bli som barn.

Honorine Hermelin har skrivit artiklar om bildning, skolan och skolstrider i tidskriften *Tidevarvet*. Kungliga bibliotekets databas Libris upptar över sjuttio artiklar och tre böcker. Enligt Lindberg skrev Honorine Hermelin mer än hundra artiklar i *Tidevarvet*, varav över trettio om skolfrågor (2000:140). År 1927 publicerades Honorine Hermelins skrift **DEN NYA SKOLAN OCH DEN GAMLA**. Åtta år senare utkom hennes översättning av Charlotte Bühlers psykologiska verk **UNGDOMENS SJÄLSLIV**. Mellan 1936 och 1944 översatte Honorine Hermelins fem verk av den danske religionshistorikern Vilhelm Grønbech. År 1945 publicerade Honorine Hermelin boken **SKOLAN HAR MAKT**. På 1960-talet skrev hon ytterligare tre böcker.

Pedagog

Honorine Hermelin underströk mötet mellan människor som det viktigaste för lärande. Hennes vänner, elever och kollegor har framhållit att hon sökte det levande ordet. I programförklaringen till Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad framhåller hon ihop med skolans övriga grundare: handen, hjärtats och hjärnas bildning.

När Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstads firade sin myndighetsdag, 21 år, höll Honorine Hermelin ett tal om de två rollerna. Hon utgick från några rader av Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) om att människan har en uppenbar roll och en fördold. Den uppenbara är jag heter

³ Uppgifterna om Honorine Hermelins barndom och ungdom från Elsa Björkman-Goldschmidt (1956) och Berit Lindberg 2000.

⁴ När Göta Rosén fem år senare blev ordförande i barnavårdsnämnden skrev lokalpressen att det var en revolution i skymundan eftersom ledamöterna nu skulle begära ordet med "Fröken ordförande" (Lindberg 2000:206 som i sin tur citerar Näslund 1999).

så och så, bor där och där, har det eller det yrket. Den andra rollen är dold eller hemlig och ”själv kan jag allra minst få tag i den. Den innehåller bara det som jag är, det som ofrivilligt utstrålar till andra” (Hermelin 1946/1956:137).

Den hemliga rollen kan varje människa få se hos andra – när den andra skrattar, eller sjunger, sitter tyst och hör på eller berättar, är lycklig eller ledsen. Särskilt menade Honorine Hermelin att hon fått se många människor träda fram ur sina dolda roller i samband med hembygdsaftnarna (då en av deltagarna på Fogelstad fick sätta sej i berättarstolen och berätta om sej själv):

En människa har trätt fram i sin för henne själv fördolda roll och luften har blivit fylld. I det ögonblicket är det som om hela gruppen, som förut bestått av skilda och kanske skygga individer, börjar få liv och sitt eget språk att röra sig med (Hermelin 1946/1956:139).

Men, menade Honorine Hermelin, eftersom de hemliga rollerna fick otillräckligt med luft och ljus i det rådande samhället så blev kontakten ofta svår mellan människor:

Överallt tränger de uppenbara rollerna fram, eller kanske man mera riktigt skulle säga att de pressas fram med alla medel. Vad man skall bli, vad man kan prestera, vad man har för anseende, det mäts och vägs och uppskattas. Ända från tidiga barndomen börjar man att väga och mäta, med betyg och poäng och testningsresultat, och så fortsätter det egentligen livet igenom. Men de hemliga rollerna med alla upplevelser i sig, som skulle ge glädje och friskhet åt livets långa slit och skapa de kontakter människor emellan ur vilka själva samhällets liv ständigt borde födas på nytt för att bli människovärdigt och rikt – de hemliga rollerna får knappast luft att andas (Hermelin 1946/1956:139).

Hon frågar i slutet av sitt resonemang varför människorna i det rådande samhället är så rädda för att se varandra och vad de kan utan betyg och examen:

Kanske har alla blivit rädda därför att de som sitter överst är allra räddast, de som vaktar tillträdet till livsbanorna – de må heta professorer eller chefer eller politiker ((Hermelin 1946/1956:139).

I slutet av detta resonemang, om synen på människan och på vad en människa kan eller skulle kunna göra, frågar Honorine Hermelin de som klagat över intresselöshet och ”brist på fasta kunskaper” om det kan finnas ett samband mellan det ständiga vägandet av det uppenbara och det ständiga förträngandet av människans dolda, slumrande förmåga:

Men när man klagat över arbetströtthet och intresselöshet, över ansvarslöshet och ”brist på fasta kunskaper”, borde det inte vakna en misstanke hos oss att det när allt kommer omkring är den hemliga rollen som tynar, den som skulle ge kraft och fyllighet åt dagens slit? Ostraffat förnekar och förkväver man den inte ((Hermelin 1946/1956:140).

Honorine Hermelin framförde också i olika ord och i olika sammanhang sin tro på människans förmåga:

Varje människa har en otrolig förmåga att göra det oväntade, att göra mer än hon förmår (i brev citerat av Lindberg 2000:224).

Lindbergs tolkning är att Honorine Hermelin förespråkade att:

Människan skulle göra genuina och självständiga val i livet; man skulle använda sitt medborgarskap till att befrämja fria människors val. Idémänniskan Honorine Hermelin satte fokus på hela människan, såväl tanke som handling och förutsatte att människan är aktiv till sin natur, vilket är själva förutsättningen för kunskap (2000:259).

Pedagogen Honorine Hermelin utgick från den aktiva nyfiket sökande människan som har inneboende slumrande förmågor. Som pedagog, lärare och föreläsare fick hon många lovord i minnesskrifterna. I Ulrika Knutsons bok intervjuas Göta Rosén som gick Urkursen år 1922 och 70 år senare säger:

Honorine Hermelin var klok och förständig, men änglalik var hon inte alls. Hon stod med båda fötterna på jorden – men hon hade en överjordisk utstrålning. Hon uppträdde så att alla som talade med hennes kände sig som den enda människan på jorden. Förstår du vad jag menar? Hon uppträdde som om man verkligen betydde något (2004:115).

Pedagogik och bildningssyn

Efter tjugo år som lärare och två år som rektor skriver Honorine Hermelin en artikelserie i *Tidevarvet* som sedan publiceras som skrift med titeln **DEN NYA SKOLAN OCH DEN GAMLA** (1927). Hon placerar sej i den reformpedagogiska riktningen, enligt Lindberg (2000). Den reformpedagogiska riktningen är en aktivitets- och handlandets pedagogik som i Sverige karvats fram av bland andra Anna Whitlock, Ellen Key, Anna Sandström, Anna Kruse och efterföljarna Ester Bohman, Ingeborg Hammar och Ester Hermansson.

En skola, där möjligheterna till fortbildning aldrig tog slut, vare sig för lärare eller elever. Och så en ”skolpenning” åt varje barn eller människa, i stället för avgiftsfria skolor, en skolpenning att uttagas för vilken skola det vara må, ”statsskola” eller privatskola, och som fanns kvar att uttagas under den senare, vaknandets period i livet, om den fått ligga under en föregående (Hermelin 1926/1927).

I citatet syns tre viktiga aspekter i Honorine Hermelins syn på skolan och bildning. Det ena att skolan ska finnas för kunskapssökare när sökandet, önskan att leta efter kunskap, finns. Det vill säga först törsten och sedan vattnet, först hungern och sedan ätandet. Inte skedmatning. I sin senare artikel **DE HEMLIGA ROLLERNA** har Honorine Hermelin uttryckt detta som att skolans uppgift är ”att möta barns och ungdomars inifrån kommande krav på näring för sin växt” (citerat av Lindberg ur Hermelin 1964:42).

Det andra är att det som under 1990-talet och 2000-talet återkommit i begreppet livslångt lärande. Med Honorine Hermelins ord är det vad som står först i citatet ovan: En skola, där möjligheterna till fortbildning aldrig tog slut.

Det tredje är skolpenningen. I en promemoria från Riksdagens utredningstjänst 1994 står att Honorine Hermelin var den som införde begreppet skolpeng i Sverige (Lindberg 2000:42). För Honorine Hermelin var det viktigt att valet av skola gjordes av kursdeltagaren eller eleven (eller barnets vårdnadshavare). En uppfattning hon delade med reformpedagogerna från slutet av 1800-talet, vilka startade konfessionsfria skolor som alternativ till upprepningsinläringen av den lutherska katekesen (Hedström Huveröd 1999).

Under åren i folkskolestyrelsen arbetade Honorine Hermelin för engelskundervisning i alla årskurser, undervisning i barnavård och skolköksverksamhet för både pojkar och flickor, samt undervisning i sexualhygien (Lindberg 2000:208-211). Dessa ämnen ville Honorine Hermelin ha med i skolan trots att hon var emot för många ämnen, mångläseri:

... blir inte folkskolan lätt en anstalt för skadlig brådmognad med dess många ämnen som ej passar denna åldersperiod?(ur protokoll 1942 citerat i Lindberg 2000:210)

År 1945 trycks Honorine Hermelins bok **SKOLAN HAR MAKT**. I den återkommer idéerna från 1927 och är bearbetade med tjugo års erfarenheter som rektor för Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad och med tolv års erfarenhet som ordförande i folkskolestyrelsen. Hennes motstånd mot examenstväng understryks liksom hennes syn att skolan i för hög grad var ett slaveri under kursplaner som kramade musten ur elevers arbetsglädje och arbetsresultat (1945:20).

Honorine Hermelin deltog i 1946 års skolkommission och arbetade för att lärarens personlighet och det levande ordet skulle betonas. Hon uttryckte oro över samtidens pedagogiska nydaningsarbete med ”examensväsendets fängelsegaller” (Lindberg 2000:202). Ihop med folkskolläraren Oscar Olsson⁵ argumenterade hon för tioårig examensfriskola för pojkar och flickor. Honorine Hermelin grundade sin kamp för ungdomens fria växt på kunskaper om barn och ungdomars psykologiska utveckling. Hon tog sitt historiska avstamp i de gamla grekernas syn på ungdomstid och vidare över Lev Tolstoys (1828-1910) idéer om ungdom till dåtida psykologiska kunskapen, främst Charlotte Bühlers (1893-1974) syn på ungdomstid och skrev sedan med egna ord:

⁵ Oscar Olsson ingick också i 1946 års skolkommission. Deras samsyn finns refererad i en ledare i Svenska Dagbladet 1946, återgiven av Richardson 1978, citerat av Lindberg 2000:202. Det är samme Oscar Olsson som vid sekelskiftet i mångt delade Ellen Keys syn på folkbildning och som menade att han fick inspiration till studiecirkel inom nykterhetsrörelsen utifrån Ellen Keys arbete med Tolfterna.

Psykologin säger att ungdomstiden är den dyrbaraste – ty då vaknar lusten att föda. Vi är skyldiga ungdomen att ge lust och kraft att ändra världen. (citerat av Lindberg 2000:202 ur ett hermelinskt manus i Kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg)

Intervjuad i Sveriges television när hon är 85 år är hennes kritik mot skolan lika hård:

”Skolan av i dag blir så hårt knuten till prövningar, betyg och betygsgrund. Det är ett förräderi mot barndom och ungdom i all synnerhet. Ungdom som är den tid när man skulle vidga sig mot alla livets möjligheter, ... följa sina egna inspirationer ... (Hermelin intervjuad i Sveriges television 1971).

Lusten, kraften och möjligheten att vidga sina vyer, förstördes enligt Honorine Hermelin av mångläseri, examenstryck och betygstvång. Lindberg skriver att Honorine Hermelin ”inte trodde på en skola som var upprättad, reglementerad och inspekterad av statsmakterna, som satte drill och träning framför den fostran som borde ske genom erfarenhet och upplevelser. /.../ Och hon återkom till att varje ung generation skulle växa till i känslighet och vidhjärtenhet eller blir förkrympt och uttorkad” (2000:254-255).

Lindberg (2000) sammanfattar Honorine Hermelins pedagogik som medvetandegörande. Honorine Hermelin tog utöver medvetenhet steget till förändring:

/.../ Ungdomsskolan-medborgarskolan är säkert, som allt viktigt och nödvändigt, svår som en tulipanos att göra. Ett har den att räkna med: anden som kommer som en vindstöt och allt förmår, men som aldrig blåser in i stängda burar utan att spränga dem (1935/1956:204).

Hon förespråkade en pedagogik som väcker människan så att denna kan spränga buren. Med nyspråk skulle det bli en bildning som gör människan förändringsbenägen.

Folkbildning

I Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad bedrev rektorn Honorine Hermelin en pedagogik för att medvetandegöra. Hennes förespråkande av medvetandegörande reducerar Lindberg till *vakna*. Uppmaningen för att förändra orättvisor och förtryck var *våga*. Medvetandegörande och medborgarbildning var strategierna för att med eftertänksamhet delta i samhällsbygget (Lindberg 2000:259).

Under den första kursen på Fogelstad år 1922, kallad Urkursen, formulerades det program som senare genomgående återkommer i Honorine Hermelins skrifter om skola och bildning. De fyra stora frågorna handlade om fred och krig, jordfrågan, kvinnofrågan samt befolkningsfrågan och dess villkor, vari ingick uppfostrings- och utbildningsfrågor, som mer betonade värdet av karaktärsdaning och kultur än bokstavsvetande och examen (Lindberg 2000:151).⁶

Skolan Fogelstad skapades på friherrinnan Elisabeth Tamms ägor. Den låg på avsiktsfri, även kallad avsiktslös, mark i både den bemärkelsen att inga statsplaner, inget statsanslag bestämde över skolan och i bemärkelsen ”avsiktslös i avseende på hur de krafter, som till äventyrs väckts till liv, sedan kommer att verka” (Hermelin 1935/1956:203).

Honorine Hermelin formulerade i artikeln PÅ AVSIKTSFRIMARK hur hon såg på en medborgarskola:

En medborgarskapets skola måste innebära kunskapsmeddelande och studium av statens och samhällets sätt att fungera i den tid och på den plats i världen där vi står. Den bör omfatta studium av samhällets problem, vanskligheter och möjligheter. Och detta bör väl ske under former, som låter samhällets innersta, mest levande och fruktbara men ofta skynda och förstörda struktur komma till sin rätt: att vara ett samarbete mellan olikheter – olikheter i anlag, i yrken, i erfarenheter, i livsåskådningar och i politiska övertygelser. Så, och endast så, tycks det mig, kan till äventyrs vidgad medborgarkunskap vinnas – helst om det även sker i *en skolas* form (1935/1956:202).

⁶ Lindberg framhåller att Fogelstadkvinnorna uppmärksammade befolkningsfrågan mer än tio år före makarna Myrdals berömda bok KRIS I BEFOLKNINGSFRÅGAN. Det var främst läkaren Ada Nilsson, bland Fogelstadkvinnorna som arbetade för sexualundervisning och en medveten politik i befolkningsfrågan.

Samarbetet mellan olikheter var en av grunderna för Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad. I boken **FOGELSTAD: BERÄTTELSEN OM EN SKOLA**, finns en sammanställning av kursdeltagarnas yrken: Lärare 179, industriarbetare 127, hemarbetare 126, anställda (kontor eller affär) 70, socialarbetare 35, fria yrken (jurist, läkare, journalist, musiker, skådespelare) 34, sköterskor 25, föreståndare 14, jordbrukare 9 och konsthantverkare 9 (Björkman-Goldschmidt 1956:207). Medborgarskolan blev kallad kommunistisk, socialdemokratisk, frisinnad, metafysisk och borgerlig (Hermelin 1935/1956:203). Det kom kvinnor från alla åldrar över tjugo år. Föreläsarna var både kvinnor och män. I boken Fogelstad finns flera berättelser om hur klass mötte klass. Honorine Hermelin formulerade syftet och önskan för skolan:

... att skolan måtte kunna bli en fristad, ett lufthål i denna värld av isolering bakom skiljande murar – klassmurar, åsiktsmurar, yrkesmurar, partimurar – så att man om möjligt där skulle kunna dra ett djupt och fritt andetag endast och allenast i egenskap av människa-medborgare (1935/1956:203 och 204).

Leken var en av de viktigaste metoderna på kurserna på Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad. Honorine Hermelin trodde på glädjen i att nyfiket undersöka och undrande studera. Detta kom också fram i spelet och övningen kring låtsaskommunen Komtemåtta. Här skapades regler för kommunstyrelsens arbete. Deltagarna tränade mötesteknik och att både plädera och replikera. En avgörande framgångsfaktor för leken med Komtemåtta var läraren Ebba Holgerssons praktiska erfarenhet som lokalpolitiker och hennes stora kunskap om socialreformernas alla motioner och propositioner.

En ung ljushårig flicka är kallad inför barnavårdsnämnden för att höras om sitt lösaktiga leverne. Modern står vid hennes sida. Det stillsamma, lågmålt förhöret ledes av vice ordförande, förvaltare Holgersson. Bild efter bild rullas upp ur ett liv, som redan har glidit långt bort från den rätta vägen. Plötsligt rinner stora tårar utför flickans kinder – mitt i leken har hon gripits av allvaret bakom rollen.

Scenen är hämtad från livet i Komtemåtta – en låtsaskommun, som byggts upp vid Fogelstads medborgarskola. Den gången var det för ovanlighetens skull två skådespelare av facket som uppträdde: Dagny Stenius från Åbo och hennes unga dotter. Men också lekmanaprestationerna av kommunens vanliga invånare, kursdeltagare med vanliga yrken och erfarenheter, präglades med stor inlevelse (Holm 1956:125).

I beskrivningarna av rollspelet betonas att de tillbakadragna fick ett podium där de vågade uppträda, att leken utförde ett befrielseverk. I både minnesboken om Fogelstad och i Lindbergs avhandling återberättas också historien om den nyinvalda riksdagsledamoten:

En Fogelstadsförbundare blev en gång för länge sedan invald i Andra kammaren. Hon kände på den tiden, omtalar hon, en stark hämmande blyghet vid tanken på att hon skulle yttra sig inför alla de kritiska politikerna i riksdagen. Men hon fann en trollformel som gav henne mod och säkerhet. Hon tänkte: Jag är prosten i Komtemåtta (Holm 1956:130).

Maktperspektiv

Titeln till boken **SKOLAN HAR MAKT** kom ur Honorine Hermelins syn att demokrati är ett skal som kan gömma diktatur eller förarbete till diktatur om inte demokratin lever av vidhjärtenhet och möjlighet till samförstånd och samarbete:

... skolan har makt, en ojämförlig och enastående makt att vidga denna förmåga till samförstånd, samarbete och samkänsla, och att den har en lika ojämförlig makt att inskränka eller krympa den (Hermelin 1945:14).

I sina tankar om avsiktsfri skola återkommer Honorine Hermelin ofta till riskerna med alltför styrande mål för utbildningen och alltför snävt urval av kursdeltagare. År 1935 skriver hon att hon protesterar mot avsikten hos ”högerns, kommunisternas, socialdemokraternas, folkpartiets, radikala kvinnors och bondeförbundets /.../ att utbilda några hundra föreningsfunktionärer och studieledare varje år” (Hermelin 1935/1956:203). Dessa sekteristiska murar, skiljande murar, var en motsats till hennes önskan om skolan som en fristad. Och en motsats till hennes syn på att

bildning bör vara ”avsiktslös med avseende på hur de krafter, som till äventyrs väckts till liv, sedan kommer att verka” (1935/1956:203).

Som har framkommit i tidigare citat menade Honorine Hermelin att rådande makthavare är rädda för att se varandra och vad de kan utan examensintyg. En rädsla som också är grunden till deras obenägenhet att förändra skolsystemet och avskaffa betyg och examen. I förlängningen av Honorine Hermelins resonemang är det krav på ”fasta kunskaper” som ger en stökig skola, vilket förhindrar att människor utvecklar sina förmågor och förändrar samhället till bli mer omhändertagande, fredligt och vårdande.

Likheter och olikheter

Utgångspunkten för att jämföra motståndet mot de två pedagogiska tänkarna var att de förespråkade pedagogik för förändrare. De pekade på orättvisorna i de samhällen de levde. De sökte identifiera både vad som gjorde att orättvisorna upprätthölls och vad som skulle kunna göras för förtryckta människor skulle bli medvetna om hur de kunde påverka sina egna liv.

Här nedan en bild av likheterna i deras tänkesätt, och ett försök att bibehålla olikheterna i uttrycksätt.

	Ellen Key	Honorine Hermelin
Kritiken mot rådande upprätthållande av förtryck	Själamorden	Kvävning och förnekelse av människans hemliga roll
	Att skolan skedmatar utspädd kunskap Uppreppningsinläring Fördumningsverk	Övertron på fasta kunskaper
	Examenstvång	Examenstvång
	Mångläseri	Mångläseri
	Barnaga kadaverdisciplin	Barnaga
Förslag till pedagogik för förändrare		
Bildning	Självbildning, inte utbildning	Självbildning personlig mognad
Självstudier	Människan ska ges frihet att söka kunskap genom egen aktivitet. Viljan till makt	Eget kunskapssökande. Ge luft för glädjen i lärandet
Pedagogens roll	Ledsagande följeslagare	Ledsagande
Verklighetsberöring	Att ta eleverna ut i naturen och i riksdagen	Rollspelet om kommunpolitik och att varje deltagare berättade sin historia

Koncentration och specialisering enligt individens fallenhet	Individens rätt att utvecklas efter sin potential	Avsiktsfri
Små elevgrupper	Klasser på omkring 12 elever Eftersom skolorna fungerade illa borde undervisningen ske i små grupper i hemmet	
Fredsfostran	Fostran till fritt tänkande, icke-lydnad och mot militarism	Fostran till fritt tänkande, icke-lydnad och mot militarism

En djupare jämförande studie av de tvås pedagogiska tänkesätt skulle tydliggöra fler likheter och olikheter. Men det är inte syftet med denna uppsats. Utan syftet med ovanstående rutmönster är att ge läsaren en bild att ha med i den fortsatta läsningen.

Spår, genomslag respektive hinder

I detta avsnitt byts perspektiv för att i senare tids och dagens svenska skolvardag, bildningsdebatt och läroplaner söka mönster i hur svensk skola och folkbildning har tagit emot eller avvisat Ellen Keys och Honorine Hermelins förslag och pedagogiska tänkesätt. De ord som återgavs i rutmönstret i föregående avsnitt har använts som sökord för att spåra deras idéer i de empiriska studierna om dagens skola och bildningssyn. Sökorden (orden i rutmönstren) återfinns i texten eller i mellanrubriker i detta avsnitt.

Ellen Key och Honorine Hermelin grundade sin bildningssyn och sitt pedagogiska tänkesätt på tidigare pedagoger och tidigare tänkare. Hos båda finns referenser till gamla grekiskor och greker; till sofisterna som menade att sanning är beroende av perspektiv, kultur och maktförhållanden; och till Sokrates och hans tankar om människans slumrande förmåga. Hos båda finns referenser till författare som Fredrika Bremer och Goethe. I Ellen Keys och Honorine Hermelins skrifter gör de ofta referenser till vad andra skrivit före dem. Det kan kallas en hermeneutisk läsning. Ödman (1976) skriver att i den hermeneutiska dialogen både lyssnar och talar de inblandade:

Det är en dialog med ett bestämt syfte, att öka förståelsen. Det är vidare ett samtal genom vilket samtalets parter förändrar varandra (1976:131).

När Ellen Key läste Sokrates eller Friedrich Nietzsche påverkades hennes tankar. När Honorine Hermelin umgicks med Elin Wägner och Vilhelm Grønbech, liksom när hon översatte Charlotte Bühler och Vilhelm Grønbech så påverkade det hennes pedagogiska tänkesätt. Gram (2008) skriver angående Ellen Key och hennes samtid:

Ett inflytande är dock svårt att verifiera – tankeförbindelserna mellan sekelskiftets intellektuella var täta och graden av originalitet ofta en fråga snarast om tankedjup och formuleringskonst (2008:27).

Det skulle alltså vara svårt att till exempel påvisa vilka av Ellen Keys idéer som senare tillskrivs Ester Hermansson, vilken har kallats den svenska reformpedagogikens *grande dame*.⁷ Det går att peka på att den österrikiska psykologen Elsa Köhler (1879-1940) sade sej vara mycket påverkad av Ellen Key (Lengborn 1976, Andersson 2001). Och att det var Elsa Köhler som arbetade tillsammans med de svenska lärarna Ingeborg Hamberg i Varberg och Ester Hermansson i Göteborg för att utveckla pedagogiken. Men vad som i deras tankegods som påverkats av Ellen Key är svårare att sätta fingret på. Både Elsa Köhler och Ester Hermansson har lyssnat på idéer från Amerika, England, Frankrike, Italien, Schweiz, Sverige, Tyskland och Österrike. De har rest både mellan stad och landsbygd och mellan länder och sett hur andra arbetat.

Likaså skulle det vara svårt att verifiera i vad mån Ellen Key påverkade den amerikanske pedagogiske tänkaren John Dewey (1859-1952) och vice versa. Det finns sparade brev som visar att de brevväxlat, men ingen av de avhandlingar eller översiktsverk som jag har tagit del av för denna uppsats har närmare granskat vad de skrev om och vem som först skrev om något. En gissning är att både John Dewey eller Ellen Key byggde vidare på tidigare pedagogiska tankar. Både Catherine Macauley och Jean-Jacques Rousseau skrev på 1700-talet om lärande utifrån barnets nyfikenhet och aktivitet. Catherine Macauley (1790) kritiserade uttryckligen ”det livsfientliga, evinnerliga stillasittandet i skolpulpeter” (Gaare och Sjaastad 2000).

Trots det ovan skrivna går det att peka på förbindelser, spår och likheter. Utifrån dessa likheter följer här argument om vilka idéer som fått visst genomslag eller som mött hinder.

⁷ Richardsons omdöme (1976).

Pedagog

Ellen Key och Honorine Hermelin lyfte fram ledsagande och följeslagande lärare. De citerade äldre tänkares ord om att påverka det växande barnet så lite som möjligt. Honorine Hermelin menade att vuxna bör ta efter barn, i stället för tvärtom. Ellen Key menade att all kunskap kommer inifrån. Båda argumenterade starkt mot en skedmatande lärare.

Läraren Caligula i filmen **HETS** (1949) är extrem i sin drill och träning. I en beskrivning av hans lärarroll vore förmedlande och skedmatande en underdrift. Den lärartypen går igen i andra beskrivningar, ett exempel är latinläraren i filmen **DÖDA POETER SÄLLSKAP** (1989) som skildrar samma tidsepok, andra exempel finns i Peter Curmans antologi **SKOLHAT** (1966).

Bengt-Erik Andersson (1999) har jämfört flera skildringar om skolhat och skolleda med vad Ellen Key skrev i **SJÄLAMORDEN I SKOLAN** (1888). Han sammanfattar:

Vore det inte för den något gammaldags stilen tror jag många elever även idag skulle vara beredda att instämma i Ellen Keys kritik av skolan (1999:10).

Bilderna av den förmedlande, mässande läraren återkommer under 1990-talet och 2000-talet. I Ödman (1996) återges en teckning av en elevs upplevelse av undervisningssituationen. Teckningen hade illustrerat Skolverkets rapport **BILDEN AV SKOLAN 1993**. "Läraren ältar sin förmedlingspedagogik, alltmedan flickan sovande drömmer sig bort över sin mattebok ..." (1996:603).

Sexton år senare illustrerar Nacka Värmdö Posten sin artikelserie om dagens skola med en teckning av läraren som mässar: "... år 1712 ... slaget vid ... konung Karl den ..." samtidigt som eleven loggat in sej på en sökmotor på nätet (Furn 2009). Tolv ungdomar i Nacka kommun gick våren 2009 en treveckors kurs om ungdomars inflytande, rättigheter och engagemang. Utgångspunkten var Barnkonventionens artikel 12: "Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad." Ungdomarnas kritik av nuvarande skola och förslag till förändringar publicerades i artikelserien:

Vi matas med årtal men borde analysera. /.../ I dagens skola förekommer lärare som har undervisat i samma miljö, med samma inlärningsmetod och kursupplägg, i flera decennier. Dessa lärare blir enkelspåriga och går miste om nya perspektiv baserade på omvärldens framsteg. De är rädda för att möta ett nytt samhälle med nya krav där deras kompetens inte längre har samma betydelse. Att vara lärare är inte synonymt med att vara färdigutbildad, tvärtom, det är ett yrke som behöver befinnas sig i ständig uppdatering (Fernandez och Henriksson 2009).

Vi vill inte ha lärare. Vi vill ha inspiratörer. /.../ Att få inspirera och hjälpa en ung människa att utvecklas åt rätt håll borde vara mer respekterat (Claesson 2009).

Helene Elvstrand (2009) bekräftar i sin klassrumsstudie att lärarna tar plats utifrån skolans institutionella norm. Det handlar om vuxnas position gentemot eleverna, inte om jämbördigt möte:

Barns underordning kan även märkas i mina utdrag från fältanteckningarna där de vuxna tar förhållandevis mycket plats. I efterhand kan jag förstå det som att jag delvis anpassade mig till en av skolans institutionella normer, dvs. ge stor uppmärksamhet till den som har rätt att tala, vilket i stor utsträckning är den vuxne läraren. Lärarnas framträdande roll i fältanteckningarna synliggör också den vuxnes position gentemot eleverna (Elvstrand 2009:247).

De två bilderna och de enskilda rösterna – filmare, antologiförfattare och ungdomars vittnesmål – överensstämmer med Jonas Aspelins interaktionistiska analys (2003) **ZLATAN, CALIGULA OCH ORDNINGEN I SKOLAN**. Aspelin beskriver läraren som för att bli en stabilare ledare avvek från sin intention om elevernas delaktighet och ökade sin styrning och utläring. Kostnaden blev att eleverna bands upp av honom och kuvades som individer.

Undervisningen blev överkontrollerad; elevernas beteende undertrycktes av en hämmande beteendeordning [som] satte käppar i hjulet för lärandet (2003:124).

De lärare som beskrivs i Aspelins studie sätter sin kontrollerande uppgift framför följeslagande. Kontrollen av ordningen i klassrummet är en överordnad uppgift, en annan är kontrollen av inläringen. Andersson (1999) anser att den dolda läroplanen i dagens skola innebär att eleverna ska lära sej tolka läraren och avge svar som gör läraren nöjd. Detta sätter han i samband med lärarnas betygssättande funktion.⁸

I dagens skola och folkbildning finns enskilda pedagoger som verkar enligt vad Ellen Key, Honorine Hermelin, och före dem Aspasia, Sokrates, Montaigne med flera, förespråkade. En finns skildrad som engelskläraren i filmen *DÖDA POETERS SÄLLSKAP*. Några andra i teveserien *KLASS 9A*. Enligt klassrumsstudier är den överordnade läraren vid katedern fortfarande vanligast (Granström 2007, Jedeskog 2007).

Aspelin (2003) har pekat på att det är ordningen i skolan och betygen som är överordnade en följeslagande pedagog. Andersson (1999) har pekat ut kravet på stillasittande, de stora grupperna och betygen som hinder.

Pedagogik och bildningsyn

År 1992 lämnade Läroplanskommittén sitt betänkande *SKOLA FÖR BILDNING*. Andersson skriver att utredningen om skolans framtid vilade på bildningsbegreppet ”dock utan att tydligt klargöra vad man menade med det” (1999:60). Gustavsson (1991) har delat bildningsbegreppet i tre delar: Klassisk bildning, arvet från antiken och framåt, bildningsstoffet viktigare än bildningsprocessen; Medborgarbildning, allmänorienterade kunskaper, förberedelse för att utöva sina medborgerliga rättigheter och skyldigheter; Självbildning, fritt ämnesval utifrån vad individen ser som meningsfullt, bildningsprocessen och den personliga mognaden viktigare än stoffet. Gustavsson och Andersson räknar in Ellen Key bland förespråkarna för självbildning. Dit hör enligt min tolkning också Honorine Hermelin.

Dagens skola är mera en skola för utbildning än för bildning /.../ Med en analogi skulle man kunna säga att skillnaden mellan bildning och utbildning är som skillnaden mellan en upptäcktsresa och en charterresa. På charterresan är allt i förväg bestämt, hotellet betalt, utflykterna planerade och annonserade i förväg. Man vet vad som kommer att hända /.../ På upptäcktsresan ger man sig in i okända trakter, söker sig fram på obanade stigar, vet inte vad som kommer att dyka upp bakom horisonten. Man kartlägger något nytt. Vad är det samhället behöver; fler charterresenärer eller fler upptäcktsresande? (Andersson 1999:61)

Med sin drastiska liknelse mellan charterresan och upptäcktsresan fångar Andersson skillnaden mellan å ena sidan förmedling och skedmatning och å andra sidan kunskapsökande och självtillägnelse.

- Självbildning kontra stora grupper

Vissa delar av Ellen Keys och Honorine Hermelins tankar om självbildning och projektstyrd undervisning återfinns i texterna i senare tids läroplaner. Till exempel har Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94 skrivningar om elevernas självkontroll och självstyrda lärande.

Både Ellen Key och Honorine Hermelin skriver om att möta varje elev, om små grupper elever till varje ledare. Här finns också tankegodt från det antika Grekland då pedagogen gick runt med eleverna och förde samtal, till exempel Sokrates.

I dialogfilosofin framför Martin Buber (1923) att ”varje möte mellan ett jag och ett du riskerar att göra du till objekt”. Med det menar han risken för att inte se den andra, utan att vara upptagen av hur jag själv tar mej ut, hur jag själv framför mitt budskap. Som ovan skrivet var det vad som hände den lärare som Aspelin beskriver sin interaktionistiska analys (2003). En anledning till

⁸ Begreppet den dolda läroplanen myntades av Philip Jackson i studien *Life In Classrooms* (1968). Jackson menade att skolan fyller många viktiga funktioner som samhället inte vill tala högt om (Andersson 1999).

tillkortskommanden är att självstyrt lärande krockar med samma läroplans krav på lärarnas kontroll över ordningen i skolan och en annan är resursfördelningen:

De som är kritiska mot att arbetsformen ”självstyrt lärande” breder ut sej är nog oroliga för att det sociala livet i skolorna ska desintegreras. De menar att resurserna i skolan är så knappa och elevgrupperna så stora att läraren inte har tillräckligt med tid för att ge kvalificerad handledning åt sina elever. Eleverna får därför arbeta mycket på egen hand, vilket i sin tur leder till att de ibland eller ofta ägnar sej åt annat än uppgiften och att de överhuvudtaget får svårt att utföra uppgiften väl. Man är orolig för vad som sker då läraren saknar överblick (2003:124-125).

Som syns i citatet finns en motsättning mellan stora elevgrupper och kvalificerad handledning för individuellt växande, individuellt lärande. I de stora elevgrupperna blir det alltså tidsnöd och läraren kan inte se till varje barns behov. ”Eleverna får därför arbeta mycket på egen hand, vilket i sin tur leder till att de ibland eller ofta ägnar sej åt annat ...” (ur citatet ovan). Enligt Aspelin har detta i sin tur ofta lett till att debattörer och skolpolitiker bekymrat sej över att eleverna ägnar sej åt annat än uppgiften, att klassen, kollektivet, desintegreras.

Specialpedagogen Berndt Gunnarsson gjorde på 1980-talet en studie över elever som varit så stökiga i sin ursprungliga skola att de hamnat på skolhem. Från att ha tyckt att skolan var pest kom dessa elever att om skolhemmet säga: att de kunde följa undervisningen, att de förstod vad de gjorde, att de fick arbeta i sin egen takt, att de presterade mer, att de fick hjälp när de behövde, att de fick ta ansvar för sitt lärande och att de kände sej accepterade av sina lärare. Efter redogörelsen för Gunnarssons studie reflekterar Andersson:

Hade det då inte varit möjligt att ge dessa elever en sådan skolerfarenhet i den vanliga högstadieskolan? Det beror naturligtvis på hur man ser på ramar och organisation. Om dessa innebär att alla elevgrupper skall bestå av 25-30 elever kan det naturligtvis vara svårt. Men om man inser att elever är olika och behöver olika inlärningsituationer skulle det naturligtvis vara möjligt. Det är ju inte billigare att arrangera särskilda skolor än att ordna undervisningsgrupper inom en skola (Andersson 2001:16).

I linje med Anderssons argument skulle frågan kunna ställas: Är det billigare att ta in extra resurser i form av specialpedagoger och elevassistenter än att ordna små undervisningsgrupper? I en undersökning om lärares arbetssätt för att se varje barn skriver Berit Bergström:

En annan synpunkt från en av SO-lärarna var, att hon såg det som skrämmande att vissa lärare har så bråttom att diagnostisera elevernas problem i skolan i diverse bokstavskombinationer när det kanske berodde på att elevernas behov i inlärningsituationen inte blev tillgodosedda (Bergström 2007:31).

Det finns konflikter i skolvardagen mellan å ena sidan självstyrt lärande, individuellt växande, kvalificerad handledning och å andra sidan stora elevgrupper. Birgit Gerhardsson skriver:

[N]edskärningarna inom skolväsendet talar sitt tydliga språk. Under åren 1992-96 minskade kostnaden per elev för undervisningen med 19 procent. Någon övre gräns för antalet elever per klass finns inte längre i Sverige. Hösten 1998 kommer över hälften av högstadiets elever att gå i klasser med minst 25 elever. För drygt 13 procent gäller siffran 30 eller fler. Lärarbristen ökar allteftersom lärare flyr skolan och i sämsta fall ersätt med obehöriga vikarier (1999:123).

Är stora klasser ett förgivettagande i svensk skola? Nils Christie (1971) kritiserade norsk skola för att det övergripande syftet från samhället var att ha kontroll över barnen, att lärandet var underordnat. Andersson (1999) skriver om samhällsbevararnas dolda läroplan och vilka kunskaper som ingår i den. Bland dessa många dolda kunskaper finns: att eleverna får lära sej att vänta på sin tur, att ständigt bli avbrutna i sitt arbete, att lära sej tolka läraren och avge svar som gör läraren nöjd, att syssla med saker som för dem är meningslösa, att lära sej att kontrollera sej motoriskt och verbalt, med mera. Om den sistnämnda skriver Andersson:

De får lära sig att kontrollera sig motoriskt och verbalt. Detta är naturligtvis nödvändigt för att en klass på 30 elever skall kunna fungera. Man kan inte tillåta att eleverna springer runt i klassrummet hur som helst (2001:56).

Kjell Granström (2007) redovisar forskningsresultat om klassrumsstudier som visar att eleverna inte presterar bättre i små grupper och klasstorleken saknar betydelse för elevernas sociala tillfredsställelse. Däremot ökar lärarens stress om gruppen är stor samtidigt som lärarens

arbetstillfredsställelse minskar. ”I det långa loppet förlorar alla på en skola med alltför stora klasser som i sin tur leder till utarbetade lärare” (2007:29).

Sammanfattningsvis innehåller svenska läroplaner skrivningar om självbildning, självstyrt lärande, men disciplinfrågan blir i praktiken överordnad lärandet och fasthållandet av stora grupper leder till utarbetade lärare.

Ulf Blossing (2006) skriver utifrån studier om skolans förbättringsarbete mellan åren 1980 och 2001 att för framtiden krävs ”en omstrukturering av skolorna så att de organiseras med eleverna i centrum” (2006:113).

- Politiskt deltagande eller fostra vissa värden

På Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad var rollspelet i kommunen Komtemåtta ett viktigt inslag för att träna politiskt deltagande. Ellen Key lät som lärare i Whitlockska flickskolan flickorna träna riksdagsdebatt. Hon tog också flickorna med till riksdagen. Enligt Gustavsson (1991) är denna bildning medborgarbildning. I 1960-års kursplan för svenska skolan finns skrivningar både om samhällsordningens grundläggande värderingar och att ”Eleverna förväntas inte passivt överta [politiska värderingar]”.⁹ Den svenska läroplanen från 1994 föreskriver också debatt och diskussion i ämnet samhällskunskap. Men aktuella studier visar på skillnad mellan vad som skrivs och vad som görs. Johan Liljestrand (2002) har belyst frågan om utbildning av demokratiska medborgare. Han nämner specifikt det ”potentiella dilemmat för läraren att under diskussionen ha en öppen hållning samtidigt som läraren förväntas fostra vissa värden” (2002:24). Detta potentiella dilemma ser inte Honorine Hermelin när hon förespråkar avsiktsfri skola. Key och Hermelin sökte ett ifrågasättande av rådande orättvisor, kränkta rättigheter. Liljestrand pekar på att läraren förväntas fostra vissa värden, det kan utläsas som att avsiktligt att prägla in vissa värderingar i eleverna. Det kan tolkas som att läroplanen föreskriver att läraren ska inta den allvetandes ställning.

Olga Dysthe (1996) har i sina klassrumsstudier utgått från Michail Bakhtins (1895-1975) syn på hur människan befinner sej i ständig dialog med sin omvärld. Dysthe menar att kärnan i den bakhtinska dialogen är respekten för andras ord, viljan att lyssna och förstå den andre och att vilja och kunna använda den andres ord samtidigt som man har kvar respekten för de egna orden. Bakhtin tog intryck av Lev Vygotskij (1896-1934) som var starkt kritisk till en skola där läraren ses som allvetande och elevens egna personliga erfarenheter undertrycks. Liknande tankar om dialog finns i begreppet det deliberativa samtalet. Deliberation kan tolkas som överläggning, en kontinuerlig dialog om hur livet ska formas och samhället ska byggas. Begreppet har vuxit fram utifrån Deweys tankar om demokrati och den demokratiska skolan (Sundgren 2005). Detta dialogbegrepp har det senaste decenniet dominerat i den svenska diskussionen om demokrati i skolan. Aspelin har med sin bok *DEN MELLANMÄNSKLIGA VÄGEN* (2005) åter tagit upp Martin Bubers dialogiska princip. En av likheterna i de tre dialogbegreppen är respekten för den andres ord. I Bubers och Bakhtins begrepp är det jämbördiga mötet understruket, medan överförandet av Deweys tankar i dagens svenska kontext är otydligare i maktfrågorna.

Det andra hindret för det fria tänkandet är att läraren ska sätta betyg även i ämnet samhällskunskap. Andersson (1999) understryker att i den dolda läroplanen ska eleverna söka godkännande av lärarna för fina betyg, ”ange svar som gör lärarna nöjda”.

Folkbildning

Ellen Keys och Honorine Hermelins idéer om självbildning, självstyrt lärande och livslångt lärande finns inom folkbildningen. Och det är idéer de delar med många pedagoger i slutet av 1800-talet och under 1900-talet. Vad Ellen Key kallade självbildningscirkel har i Sverige blivit

⁹ Citerat ur Liljestrand 2002:19-20.

begreppet studiecirkel. Den lilla gruppen, idealt mellan åtta och tolv personer, har varit vanlig när studiecirkelnas utgångspunkter har varit filosofiska och samhällsvetenskapliga frågor. Däremot genomförs studieförbundens språkundervisning vanligen med förmedlande lärare och deltagare som mottagande elever.¹⁰

Honorine Hermelin argumenterade för avsiktslös bildning för att främja det växande och skapa möjlighet att "spränga buret". Ellen Key misstrodde den samhällsstyrda folkbildningen och menade att myndigheterna kontrollerade att samhällets resurser inte användes för omstörtande verksamhet. Sundgren (1998) ger henne rätt i den bemärkelsen att han menar att folkbildningens villkor och karaktär i grunden har förändrats:

Samtidigt som folkbildningen förändrar karaktär i en rad avseenden, från rörelsesmedja till individuellt projekt, från motkultur till uppdragsverksamhet, bibehålls det officiella språket om folkbildningen (1998:39).

Utredarna i Kulturutredningen (2009) bekräftar bilden att samhällets resurser inte används för omstörtande verksamhet:

Mycket pekar mot att den moderna folkbildningen utvecklas i en riktning som svarar väl mot våra rekommendationer när det gäller kulturpolitiken (2009I:16).

Folkbildningens företrädare, såsom Folkbildningsrådet och folkbildningsforskare, framhåller folkbildnings särart som fritt och frivilligt. Den ifrågasattes av Sundgren både år 1998 och 2003. Han menade att folkbildningen i hög grad likade traditionell vuxenutbildning.

Den främsta indikationen på existensen av en särart i essentiell mening har vi i de många positiva utsagorna från deltagare på folkhögskolekurser och i studiecirkel. Såväl SUFO 96 som en rad andra utvärderingar och rapporter redovisar sådana positiva upplevelser. Hur ska vi förklara dem om särarten bara finns i talet om folkbildningen och inte i verksamheten som sådan? Den kvarstående paradoxen är alltså den mellan bristen på evidens för en reell särart och deltagarnas tillfredsställelse med verksamheten. En tillfredsställelse som förefaller vara märkbart större än den som elever i skolan eller studenter i högskolan ger uttryck för när de värderar sina studier (2003:72).

Dessutom visade Andersén (2003) hur debatten inom folkbildningssfären varit uppsplitad mellan å ena sidan anpassning till staten för att få stor del av stödet till öronmärkt vuxenutbildning och arbetsmarknadsutbildning och å andra sidan att bibehålla sin kärna som fri och frivillig.

Särarten är något alla hävdar att den finns, men frågan är om man ens inom den egna folkbildningskretsen kan formulera den tydligt. Och om man nu kunde det, skulle då olika folkbildningsföreträdare ge samma bild? Särarten framstår därför för mig som en form av "kejsarens nya kläder". Ingen kan på allvar förneka existensen av särarten, för den måste ju finnas, det säger ju alla. Men ser vi närmare efter så upplöses den. Efter att ha läst folkbildningstidskrifterna menar jag att det handlar om flera särartsdiskurser, och att dessa ser olika ut i olika tider och i olika sammanhang. Detta helt i överensstämmelse med vad som står att läsa i *Folklig Kultur* (1959:2) att folkbildningsarbetets uppgift är att hjälpa människan att anpassa sig till en ständigt växande värld. När samhället förändras måste även folkbildningen och därmed dess särart förändras. Därför ser jag anpassningen som den övergripande diskursordningen. Kanhända, om den nu finns, är det just anpassningen som är folkbildningens särart (Andersén 2003:115).

Slutsatsen om att det bara finns ett tal om en särart blev hårt kritiserad av praktiker inom folkbildningen och av forskare inom folkbildningen.

De häftiga reaktionerna från folkbildningsskåll förklarar Anna [Lundin i sin avhandling] med särartstänkandets starka förankring i doxan, »den allra heligaste överenskommelsen inom ett socialt fält«. Att problematisera särarten var att utmana denna överenskommelse (Nordberg 2008).

Med utmaningen av överenskommelsen blev det också synliggjort att de av Vetenskapsrådet öronmärkta pengarna för folkbildningsforskning också byggde på den icke ifrågasatta föreställningen om en särart (Nordberg 2008). Med ifrågasättandet skakade Andersén, Lundin och Sundgren om grunden för både folkbildningsforskning och folkbildning.

¹⁰ I studieförbundens kataloger 2009 marknadsförs särskilt undantaget att lära språk utanför klassrummet.

Något som inte blev lika omdebatterat är Anderséns slutsats ”att det just är anpassningen som är folkbildningens särart”. Den slutsatsen är lik Ellen Keys och Honorine Hermelins misstro mot samhällsstyrd folkbildning. Båda två varnade för en anpassning. De varnade för ”att hjälpa människan att anpassa sig till en ständigt växlande värld”. Båda två förespråkade att människans inneboende resurser skulle frigöras för att hon skulle kunna förändra samhället, inte anpassa sej till rådande maktförhållanden i samhället.

Maktperspektiv

Ellen Key och Honorine Hermelin intar liknande perspektiv till makten över skolan och att skolan har makt. I sin kritik av rådande skolsystem ifrågasätter de också skolplikten. Ellen Keys kallade den dåtida skolan själamord och förespråkade av hemundervisning. Honorine Hermelins menade att människans hemliga roll förkvävs i drill- och pluggskolan. Hon förespråkade en skolpeng som skulle kunna tas ut när den kunskapsförstående önskar i stället för plikten att vara i skolan när makten så föreskriver.

- Barnets vilja till makt och skolkritiken

Ulla Lundqvist framför i sin avhandling *ÅRHUNDRADETS BARN* (1979) att en av förutsättningarna för Astrid Lindgrens Pippi Långstrump är filosofin bakom barnets vilja till makt. Människans vilja till makt var central i Nietzsches människosyn och Ellen Key hade stor betydelse för den svenska debatten om Nietzsche.¹¹ Pippis avståndstagande från barnaga och kritik av dåtida skolan är annan påverkan från Ellen Key, enligt Lundqvist. Pippi förstår inte varför man måste gå i skolan, det vill säga Astrid Lindgren låter henne ifrågasätta skolplikten. Pluttifikation blir begreppet för skedmatning, utfordringspedagogik och förmedling av fasta kunskaper som barnet inte sökt, inte sett behov av.

Att se barnets vilja till makt och utifrån den kritisera skolan, är tankegods som i dag finns i barnlitteratur, i vissa friskolor, hos vissa lärare, hos vissa föräldrar. Däremot har detta tankegods inte fått genomslag eftersom ordningen i skolan överordnas självstudier när barnet törstar efter kunskap. Pippi Långstrump sitter inte still, utan är ständigt i rörelse. En del av dagens lågstadielever får röra sej friare i klassrummet, andra tvingas fortfarande att sitta som ljus i skolpulpeter och på högstadiet är det fortfarande skolbänkar och krav på stillasittande (Jedeskog 2007).

Andersson (1999) menar att den dolda läroplanen föreskriver att lär sej eleverna att kontrollera sej motoriskt och verbalt. Andra exempel ur den dolda läroplanen och vuxensamhällets maktutövning är:

De får lära sig att underkasta sig makt – lärarens makt, skolans makt. Läraren har makten i klassen, det går inte att komma ifrån. Även om läraren vill vara demokratisk och försöker få eleverna att känna att de får säga sin mening, är det till sist ändå läraren som bestämmer. Läraren kan inte acceptera vilka önskemål eller beslut som helst som eleverna fattar, och då är det lärarens mening som gäller. Läraren har dessutom överordnade skolledare som också bestämmer och vilkas beslut läraren måste rätta sig efter och då måste också eleverna rätta sig efter dem. Alltså måste de underkasta sig makt. (1999:56)

Fortsatta exempel på den dolda läroplanen är enligt Andersson; att det får lära sej att var och en ska klara sej själv och strunta i kamraterna eftersom hjälp betraktas som fusk; att somliga är mer

¹¹ Uttrycket ”barnets vilja till makt” tillskrivs också Alfred Adler som år 1912 skrev om ”det konstitutionellt mindervärdiga barnets sätt att vilja erövra föräldrarnas maktposition”. Om barns maktbehov talar Bertrand Russell i sin bok från 1932. Både Adler och Russell kritiserade Freuds teorier om könsdriften som det överordnade instinktiva draget i barndom. De menade i stället att det överordnande instinktiva draget är begäret att bli vuxen eller rättare sagt viljan till makt. Uppgifterna hämtade från Lundqvist 1979:24-30.

värda än andra, det vill säga de duktiga är mer värda än de som är inlärningssvaga; en del får lära sig att de är totalt misslyckade och värdelösa; en del får lära sig att de är bra på räknas inte; en del får lära sig att skolan är orättvis; etcetera. Med andra ord innebär den dolda läroplanen att unga medborgare inordnas i ett tänkesätt som bryter mot de mänskliga rättigheternas princip om alla lika värde.

Ett viktigt framsteg under det gångna seklet var lagar mot att slå barn. Enligt Rädda Barnen har 23 stater i dag lagar mot att slå barn i uppfostrande syfte (Rädda Barnens webbsida). Den svenska lagen kom år 1979 och var den första i världen.

- Avsiktsfri skola, uppmuntran till fritänkande

Både Ellen Key och Honorine Hermelin var emot kursplaner och betyg, eftersom dessa hämmar människors växande. Ellen Key uttryckte det som att mångläseriet innebar att lärarna skedmatade eleverna med utspädd kunskap och att slappt åhörda och snabbt glömda föredrag var själamord. Honorine Hermelin argumenterade mot en skola som var upprättad, reglementerad och inspekterad av statsmakterna, som satte drill och träning framför den fostran som borde ske genom erfarenhet och upplevelser. Denna skola kramade musten ur elevers arbetsglädje och arbetsresultat.

Aspelin (2005) skriver att eleverna i dagens skola rollspelar för att nå gillande och framgång hos läraren. Han pekar ut lärarens maktposition och lärarens värderande funktion, det vill säga att läraren är betygssättare, som hinder för elevens växande:

Lärarens maktposition och framför allt hennes värderande funktion spelar en nyckelroll. Eleverna känner sig som funktioner i ett socialt system, som "ett nummer försett med mänsklig mask" (2005:90).

Enligt Aspelin har det svenska utbildningsväsendet har två skilda kurser:

Den ena är enkelriktad, färdigutstakad och endimensionell – den andra är ömsesidig, oförutsägbar och flerdimensionerad. Den förra kursen murar igen vägens infarter. Den senare öppnar en väg utan bestämt mål. Ty vägen är huvudmålet (2005:37).

I sin fotnot skriver Aspelin att vägen som mål är direkt hänvisning till Karin Boyes dikt **I RÖRELSE**. Honorine Hermelins ord för sin liknande idé är den avsiktsfria skolan med förmågan att locka fram människans dolda sidor i verkliga möten och samarbeten mellan människor. Avsiktsfri blir då i modernare språk: utan förutbestämt mål.

Ragnar Björk (1988) framförde att utbildningsforskning satt upp en gräns mellan forskningen av ungdomsskolan i vilken eleven ses som passiv varelse och den yrkesinriktade respektive den akademiska utbildningen i vilket deltagaren, den studerande, betraktas som en självständig aktör. Björk menar att det saknas forskning om

kontinuiteten i den kritiska övergången från passiv, socialiserad varelse till självständigt handlande, vuxen aktör (1988/1992:343).

Björk pekar alltså på att ungdomsskola vilar på en människosyn om att barnet är en passiv varelse. Som citerat ovan påvisar Aspelin att statens krav på att läraren ska upprätthålla ordningen, säkerställa att samhällets krav på baskunskaper lärs ut och kontrollera elevernas kunskapsinhämtning i praktiken kommer i konflikt med vad läroplanen föreskriver om elevernas medbestämmande och individuella inläring. Enligt Aspelin och Björk försöker rådande skolsystem fortfarande anpassa och fostra en mottagande och passiv elev.

I filmen **DÖDA POETERS SÄLLSKAP** frågar latinläraren sin nye kollega vad denne pysslat med på skolgården dagen innan. Den nye kollegan spelad av Robin Williams säger att han försökte visa faran med konformism och vikten av självständigt tänkande. Men, menar latinläraren, det är väl bra så naivt att tänka sig att försöka göra sjuttonåringar till *free thinkers*. I citatet nedan pekar en sjuttonåringen på vad han och hans kamrater tycker om inflytande i motsats till vanmakt:

Nya skollagar avlöser varandra och ändå blir ingen nöjd med skolan. Vad beror det på? Svaret är nog så enkelt som att ingen rådfrågar experterna på området. Och då menar vi inte jurister, rektorer och

politiker i utbildningsnämnden. Vi menar de som går i skolan varje dag. Unga människors kreativitet upphör och förtrycks efter förskolan och lågstadiet och ersätt med korvstopning av information (Claesson 2009).

- Fredsfostran

Fredsfostran är ett mycket vitt begrepp som handlar om hemmet, uppfostran, skolans värld, Ödmans begrepp immanent pedagogik, medborgarbildning och världsmedborgarbildning. Utgångspunkten för fredsfostran kan som i **BARNETS ÅRHUNDRADE** bli att mänskliggöra barndom och ungdom. Stafeng menar att med boken tog Ellen Key:

et sprang ut av den svenske og nordiske konteksten og formulerer seg på det globale barnets vegne – or der ligger også responsen (som Sverige aldri forsto).

Dette globale barnet finnes selvsagt den dag i dag. Hun beskrev en barndom i en europeisk kontekst, der fattigdom, kvinnearbeid og barnearbeid var en dominerende empirisk virkelighet. Det samme empiriske scenariet gjenfinner vi i dag i fjernere deler av verden, i et voldsomt omfang, og som et mye tydeligere uttrykk for hvordan den rike del av verden utnytter de fattige delene enn på Ellen Keys tid. Men når barnearbeid eller -prostitusjon settes på dagsorden i dag, går det an å si at analysen og harmen ikke er så sylklare og sterke som hos Ellen Key. Enten vi ser på FNs konferanse om temaet i Stockholm 1996 eller Redd Barnas holdning til barnearbeid i tredje verden, er det vanligere å finne tvetydigheter og lunkne kompromisser (1999:130).

Ellen Key och Honorine Hermelin deltog båda i de stora folkrörelser som försökte hindra första världskriget. För Ellen Key började fredsarbetet långt tidigare. Hon tog under 1880-talet ställning för Norge i normännens strävan att upplösa unionen med Sverige. Per-Anders Fogelström (1971) berättar i **KAMPEN FÖR FRED** om "en okänd svensk folkrörelse", till vilken Ellen Key bidrog.¹²

De fyra stora frågorna vid bildandet av Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad var fred och krig, jordfrågan, kvinnofrågan samt befolkningsfrågan och dess villkor, vari ingick uppfostrings- och utbildningsfrågor. Här handlar det alltså om fred kopplat till ägande och brukande av jord, till kvinnofrågan och befolkningsfrågan. Fredssträvare världen över har sedan Fogelstadsgruppens definition 1925 fortsatt att utveckla begreppet fred. Till de grundläggande mänskliga rättigheterna om yttrande- och religionsfrihet lade Franklin D Roosevelt (1941) också "frihet från"; frihet från hunger, *freedom from want*, och frihet från fruktan, *freedom from fear*. Frihet från fruktan definierade Franklin D Roosevelt som nedrustning till den grad att ingen stat kan starta krig mot någon grannstat. I dag används frihet från fruktan i utvecklingen av begreppet mänsklig säkerhet (Human Security Report 2005). Utvecklingen av internationella överenskommelser innehåller frihet från fruktan i bemärkelsen stopp för våld mot barn, stopp för våld mot kvinnor, gatufrid med mera.

Fostrar dagens samhälle till fred? Gerhardsson (1999) menar att Ellen Key skulle haft mycket att invända mot dagens skola. Stafeng är fränare i sin kritik:

Selve grunnresonnementet i *Barnets århundrade* er at fattigdom og elendighet blant barn ikke løses med almisser og "charity", men med en annen standard for barndom – som bare kan settes gjennom sosiale, politiske og legale angrep på de maktforholdene som skaper en allment uverdige barndom – og ungdom. Siden hun so sterkt forbindes med skolereformer, bør det også understrekes at hun ville blitt forferdet og rasende over hvordan vi har tilrettelagt barneomsorg og skolehverdag, som en mur av velvillig og paternalistisk voksenhet mellom barna og livet selv. Henne anliggende var barn og unge som sterke og autonome "citizens" (medborgere), altså en barndommens og ungdommens franske revolusjon (1999:131).

Enligt Stafengs perspektiv skapar det rådande maktförhållanden en ovärdig barndom och ungdom.

¹² Avhandlingarna om Ellen Key behandlar ytterst översiktligt hennes engagemang i fredsfrågan.

Sammanfattning av avsnittet:

Empiriska studier av dagens skola, utbildningsforskare och enskilda ungdomar, författare och filmare kritiserar nuvarande skola för lärarmaktens överordning, elevernas vanmakt och reduktion till objekt, fokus på disciplin, inställsamhet för fina betyg och korvstopppning. I de empiriska studierna uppdagas en verklighet som inte överensstämmer med det dominerande samhällets officiella hållning.

Förbudet mot barnaga är ett viktigt framsteg i jämförelse med skolan för 100 och 50 år sedan. Det som i Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogiska tänkande har mött motstånd är fritt tänkande, fritt växande också tolkat som livslångt lärande, små lärandegrupper, frihet från examenstväng, frihet från skedmatning och det jämbördiga mötet.

Kritiken mot Ellen Key och Honorine Hermelin

I följande redogörelse av kritiken mot Ellen Key och Honorine Hermelin redovisas i vilket sammanhang kritiken framfördes och dessutom position och ibland titel på kritikerna. Syftet med att redovisa position och titel är att tydliggöra kopplingar mellan person och representation, det vill säga kritikerns maktposition, den makt kritikern företrädde. Här nedan först kritiken mot Ellen Key och sedan följer kritiken mot Honorine Hermelin.

Kritiken mot Ellen Key

Olydiga barn och förråd ungdom

Ellen Key skriver själv i brev och i **BARNETS ÅRHUNDRADE** att hon fått skäll för att barns bristande lydighet och plig. På det svarade hon att hon krävde en uppfostran för hänsyn och respekt, men att det inte skulle göras med metoder som krävde underkastelse (1900:198).

Thorbjörn Lengborn (1976) tar upp vad kritikerna har velat tillskriva Ellen Keys uppfostringsidéer:

Ellen Keys förmodande i "Efterskrift" till 2:a upplagan av **BARNETS ÅRHUNDRADE**, att Wirséns pamflett bidragit till att boken inte blev läst i större utsträckning kan ha fog för sig. Wirsén hade ju vid denna tid som Svenska akademins ständige sekreterare tämligen stort inflytande. Han tar även upp Ellen Keys uppfostringsidéer, sådan dessa förelåg för **BARNETS ÅRHUNDRADE**. Han hävdar att Ellen Keys grundsatser utmärks av slapphet och måste leda till att barnen blir "förvildade" och tygellösa" (s 36). Det är inte osannolikt, att den del av den svenska allmänheten, som aldrig själv gjorde sig bekant med **BARNETS ÅRHUNDRADE**, influerades av Wirséns syn på Ellen Keys pedagogik. Själv säger hon i "Efterskrift" (BÅ II, s 198 f): I Sverige har man ihågkommit **BARNETS ÅRHUNDRADE** endast när man givit den boken skulden för de många bortskämda barn och de många oförsynta själviska ungdomar, vår tid onekligen företer. (Lengborn 1976:131).

Ellen Keys lovtal till kärlekens frihet och frihetlig uppfostran för barn kom att reta hennes samtid. Ulrika Knutson (2004) skriver:

Hennes kärleksevangelium tolkades som okristen uppvigling och som ett förråande av ungdomens seder. /.../ Eftersom hennes kritiker aldrig kunnat enas om exakt vari hennes förarglighet bestod, förmår hon fortfarande att både locka och irritera (2004:37).

Osedlig särartsfeminist

I tre omgångar tog företrädare för Fredrika Bremerförbundet offentligt avstånd från Ellen Key och hennes idéer.¹³ Det ena avståndstagandet var i samband med Ellen Keys positiva recension av Viktoria Benedictssons bok. Den andra gången var i stormen kring talet och boken om **MISSBRUKADE KVINNOKRAFT**. Den tredje gången när Ellen Key fått tala i svenska kvinnors namn i en hyllning till den norske författaren Henrik Ibsen i samband med hans 70-årsdag. Den första gången nådde Fredrika Bremerförbundets taleskvinnors harm om osedlighet bara en liten krets. Både denna gång och i debatten efter Ellen Keys tal gällde frågan kvinnans sexualitet. Fredrika Bremerförbundets företrädare eftersträvade i sedlighetsdebatten att männen liksom kvinnorna skulle behärska sin sexualitet och inskränka den till att gälla inom äktenskapet och för barnalstring, vilket enligt företrädarna skulle få bukt med den utbredda prostitutionen. Ellen Key förespråkade kärlekens frihet – inte fri kärlek som hade en annan innebörd. Kärlekens frihet och erkännande av kvinnans sexualitet var också vad Viktoria Benedictsson skrivit om i sin bok.

¹³ Lindén (2002) återger Fredrika Bremerförbundets kritik med citat ur dåtida tidningsartiklar och Ellen Keys åsikter. Gunnel Weidel Randver (1999) tolkar kritiken mot **MISSBRUKAD KVINNOKRAFT** och mot Ibsentalet.

Ellen Key ansåg att osedlig kärlek fanns i kärlekslösa äktenskap och att de oäkta barnen var de som skapats i kärlekslösa förbindelser. Ellen Key såg inte äktenskapet som en garant för sedlighet eller äkthet. Enligt henne var kärlek garanten för äkta barn och sedlighet. Fredrika Bremerförbundets taleskvinnor stämplade Ellen Key som osedlig (Lindén 2002).

I debatten om missbrukad kvinnokraft påstods det att Ellen Key vill ha kvinnorna i hemmet. Ellen Key menade att det vore ett missbrukande av kvinnors kraft att försöka tävla med män i yrkeslivet på de manligt satta villkoren. Fredrika Bremerförbundets dåvarande företrädare menade att kvinnan inte alls skulle förändras av att få utbildning och få börja förvärvsarbete, vilket var ett av deras starka argument för att kvinnors rättigheter till just utbildning och arbete. Ellen Key menade att människan visst påverkas av både kränkning av rättigheter (rätt till utbildning och rätt till arbete) och av att utöva sina rättigheter, alltså att inte hindras studera eller utöva ett yrke. Ellen Key menade följaktligen att kvinnorollen – för borgerskapets kvinnor – skulle förändras. Liksom hon menade att arbetarkvinnors och arbetande barns levnadsförhållanden präglade deras tankar och handlande. Ellen Key stod för synen att människan socialiseras och påverkas av sin omgivning. För henne var kvinnlighet inte något givet, utan påverkades av historien och samtidens maktstrider. Men hennes försök att få med det som kallades kvinnligt – omvårdnad – i ett framtida samhälle, liksom hennes försök att omdana samhället utifrån mer än de då dominerande (manliga) tänkesättet gjorde att de taleskvinnor som satt upp strategin likhet stämplade Ellen Key som särartsfeminist (Lindén 2002).

Den irrationella kvinnan

Två av Ellen Keys kritiker kom från Svenska akademien, en var professor i filosofi vid Uppsala universitet och ledamot i akademien, den andre var dåvarande sekreteraren i akademien. Professorn Vitalis Norström var liksom Ellen Key kritiker, kulturdebattör och uttolkare av den tyske filosofen Friedrich Nietzsche. År 1899 skrev han debattskriften **ELLEN KEYS TREDJE RIKE. EN STUDIE ÖVER RADIKALISMEN**. Lindén skriver att i skriften tillmåter han Ellen Key betydelsen av central kulturperson för 1880-talsradikalerna:

Norströms uttryckliga syfte med sin kritik är att få ner henne från denna position, att på olika sätt undergräva hennes legitimitet som kulturkritiker och opinionsbildare. Han gör det genom att ställa sin egen manliga och akademiskt utbildade filosofiska stringens mot hennes kvinnliga autodidaktiska ”genombrott inom känslösfären”. /.../

Norström bygger sin kritik av Ellen Key på en klassisk könsmotsättning mellan den logiske rationelle mannen och den ologiska irrationella kvinnan. 1800-talets konstruktion av kvinnan som mentalt och därmed moraliskt underlägsen mannen genomsyrar således Norströms sätt att strukturera sin kritik av Key. Det ger honom möjligheten att helt avfärda hennes utsageposition. Norström argumenterar inte i första hand mot Ellen Keys åsikter utan mot att man överhuvudtaget lyssnar på denna kvinnas tal (Lindén 2002:119).

I ett brev år 1904 skriver Norström:

Till sist ber jag att få angifva orsaken till mitt uppträdande mot Ellen Key. Det är helt enkelt harm öfver hennes Barnets århundrade, särskilt partiet om könskärleken i första bandet. /.../ Misstanken, att sådant som detta här hos oss kunde betraktas som förstklassig litteratur, gick mig till sinnes och satte pennan i min hand utan någon som helst uppvigling ’utifrån’ (citerat efter Lindén som i sin tur citerat efter Persson 1994:270).

Dåvarande ständige sekreteraren i Svenska akademien Carl David af Wirsén skrev år 1900 skriften **ELLEN KEYS LIVFSÅSKÅDNING OCH VERKSAMHET SOM FÖRFATTARINNA**. Enligt Stafseng var skriften en smådeskrift som varnade alla svenskar att överhuvudtaget läsa Ellen Keys skrifter:

Tänk om bland dessa mångända dårskaper, som offras åt glömskan, även kunde räknas Ellen Keys Tankebilder (citerat efter Stafseng 1996:17).

Lindén citerar ur skriftens förord och påvisar hur Wirséns argumentation går ut på att en kvinna inte bör tala i det offentliga rummet:

Och om det än kännes obehagligt att taga till orda mot en kvinna, så får en kvinna hvars satser äro så orimliga som Ellen Keys, ursäktas, om man söker ställa henne på hennes rätta plats (citerat efter Lindén 2002:124).

Lengborn menar att det Wirsén skrivit ”är ett angrepp, vilket ofta präglas av elakhet och ironi, som ibland försöker dölja sig bakom objektivitetens täckmantel” (1976:130).

I SVENSK IDÉHISTORIA. BILDNING OCH VETENSKAP UNDER TUSEN ÅR (2000) berättar Tore Frängsmyr om hur paret Anna Hierta Retzius och Gustaf Retzius ”ledde en hätsk personkampanj” mot Ellen Key. Utöver Stockholms salonger hade de genom att vara ägare till Aftonbladet en stark position som opinionsbildare. Frängsmyr skriver att ”Deras maktbegär var gränslöst.” och berättar om Retzius strävan att uppnå en stol i Svenska Akademien:

När Wirsén skrivit sin hatbok om Ellen Key (1900) skrev han ett brev till Retzius och förespeglade denne ett snart inval om han bistod honom i kampen mot Ellen Key. Inom en månad infördes i det liberala Aftonbladet en svassande positiv recension av Wirséns bok, vilket måste ha chockat många läsare. Wirsén sades ha ”med skarpsinne, sakkunskap och talang granskat fröken Keys samtliga skrifter och därigenom i vida kretsar riktat uppmärksamheten på farligheten och ovederhäftigheten i många av hennes lärosatser och övriga uttalanden”.

Allt fungerade. Året därpå (1901) invaldes Retzius i Svenska Akademien, och fyra år senare invaldes Wirsén i Vetenskapsakademien, där Retzius hade en stark position (2000:161).

Stafseng skriver att Wirsén uppfattade Ellen Key som en fosterlandsförrädare på grund av att hon förespråkade Norges oavhängighet från Sverige och för att hon ironiserade över det svenska motståndet mot frigörelsen (1996:18).

Maktperspektivet

Stafseng menar att med de två motskrifterna, Wirséns och Norströms, blev maktperspektivet i Ellen Keys tänkande tydligt:

För Norström var människan född omoralisk, med en inneboende drift mot sin egen undergång. /.../ Ellen Key lyckades alltså inte bara motbevisa dessa antaganden om *an objektive mind*, hon påstod dessutom att såväl individen som samhället, under förutsättning att frihet råder, är i stånd att utveckla och höja människovärde och moral till hittills okända nivåer. /.../ Ett framträdande drag i Ellen Keys tänkande är att hon betraktar barndom och ungdom i ett maktperspektiv, där dessa faser präglas av *maktlöshet* eller institutionaliserad *motmakt* (1996:18ff).

Vidare skriver Stafseng att Ellen Keys generella analys om barndom och ungdom föregriper välfärdsstatens vidare problemdefinition. Rätten att få vara barn stod i Ellen Keys tid i motsättning till barnarbete, arbetarkvinnors villkor, möjligheter till yrkesutbildning, familjelagstiftning, lagstiftning mot kvinnors rättigheter, bristande lagstiftning för barns rättigheter.

Barnlös och ogift

I kritiken mot Ellen Keys pedagogiska idéer har anförts att hon var barnlös och ogift. Lindén redovisar hur manliga författare ser Keys författarskap som sublimering av en brist, på sexualitet eller på biologiskt moderskap. Axel Forsström (1949) skrev:

Hela Ellen Keys författarskap är en sublimering. Man kan som exempel nämna de vackra och fina essayerna om moderligheten i lek och konst i *VERK OCH MÄNNISKOR*. En kvinna, som själv upplevat alla de prosaiska omsorger, som är förknippade med att föda och uppfostra barn, kan hysa en lika stark eller starkare kärlek till barn, men hon äger en verklighetsförankring av ett annat slag än den, som ägnat sej åt drömmar därom, och hon uttrycker sej nyktrare (citerat från 1949:148 av Lindén 2002:66).

Denne författare menar alltså att Ellen Keys idéer om uppfostran och pedagogik saknade verklighetsförankring.

Kritiken mot Honorine Hermelin

Utanförskap

Nordberg och Rydbeck (2001) redogör för hur ”den manliga kanon” har skrivit svenska mäns folkbildningshistoria. Engman (1995 och 2002) beskriver hur kvinnors folkbildningsinitiativ, såsom studieförbund och folkhögskolor, motarbetats av makteliten i folkbildningsförbund. Kerstin Rydbeck (2001) har redovisat hur kvinnorna hölls utanför ramarna, läs budgetramarna, för att de av männen drivna folkbildningsinstitutionerna inte skulle behöva dela med sej av statsanslagen.

Ledningen för Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad valde att inte söka statsanslag. De eftersträvade ekonomiskt oberoende för att inte behöva anpassa sin medborgarskola till statens kursplaner. Den första folkhögskolestadgan kom år 1919. Då höjde riksdagen folkhögskolornas anslag och bestämde också villkoren för vilka som skulle kunna få anslag (Lindberg 2000:159). Frisinnade kvinnornas riksförbund och Fogelstadkvinnorna hade de ekonomiska möjligheterna, valde att arbeta på avsiktsfri mark och valde bort statsanslag. Andra kvinnoförbund sökte under åren 1919-1960 statsanslag för sin verksamhet, men nekades (Rydbeck 2001).

Kvinnors organisering

Under 1900-talet var det en kamp om kvinnors organisering. De politiska partiernas ledningar såg inte med blida ögon på särskilda kvinnoförbund (Eskilsson 1991, Eduards 2002). Fogelstadsgårdarna hade också varit med och bildat Föreningen frisinnade kvinnor som blev Frisinnade kvinnors riksförbund och 1931 bytte namn till Svenska kvinnors vänsterförbund. I samband med partisprängningar inom det liberala partiet bildades år 1924 Frisinnade folkpartiets kvinnogrupp. Eskilsson refererar Elisabeth Tamm som då skrev i *Tidevarvet* ”att männen gärna såg en sprängning bland kvinnorna ... det var bara i linje med manlig intressepolitik” (1991:78).

Män i de politiska partierna hindrade på olika sätt kvinnor i samma parti att delta på Kvinnliga Medborgarskolan. Ulrika Knutson (2004) sammanfattar sin studie med:

–Periodvis tyckte gubbarna i faderspartierna att dom här virrpannorna på Fogelstad gick för långt att dom var för radikala att dom helt enkelt utmanade etablissemangen för mycket. Så ibland var det kommunisterna som sa ”dit får ni inte åka, till dom där borgartanterna”, ibland var det socialdemokraterna som sa ”ni behövs hemma i partiet, ni stannar under fanorna” och ibland var det högern som sa ”ska ni gå till dom radikala och besmutsa er? Nähe stanna hemma här och tryck kuponger”. /.../ Märk väl dom [fogelstadkvinnorna] sysslade inte bara med kvinnofrågor. Dom tyckte att alla frågor angå kvinnorna och vad kvinnorna tycka angå alla. Som den originella godsägaren Elisabeth Tamm sa (Knutson intervjuad i Sveriges television 2004).

Se också nedan om socialdemokratiska partiets förbud mot deltagande på Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad.

Borgliga tanter

Kritiken mot Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad har också handlat om att kvinnorna kom från överklassmiljö. Både Elisabeth Tamm och Honorine Hermelin var godsägardöttrar. Yrkesinspektör Kerstin Hesselgren, läkaren Ada Nilsson, liksom författaren Elin Wägner kom alla tre från medelklassen. Elin Wägners roman *PENNSKAFLET* brukar räknas som den första svenska skildringen av en medelklasskvinnans yrkesliv.

Nu är de nästan glömda eller orättvist ihågkomna som ”de där borgerliga tanterna”. De var varken borgerliga eller tanter! Spejare och kunskapare var de, vägröjare och stigfinnare, samhällstänkare och samhällsbyggare. Deras jord- och fredspolitik liknade de röda radikalernas, de arbetade för klassutjämning och jämlikhet, misstrodde statstvang och byråkrati och drev sin skola och sin tidning med helt egna resurser. De lade en fantastisk grund för den fria svenska kvinnan att bygga vidare på. (Ulla Isaksson i *Femina* 1989 citerad av Lindberg 2000:248)

Kommunister

Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad blev betecknad som vänster eller till och med kommunistisk eller kommunistvänlig. Godsägaren Elisabeth Tamm på vars mark medborgarskolan stod ansågs av många vara kommunist (Lindberg 2000:144). Den röda flaggan hissades på Fogelstad när det kom ryska gäster, såsom Alexandra Kollontay då sovjetisk ambassadör i Stockholm, danspedagogen Vera Alexandrova eller en rysk kör. Om ryssvänligheten eller kommunistvänligheten har flera kursdeltagare skrivit, så här skrev Herta Wirén:

Rektorn, den partilösa, förmådde dem att känna att de inte bara var vänster eller höger utan människor som led med alla pinande, förtryckta och torterade kvinnor och män i hela världen och det var alldeles naturligt, när hon satte sej vid flygeln och spelade Internationalen, att alla reste sej och sjöng med. Många hade aldrig förr sjungit den sången och aldrig drömt om att göra det. (Wirén 1977 citerad av Lindberg 2000:152).

Blenda Dahlberg var också kursdeltagare och citeras i minnesskriften. Till en början hade hon intrycket att det verkade som kursledningen inte kritiserade våldsmentaliteten hos kommunistiska regimer:

Men när jag varit på Fogelstad några gånger och sett hur olika de människor var som strömmade dit, förstod jag att om skolans ledning hade haft en mera kategorisk inställning så hade många av dessa aldrig vågat sig fram med sina åsikter. Människor är så skygga, förstod jag. Man fick lära sig respekt för andras egenart – men man förstod också vad den balansen måste ha kostat ledningen (citerat av Carin Hermelin 1956:117).

I efterskrifter om Svenska kvinnors vänsterförbund, vilket fogelstadsgurundarna också var med och bildade förekommer att förbundet setts som kommunistiskt:

Efter 1948 präglades SKV dock av kommunister, även om förbundet inte officiellt var knutet till kommunistpartiet, sedan folkpartiet och socialdemokraterna förbjudit medlemskap i förbundet för sina medlemmar (Wiklund 2006:234, som i sin tur citerar Helena Streijffert 1983).

Stämpling som kommunister innebar också att socialdemokratiska kvinnor inte fick vara med på fogelstadskurserna:

På fortsättningskursen blev det bråk och strid. De socialdemokratiska kvinnorna hade inte fått vara med för sitt parti. De fick ju inte gå med i SKV och Kvinnornas demokratiska vänsterförbund (Ruth Bohman intervjuad i Knutson 2004:112).

Anonymitet

Lindberg undrar över varför idéerna och det pedagogiska tänkesättet hos Honorine Hermelin var så okänt under 1970-, 1980- och 1990-talet:

Varför försvann Honorine Hermelin och kvinnorna kring Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad relativt sett in i anonymiteten? Var de alltför radikala för tiden? Kan frågan avfärdas med att i det patriarkala samhällets diskurser har kvinnor ofta glömts bort, de har marginaliserats? (Lindberg 2000:246)

Fler har ställt samma frågor som Lindberg, till exempel Karin Cardell: "Varför fick inte denna samling av andligt högstående kvinnor de inflytande de förtjänade?" (insändare i Göteborgs Posten 1951, citerad av Lindberg 2000:247).

Sammanfattning:

Den kritik som Ellen Key mötte av sin samtid var främst riktad mot hennes person. I debatter om barnuppfostran och sedlighet kritiserades hennes frihetstankar. Hindren för spridning av Honorine Hermelins pedagogik var en del i avståndstagandet från kvinnoorganiseringen.

Mönster i motståndet

En del mönster i motståndet har berörts i och med resonemangen om vad som fått genomslag respektive inte fått genomslag. Andra delar i mönstret framträder i den samtida kritiken. I det följande avsnitt avser jag att först jämföra vilka maktmedel som använts i motståndet och därefter vilka som använde maktmedlen. I mönstersökandet efter vilka maktmedel använder jag främst socialpsykologins teori om härskartekniker. I sökandet efter vilken makt användarna representerade, respektive vilken makt motståndarna velat upprätthålla, blir verktyget maktbegrepp i den kritiska teorin.

För att underlätta mönsterläggningen av vilken makt motståndarna velat bevara kommer jag redan i första avsnittet att skriva ut titlar och institutionssamhörighet. Detta för att läsaren ska kunna följa mönsterskapandet.

Motståndets maktmedel

Härskartekniker och maktbegreppet

Kritiken och det motstånd som framförts mot Ellen Keys och Honorine Hermelins har bara till ytterst liten del handlat om deras idéer. Huvuddelen av motståndet har handlat om att diskutera annat än deras idéer, vilket enligt Berit Ås (1981) är kännetecknande för härskartekniker.

Under 1970-talet genomfördes i Norge en statlig maktutredning. Dess resultat gav inspiration till en svensk maktutredning som pågick under 1980-talet. Parallellt med den norska maktutredningen publicerade Ås (1981) vad hon kallade de härskartekniker män använder mot kvinnor i politiken. Eller uttryckt med andra ord: På vilka sätt män upprätthåller en ordning kring kön och makt. För denna studie har jag använt begreppen härskartekniker och till dessa lagt maktteorier från statsvetenskapen, filosofin, historien och idéhistorien om hur makten vidmakthålls genom våld, hur furstar och makthavare manipulerar för att behålla makt, liksom hur makten upprätthålls genom att härska genom att söndra.

Enligt Berit Ås är de fem vanliga härskarteknikerna: Att osynliggöra, att förlöjliga, att dubbelbestraffa, att undanhålla information och att påföra skuld eller skam. Till dessa fem har bland annat feministiska tänkare lagt till en sjätte nämligen: Våld och hot om våld.

Härskarteknikerna är sinsemellan inga artschilda kategorier. Tvärtom de olika metoderna för att härska går i varandra och används dessutom vanligen i blandning. Till exempel blir förlöjligandet, skuldbeläggningen och påförandet av social skam också ett effektivt sätt att osynliggöra framförda idéer. Debatten eller diskussion kommer då att handla om det löjliga eller det skamliga i stället för idéerna. Ett vanligt steg två i en sådan härskartaktik eller härskarstrategi är sedan att tillskriva någon annan den idé som kom från den förlöjligade – då osynliggörs sambandet mellan ursprungsperson och idé.

I denna uppsats används begreppen härskartekniker som analysverktyg. Jag har valt att sammanföra förlöjligande och påförande av skam och skuld under en och samma mellanrubrik nedan.

De rutmönster som följer varje rubrik avser att underlätta läsningen.

Förlöjligande och skuldbeläggning

De två pedagogiska tänkarna som är huvudpersoner i denna jämförande studie har båda utsatts för förlöjligande av sin samtid. Ibland har detta förlöjligande upprepats av senare tids biografiskrivare och av forskare. Dessutom har de påförts skuld och skam som ytterligare ett sätt att förlöjliga dem.

	Ellen Key	Honorine Hermelin
Oredigt skrivsätt	X	
Inte akademisk	X	X
Ingen självständig tänkare	X	(x)
Borgartant	X	X
Lesbiskhet	X	X
Ogifta, barnlösa	X	X
Osedlig, omoralisk	X	
Samhällsomstörtare, fosterlandsförrädare	X	X

Skrivsätt

Ellen Key har kritiserats för sitt skrivsätt, som har ansetts omständigt eller oredigt eller omtagande. I Grams och Lindéns studier av Ellen Key finns referenser till hur hennes samtid kritiserade hennes "känslomässiga" och ordrika skrivsätt. Det var Svenska akademins ständige sekreterare som skrev "motsägelser, älsklingsuttryck, floskler och fraseologi" och som kallade Ellen Keys "tankevärld ett slag intellektuellt uppochnervända världen".

Denna författarinna är sig för övrigt alltid lik; hon tänjer ut framställningen till tröttande längd, hon tycks ej ana hvad systematiskt tänkande innebär, hon upprepar sig själv och motsäger dessutom sig själv av gammal vana, så att hon, när hon börjar ana, att hon gått för långt i det rosenrasande, söker förekomma möjliga angrepp genom att på en annan sida säga raka motsatsen (Wirsén 1900 citerad efter Lindén 2002:19).

Andra från hennes samtid som förlöjligade hennes skrivsätt var: Nathanel Beskow "man får leta efter tankarna" (Lindén 2002:124); Norström "hon tycks ej ana vad systematiskt tänkande innebär" (Lindén 2002:124), Norström "täta och svåra självmotsägelser" (Lindén 2002:122).

Gram tar upp exempel på fyra män som irriterade sej på Ellen Keys ordflöde:

Vilhelm Ekelund talar om "det simpla, flaxiga, stilvidriga i hennes skrivsätt", Hjalmar Söderberg identifierar "en grumlighet i författarinns terminologi, en sporadisk slapphet i hennes façon de parler" och målaren Karl Norström kritiserar den "drypande sentimentaliteten", som kunde prägla Ellen Keys framställning. Till de raljerande anslöt sig prins Eugen, som i ett brev till konstnärskollegan Georg Pauli våren 1895 skämtar om Ellen Keys "något överdrivna uttryck": ... *din altruistiska egoism, .. din egen självhävdelse* ... (2008:17-18).

I nutida avhandlingar om Ellen Key kommenteras också hennes skrivsätt på ett värderande sätt. Lengborn har i sin beskrivande del vävt in omdömen såsom "Ganska utopiskt tänker hon sig" och "Verklighetsfrämmande förefaller även hennes idéer om" (1975:56). Henning Sandström menar att:

Om nu bilden av Ellen Key präglas av förenklingar och missuppfattningar, kan icke hennes egen skuld till detta fränkännas. I Ellen Keys skrifter blandas ofta högstämnda och väsentliga idéer, med detaljer om hemmets skötsel, på ett sådant sätt att det ger allt annat än systematiskt intryck (2001:16).

Kritiken mot Ellen Keys skrivsätt kan jämföras med vad som skrivits om Johann Heinrich Pestalozzi och Martin Buber. Denna jämförelse för att påvisa att hur en måttstock använts för de som skrivs ut ur historien och en annan för de som blivit vetenskapligt erkända och kanoniserade.

Både Johann Heinrich Pestalozzi och Martin Buber är erkända i den akademiska historieskrivningen. Johann Heinrich Pestalozzi som en gigant bland pedagoger och Martin Buber som filosof och teolog och dialogfilosofins skapare. Om Johann Heinrich Pestalozzi skriver Tomas Kroksmark att han är "en utmärkt och snillrik pedagog" och att "hans skrifter anses så motsägelsefulla och oklara i sina teoretiska spekulationer att det med största svårighet går att utvinna något bestående av dem" (Kroksmark 1987 citerad av Lindberg 2000:87). Om Martin Buber skriver Dag Hammarskjöld i förordet till *JAG OCH DU*, att han skriver dunkelt (1923/1962).

Bristande akademisk skolning

Filosofiprofessorn Norström underkänner Ellen Key som skribent och tänkare för att hon saknar filosofisk och akademisk skolning (Lindén 2002:119).

Ingen självständig tänkare

När Ellen Key tolkar och reflekterande skriver om Nietzsche så kom hon av sin samtid att kritiserats för

- att hon var hans svenska profetissa (Scheele citerad av Lindén 2002:153),
- att hon gjorde sej till språkrör för Nietzsches anti-demokratiska åsikter (Ellen Key svarar på ej utpekade kritiker, citerad av Lindén 2002:158),
- att hon tillägnade sej Nietzsche för självsvåldigt, att hennes tolkningar var för självständiga (Georg Brandes citerade Lindén 2002:160),
- att hon i likhet med Nietzsche tänkte bortom dualismen, men att det som var ett nytänkande hos honom var en svaghet hos henne (Norström citerade av Lindén 2002:161).

I utmålandet av Ellen Key som sierska och känslomänniska finns också kritik av henne som tänkare:

- Filosofiprofessorn Norström menade att hon aldrig förstått sanningssökandets logiska lidelse (citerad av Lindén 2002:123),
- Författaren Verner von Heidenstam skriver i brev till Ellen Key: "Du är icke mer filosof än Brigitta, du är sibylla, sierska /.../ dina själsfränder äro Birgitta och Luther, icke filosoferna (Lindén 2002:127),
- Filosofidoktorn Alf Ahlberg skrev i minnesruna år 1926: "Den position, som filosofen måste intaga vid sidan av livsströmmen var icke hennes. Hon var för mycket engagerad däri... kanske är det därför man ibland tycker, att hon snarare talar som den delfiske gudens prästinna än som den som gärna dröjer i det höstligt klara och svala element som tankar klarnar i." (Lindén 2002:128).

Lindén understryker att trots att Ellen Key var "mån om att framhålla att hon tänkte i egen rätt" även då hon tolkade Nietzsche så beskyldes hon för både för självständig och osjälvständig:

... å ena sidan var hon alltför självständig i vilda funderingar, å andra sidan var hon endast en osjälvständig eftersägare till stora män, Nietzsche, Montaigne, Goethe etc. (2002:158).

Lengborn (1976) har genom att läsa Ellen Keys bokföring av vad hon läst och hennes tidiga tankeböcker kommit till slutsatsen:

De föregående avsnitten av min undersökning har visats, hur hennes pedagogiska syn gestaltade sig i "Tankeböckerna". Redan i början och mitten av 1870-talet har hon här lagt fram sina pedagogiska huvudprinciper. Dessa är till väsentlig del utformade redan före mötet med Rousseau och Spencer. Det är intressant att jämföra de synpunkter som Ellen Key framlägger i sina "tankeböcker" och i Barnets århundrade 25-30 år senare. Konsekvensen och överensstämmelsen är slående.

Ellen Key har naturligtvis hämtat incitament från skilda författare, men hon har i regel självständigt tagit ställning till vad hon mött. Hon har utvecklats under olika påverkan, smält intrycket och skapat en syntes, som till sin kärna förblir självständig. Även om hon tagit intryck av t ex Rousseau, Spencer och Nietzsche, har hon samtidigt som vi sett klart markerat sitt eget kritiskt ställningstagande. Det kan räcka

med ett enda citat ur Barnets århundrade för att belysa detta (BÅ II, s 151): ”Att alltför avsiktligt ... , detta visar att ingendera sett nog djupt in i barnets själsliv.” (1976:82)

Honorine Hermelin kallas delvis eklektiker, det vill säga samlare av andras idéer, och delvis självständig tänkare.

Hon var delvis en eklektiker; hon fann idéer från olika håll, som hon om satte i sin pedagogiska verklighet, men i sin kreativa process fick visionerna även form av egna idéer, exempelvis kring leken och rollerna (2000:260).

Andemeningen ger intryck av att det för Lindberg inte är nedsättande att kalla någon eklektiker. Men det synes finas olika måttstockar, alltså en för de erkända och en för de som förlöjligas eller osynliggörs. Lundqvist skriver om den skotske pedagogen Alexander Sutherland Neill:

Neill är ingen självständig tänkare eller systembyggare. I sina böcker är han eklektiker, popularisator, debattör. Idéerna om barns maktbehov är ursprungligen Alfred Adlers (1979:24).

För Lundqvist är det självklart att Neill ska framhållas som pedagog och det är ingen nackdel att han har redovisat varifrån han har fått idéer och inspiration.

Ytterligare ett exempel är vad Christer Stensmo skriver om en reflekterande praktiker:

Johann Heinrich Pestalozzi var en reflekterande praktiker. Han var verksam som skollärare och utvecklade sina pedagogiska teorier från egna praktiska lärareerfarenheter. /.../ Sitt pedagogiska livsprogram publicerade Pestalozzi i skriften ... (2007:150)

Att inte vara självständig tänkare, utan att vara eklektiker, kan alltså användas för att förlöjliga eller nedvärdera, som i kritiken mot Ellen Key, eller mer som ett sakligt konstaterande. Mer om det dubbla förtrycket nedan.

Borgartant

Klassbakgrunden har använts för att förlöjliga både Ellen Key och Honorine Hermelin. Och kanske framför allt för att förlöjliga senare tiders pedagogikstuderande eller folkbildningsstuderande som refererat till Key eller Hermelin. Lindberg skriver att fogelstadkvinnorna och bland dem Honorine Hermelin räknades bort ur folkbildningshistorien just för att de var borgartanter (2000:242). Kursledare på första akademiska kursen om Folkbildningens historia räknade bort Ellen Key som borgartant (Lundh 1995).

Lesbiskhet

Författaren August Strindberg skrev flera karikatyrer över Ellen Key. Lindén visar på hur lesbiskhet, monstros kvinnlighet och kvinnoemancipation var ett och detsamma i flera av Strindbergs böcker (2002:143). I sin nitbild av Ellen Key i boken SVARTA FANOR gör han henne lesbisk (2002:144). Han beskriver henne som en inverterad maninna som inte ens tycker om djur och barn.

Lindberg redovisar varför hon inte vill delta i ryktesspridning om att några av Fogelstadkvinnorna skulle ha varit lesbiska, liksom heller inte i spekulationerna vilken typ av förhållande som rådde mellan Honorine Hermelin och den finska författaren Hagar Olsson:

Relationerna mellan Fogelstadgruppens kvinnor och deras nätverk har ofta diskuterats och ifrågasatts. Ibland tycks detta vara mer intressant att tolka än de spår de lagt ut för oss att följa, i mitt fall framför allt de pedagogiska. – I olika sammanhang ställs ofta frågan: ”Var de lesbiska?” /.../ Jag undrar om vi i pedagogiska sammanhang brukar spekulera kring manliga pedagogers privataste sfär för att uppmärksamma deras pedagogiska projekt? (2000:18).

Ogifta och barnlösa

Kritiken mot Ellen Keys och Honorine Hermelins syn på uppfostran och barnets psykologiska utveckling har också inriktat sig på att underkänna dem på grund av deras barnlöshet. Troligen är det mot den kritiken som Hedström Huvudröd argumenterar i följande citat:

Samtidigt använde Key tjugo år av sitt liv för att pröva visionerna i praktiken, som lärarinna i en medsystems skola. Medan den geniale uppfostringsfilosofen Rousseau, Emiles upphovsman, lämnade sina egna barn till ett barnhem (Hedström Huveröd 1989:85).

Lindén skriver att manliga forskare underkänner ogifta kvinnliga författare, som Key, Fredrika Bremer, Emily Dickson och Edith Södergran, utläggningar om kvinnlig karaktär, barnuppfostran, kärlek och äktenskap eftersom de antas sakna sexuell erfarenhet.

Som ogift är hon ingen "riktig kvinna" och tas därför inte heller på allvar i kvinnliga ting. Det går att spåra tydliga diskursiva mönster i det sätt som liv, sexualitet och verk sammanblandas i receptionen av Key.

Hos en tänkare som Ellen Key, som dels gjorde anspråk på att skriva in sig i filosofihistorien, samtidigt som hon behandlade "låga" ämnen som kärlek och sexualitet, kommer hennes kvinnlighet och hennes egen sexualitet hela tiden att fungera som ett korrelerat till teorierna. Keys teorier tillåts aldrig att universaliseras till en allmängiltig nivå. (2002:105).

Lindén visar att filosofen och pedagogikhistorikern John Landquist, filosofen och biografiskribenten Axel Forsström och litteraturhistorikern Ulf Wittrock som alla skrivit om Ellen Key underkänner hennes kärlekslära eftersom hon "inte känner kärlekens sinnliga sida". Även en sentida skribent som Vilgot Sjöman ser, liksom Forsström, på Ellen Keys författarskap som en sublimering av brist på biologiskt moderskap och på sexualitet (Lindén 2002:151-152).

Osedlig, omoralisk

Såväl i debatten om Victoria Benedictssons bok, som i debatten om sedligheten, blir Ellen Key utmålade som osedlig och omoralisk av dåvarande ordförande i Fredrika Bremerförbundet (Lindén 2002:233). Detsamma gör den finska ordföranden för motsvarigheten till Fredrika Bremerförbundet. Hon kallar Ellen Key för osedlighetens representant (2002:234). Även filosofiprofessorn Norström pekar ut Ellen Key som omoralisk. "Hennes föreställning om en sammansmältning av kärlek och sexualitet till något högre, är en etik som Norström ryser inför" (Lindén 2002:119). Dessutom figurerade i Stockholms salonger allehanda rykten om Ellen Key. Ett av de roligaste har Agneta Adner tagit upp i sin studie av Ellen Keys brevväxling med en ung författare. Ellen Key skriver: "- rykten- jag är gift med en 22 års gosse i en urskog i Småland!!!!" (citerat av Adner 2002).

Samhällsomstörtare och fosterlandsförrädare

Både Ellen Key och Honorine Hermelin kom att utpekade som samhällsomstörtare och fosterlandsförrädare. I bådas fall handlade fosterlandsförräderiet om deras fredsivrande och deras motstånd mot krigsförespråkarna åren innan första världskriget. Ellen Key kom att kallas fosterlandsförrädare på grund av hennes stöd för norrmännens önskan att träda ur unionen med Sverige (Adlersparre år 1885 citerad av Lindén 2002:232, Wirsén år 1900 citerad efter Stafse 1996:18). Beskyllningarna för uppvigling till att omstörta samhället handlade främst om deras syn på barnuppfostran för att frigöra människans, barnets, inre kraft och talang. Detta kom av belackarna att vantolkas som ingen uppfostran och Ellen Key skälldes för ungdomens förråande:

Han [Wirsén] hävdar att Ellen Keys grundsats utmärks av slapphet och måste leda till att barnen blir "förvildade" och tygellösa" (s 36). Det är inte osannolikt, att den del av den svenska allmänheten, som aldrig själv gjorde sig bekant med BARNETS ÅRHUNDRADE, influerades av Wirséns syn på Ellen Keys pedagogik (Lengborn 1976:131).

Erotoplastik eller rashygien

Nedanstående avsnitt handlar om nutidens försök att skam- eller skuldbelägga bland andra Ellen Key för dåtidens resonemang om arv och miljö. Det gäller alltså inte kritik från Ellen Keys samtid. Detta stycke saknar referenser till avhandlingar om Ellen Key.

I samband med 1990-talets debatt och forskning om rasbiologi, rashygien och det svenska rasbiologiska institutet bildande år 1922 lyftes Ellen Keys namn upp bland tillskyndarna till institutet. Journalisten Bosse Lindquist presenterade i en radiodokumentär år 1990 svensk steriliseringspolitik och kopplade den till rasbiologiska institutet grundande. I sin efterföljande bok (1991) räknade han Ellen Key till tidens kulturpersonligheter som stött svensk rashygien. Idéhistorikerna Gunnar Broberg och Mattias Tydén skriver i *OÖNSKADE I FOLKHEMMET* (1991):

”En helt annan röst än den konservativa Fahlbecks möter vi i Ellen Key, den svenska kvinnorörelsens grand old lady och en viktig förmedlare av de internationella tidsidéerna. Redan hennes *Barnets århundrade* utgiven just 1900, visar intresse för rashygien, och i *Lifslinjer* (1903) bekänner hon sig till en sorts känslans eugenik:

Liksom alkemien blef kemi, astrologien astronomi, torde en sådan teckentydning förbereda hvad man – i väntan på ett ord med djupare räckvidd än Galtons eugenics och ontogeni – kunde kalla erotoplastiken: läran om kärleken såsom medvetet formande konst i stället för blind alstringskraft. Det vore af oändligt större betydelse för mänskligheten om flertalet af de kvinnor, som i halft ärliga och helt okonstnärliga diktverk omsätta sina upplevelser, för vetenskapens bruk nedskrefve fullt sanna släktrönikor och helt ärliga själfbekännelser.^{ref}

Det tycks tyvärr som om få följde Keys idealistiska erotoplastik. I den låg likafullt ett sorts rashygieniskt forskningsprogram, som gärna kunde ha fått utföras – släktrönikorna och de ärliga själfbekännelserna. Men det bör tilläggas att fast hon – liksom Rydberg och Fahlbeck – anknöt till aktuell vetenskap och gott kan räknas som anhängare av eugeniken så väger de moraliska och religiösa argumenten tyngst. Hos Key finns också en klar förbindelse med estetiken: hygien av olika slag, i hemmet, skolan, bland befolkningen, skulle kännetecknas av känsla och skönhet (Broberg och Tydén 1991:22).

Broberg och Tydén citerar ur en av Ellen Keys skrifter. Det gör inte Lindquist, heller inte pedagogikdocent Kennert Orlenius som skrivit *VÄRDEGRUNDEN*, vilken är kurslitteratur på många lärarutbildningar:

Hur kända personer som Ellen Key och makarna Gunnar och Alva Myrdal förordade ”en radikal utsovring av höggradigt, livsodugliga individer” och krävde kraftfulla steriliseringslagar (Orlenius 2001:152).

Boken *VÄRDEGRUNDEN*, recenserades i *Lärartidningen* och recensenten Nohrstedt (2001) kopierar ovanstående mening rakt av. Citatet om utsovring av höggradigt livsodugliga kommer från Alva och Gunnar Myrdals *KRIS I BEFOLKNINGSFRÅGAN* (1934:217). Myrdal har inte citerat Ellen Key.¹⁴

Sammankopplingen mellan Ellen Keys namn och ord som rasbiologi och tvångssteriliseringar fortsatte under 1990-talet och har fortsatt under 2000-talet. I samband med att Sveriges television sände ett program om tvångssterilisering skrevs påannonseringen:

I kvällens program avslöjas också att personer i alla samhällssikt stödde de rasbiologiska idéerna, inte minst bland den svenska kultureliten. **Anders Zorn, Carl Larsson, Selma Lagerlöf** och **Ellen Key** var några av de personer som skänkte pengar eller på annat sätt uppmuntrade **Herman Lundborg**, chef för Rasbiologiska institutet med starka nazistiska sympatier (Sveriges televisions webbsida 2002, originalets fetstil).

År 2006 kom Maja Hagermans bok *DET RENA LANDET*, i vilken hon skriver om synen på rashygien vid förra sekelskiftet och Folktypsutställningen i Stockholm år 1919:

Andra kända personer hade skänkt sina fotografier eller helt enkelt bara gett tillstånd till att man visade deras anletsdrag. Bland dessa kända kulturpersonligheter som gärna stödde rashygien fanns Ellen Key. Men redan på planeringsstadiet hade framför allt Anders Zorn varit en av Folktypsutställningens stora välgörare, han hade skänkt inte mindre än 5 000 kronor, som en ekonomisk grundplåt och hans namn hade dessutom gett god reklam till projektet (2006:356).¹⁵

¹⁴ Tillfrågad om sammanblandningen svarar Orlenius att det var ett misstag, brevsvaret 091026.

¹⁵ I brevsvaret 091026 hänvisar Hagerman till att hon refererar Broberg 1988. I Brobergs artikel (1988) står att Ellen Key stödde rashygien med hänvisning till tre böcker Frykman och Löfgren 1985, Hammar 1964, Tydén 1986. Ingen av dessa akademiska verk nämner Ellen Key eller refererar till någon av hennes skrifter.

I en lärarhandledning om musik och rasism (Klingborg 2008) upprepas tidigare uppräknade namn Key, Zorn och Lagerlöf. I en debatt i Lund med anledning av jubileum om Linné upprepas samma namn:

Linnés gloria sliter man inte av i första taget. Det är lite som om någon plötsligt skulle peka ut Astrid Lindgren som nazist.

Linné var givetvis inte ensam. Framstående kulturpersoner som Ellen Key, Selma Lagerlöf och Anders Zorn har alla varit positiva till den framväxande rasbiologin. Men det är fortfarande ett känsligt ämne i Sverige och har, som Maja Hagerman påpekade, många oskrivna kapitel. ”Det är för att vi inte får anta doktorander”, replikerade Gunnar Broberg snabbt (Chukri 2007).

Liksom Gunnar Broberg framför också idéhistorikern Benny Jacobsson att stödet från den tidens kulturpersonligheter inte har utforskats:

Den svenska rashygien fick starkt stöd från tidens kulturpersonligheter – Ellen Key, Selma Lagerlöf, Anders Zorn, Johan Saxon, med flera. Detta stöd har ännu inte utforskats, ... (Jacobsson 2007).

Broberg och Tydén (1991), Jacobsson (2007) liksom Sundgren (1998) har pekat på att rashygien under slutet av 1800-talet var allmänt tankegods.¹⁶ De har också pekat på skillnaderna mellan å ena sidan de som trodde på att bildning skulle förädla människan och att bildade människor skulle kunna fostra ”bättre” människor, och å andra sidan tvångsmedel mot människor med sämre gener och idéer om överhöghet för en ras i förhållande till en annan:

Ellen Key, Sveriges hittills enda internationellt betydande gestalt inom pedagogiken, var en av de främsta företrädarna för ett humanistiskt bildningsideal där det egna sökandet efter kunskap, själens och handens förfining var det centrala. Ändå, eller kanske just i konsekvens med det, var hon tidstypiskt intresserad av rasbiologins möjligheter att bidra till att förädla människan som art. Idag, efter nazismens härjningar, framstår dessa idéer som stötande och vi har svårt att förstå att en av våra främsta humanister kan ha gjort sig till tolk för den sortens idéer.

Tanken att människan kan behöva förädlas kan emellertid ge upphov till en rad olika föreställningar om vad som bör göras med folket, rasbiologin är en, folkbildning en annan. Avgörande för vad föreställningar som dessa leder till blir om de hanteras inom en demokrati som vilar på uppfattningen om människors lika värde eller om de grundas på föreställningen om ett utvalt folks rätt att behärska och föröda andra. Men folkbildning har en rad andra innebörder än den folkförädlade, kanske framförallt den folkupplysande (Sundgren 1998:10).

Varför har då Ellen Key som skrev om erotoplastik, om att få bättre människor genom ärliga släktrönikor, blivit så upprepat ihopkopplad med rasbiologi och de tvångssteriliseringar som började i Sverige tio år efter hennes död? Kan svaret sökas i vad Hagerman skriver om Zorn ”hans namn hade dessutom gett god reklam till projektet”? Gör kändisskapet att hennes namn i avslöjanden hundra år senare finns med bredvid Selma Lagerlöf? Används detta kändskap för att intressera nutida läsare för en bok eller ett teveprogram?

Det är bara Broberg och Tydén (1991) som citerar Ellen Keys skrifter och tar upp dem i sin referenslista. I de andra böckerna, kurslitteratur för lärare, lärarhandledning, historiebok, saknas citat från någon bok, artikel eller något brev av Ellen Key, inte heller finns någon skrift upptagen i referenslistan.

Vilken uppfattning om Ellen Keys pedagogiska tänkesätt får lärarstuderanden som läser ihopkopplingen med rasbiologi och tvångssteriliseringar? Vilket syfte har läroboksförfattare eller historieboksförfattare som gör ihopkopplingen?

¹⁶ Se även Furuhausen (2007) Den svenska rasbiologins idéhistoriska rötter, en inventering av forskningen. Furuhausen har gjort en litteraturgenomgång och dessutom ”intervjuat 20 forskare inom en rad olika ämnen som har beröring med rasbiologins historia”, däribland Broberg och Tydén.

Osynliggörandet

Ordet osynliggöra kan tolkas på flera sätt. I Ås' ursprungliga resonemang om härskarteknikerna (1981) innebär osynliggörande att icke-uppmärksamma vad en kvinna säger och i ett senare skede både uppskatta och instämma i när en man säger samma sak. Sedan Ås skrev sin bok har osynliggöra blivit ett brukligt ordval inom både feministisk forskning och rättighetsforskning. Bland annat används osynliggöra om hur nationalstater förtrycker ursprungsbefolkning, respektive hur traditionell kunskap senare tillskrivs någon inom den dominerande vetenskapliga sfären (Shiva 1997, Eklöf 2006).

Åsa Lindeborg (2001) har i sin avhandling undersökt hur historieskrivning använts för att utforma en ideologi och hennes slutsats är:

... (när) religionen mist sin makt har historieskrivningen blivit den stora meningsskaparen och den som garanterar att samhällsstrukturerna och den härskande klassens makt förblir intakt (2001:472).

Jag har i mitt sökande efter mönster nedan använt osynliggörande och utskrivning ur historien i bemärkningarna

- att forskare i vetenskapligt granskade avhandlingar eller artiklar påvisar att skrifter knappt anmälts eller recenserats,
- att forskare i vetenskapligt granskade avhandlingar eller artiklar hävdar, anser eller påstår att den pedagogiska tänkaren är utskriven ur historieskrivningar,
- att den pedagogiska tänkaren inte finns med eller hoppas över i samlingsverk om pedagogik,
- att den pedagogiska tänkaren förminskas i litteratur som behandlats i denna uppsats,
- och att den pedagogiska tänkaren ofarliggjorts.

Rutmönstret här vill peka på ett mönster, ge läsaren en översiktlig bild. Det finns inga kvantitativa anspråk.

	Ellen Key	Honorine Hermelin
Knappt anmäld eller recenserad	Lengborn	
Utskriven ur historien, enligt forskare	Stafseng Sandström Lindén Andersson	(Lindberg) Knutson
Utskriven ur samlingsverk om pedagogik	Svedberg och Zaar Forsell Stensmo Bjerg Ödman	Svedberg och Zaar Forsell Stensmo Bjerg Ödman
Förminskad i den litteratur som behandlats i uppsatsen	(Lindén) Lindberg	Engman
Utanförskap		Lindberg Knutson
Ofarliggjord	Lindén Gram Gaare och Sjaastad	

Knappt anmäld eller recenserad

Lengborn (1976) har gått igenom dagspress och tidsskrifter från början på 1900-talet och visar att Ellen Keys **BARNETS ÅRHUNDRADE** recenserades av ett fåtal:

En genomgång av publikationerna *Pedagogisk Tidskrift*, *Svensk läraretidning* och *Verdandi* 1900-1912 visar, att **BARNETS ÅRHUNDRADE** lämnats obeaktad i dem (1976:132).

Han skriver vidare att när andra upplagan av Barnets århundrade gavs ut elva år senare ”hade opinionen och stämningarna i Sverige förändrats till förmån för Ellen Key” (1976:133).

Utskriven ur historieskrivningar

Lindén visar hur Ellen Key har skrivits ut ur den feministiska historieskrivningen (2002:218-227). Det handlar dels om hur hennes samtida som skrev litteraturhistoriska verk uteslöt henne, och dels om hur stämpeln som särartsfeminist senare fortsatt och fortsätter att överskugga vad Ellen Key egentligen skrev.

Stafseng skriver på flera olika sätt att Ellen Key skrivits ur historien, bland annat:

”Jag gissar att om hon varit tysk skulle hon ha haft ett universitet uppkallat efter sej” (1996:23).

Ellen Keys starka inflytande på reformpedagogiken och aktivitetspedagogiken osynliggjordes, enligt Staffseng. Med hans ordval återinfördes hennes bidrag till Norden via andra namn:

Det är möjligt att placera och jämföra Ellen Keys bästa bidrag inom en krets av samtida män som John Dewey, Ludwig Gurlit, Granville Stanley Hall, Georg Kerschensteiner, George Herbert Mead, Georg Simmel, med flera. Och under 1900-talet första hälft växte det fram en reformpedagogisk rörelse och en forskning om barn och ungdom i Nordeuropa som genomgående pekar på ett starkt inflytande av Ellen Key. I detta sammanhang förhåller det sig ironiskt nog så att hennes bidrag anonymt återfördes till Norden via andra namn från kontinenten: Elsa Köhler, Charlotte Bühler, Peter Petersen med flera (1996:25).

Som framgår av citatet sätter Staffseng Ellen Key i kretsen av John Dewey, Georg Kerschensteiner och George Herbert Mead. De två första av dessa män finns med i alla samlingsverk över pedagoger. Detta att Ellen Keys bidrag till pedagogik utvecklingen återinfördes till Norden via andra namn är också Anderssons uppfattning (2001). I Tyskland utvecklades en form av aktivitetspedagogik kallad arbetsskolan. Enligt Andersson var pedagogen Georg Kerschensteiner (1859-1932) starkt påverkad av Ellen Key och John Dewey. Som en följd och också vid sidan av Georg Kerschensteiner utvecklade Peter Peterson (1884-1952) en skola kallad Jena-planen. Både Kerschensteiner och Peterson bjöds in att föreläsa i Sverige och påverkade den svenska aktivitetspedagogiken. ”Det största inflytandet på den svenska pedagogiken kom dock den österrikiska pedagogen Elsa Köhler, verksam i Wien, att ge” (Andersson 2001). Andersson skriver ”Många av Ellen Keys idéer kom tillbaka till Sverige genom Petersens forskarkollega Elsa Köhler ... (2001:45).

Lengborn har hittat samma spår i det tyska pedagogikhistoriska verket *DIE PIONIERE DER PÄDAGOGISCHEN BEWEGUNG*, i vilken *BARNETS ÅRHUNDRADE* sägs ha gett ”impulser till det forskarcentrum, som bildades i Österrike under namn av Wiener Schyle och till vilken bl a Karl och Charlotte Bühler samt Elsa Köhler hörde” (Willke 1961:81 citerat av Lengborn 1976:135).

Charlotte Bühlers forskning om barnets psykologiska utvecklingsstadier påverkade under 1930- och 1940-talet svenska skolpolitiker som Honorine Hermelin och Alva Myrdal (Andersson och Göhl-Muigai 2006). Elsa Köhler skrev tillsammans med svenska och norska lärare boken *AKTIVITETSPEDAGOGIK. EN VÄGLEDNING*, som utkom 1936. Hon samarbetade i drygt tjugo år med läraren Ingeborg Hamberg i Varberg (Andersson 2001) och med pedagogen Ester Hermansson (1901-1989). Ester Hermansson, som bland annat ingick i 1946-års skolkommision, kallas av pedagogikprofessorn och historikern Richardson (1976) för reformpedagogikens *grande dame*. Hermansson själv tonar dock ner Elsa Köhlers inflytande på svenska skolreformer:

Elsa Köhler var ingalunda en centralfigur i 30-talets Göteborg. Hon bereddes endast under en kort tid möjlighet att intressera en liten grupp lärare att forska över den pedagogiska situationen i den egna klassen (Hermansson i en kommentar till artikel om progressivismens rötter i Krut 1979).¹⁷

¹⁷ Att utreda varför Hermansson skriver en kort tid, emedan Richardson och Andersson skriver om tjugo år och dessutom pekar på den gemensamma boken *AKTIVITETSPEDAGOGIK* lägger jag utanför denna uppsats.

Staffan Selander (1984) ger i sin avhandling en historisk bakgrund till dåvarande svenska skolverklighet och börjar på 1940-talet:

Pedagogiska idéer har vid olika tidpunkter strömmat in i Sverige och såväl använts i som påverkat offentlig debatt och reformpolitik inom utbildningsområdet. Förebilder har hämtats främst från Tyskland (före 1940-talet) och därefter från USA och i viss mån från Stor-Britannien (1984:19).

Med startpunkten 1940 och med anslaget att idéerna har strömmat in i Sverige osynliggör Selander också de svenska reformpedagogerna som verkade från 1880 till 1930 Anna Kruse, Anna Whitlock, Anna Sandström och Ellen Key, liksom de som var aktiva från 1910 till 1950 såsom Honorine Hermelin, Ingeborg Hamberg, Ester Hermansson och till gruppen också folkskolläraren och folkbildningspionjären Oscar Olsson, som i tid verkade någonstans emellan.

I sin sammanfattning gör Selander åter referenser till svensk skolhistoria. Då blir startpunkten 1930-talet och nu finns Ester Hermansson med och progressivismen med aktivitetspedagogik som genomgående tema. Förebilderna anses vara Elsa Köhler och tysk reformpedagogik samt amerikansk progressivism.¹⁸

Sandström (2001) refererar till Westberg och Hartman för att förklara varför etablerad pedagogikforskning varit negativ till Ellen Key:

Nils Westberg har lagt fram en förklaring till detta. Han hänvisar till Sven G. Hartman, vars uppfattning är att den svenska pedagogiken har stått i en anglosaxisk och psykologisk-experimentell tradition, medan idéhistoriska aspekter helt har skjutits åt sidan, detta i motsats till vad fallet har varit i flertalet europeiska länder, kanske särskilt i Östeuropa (2001:15).

Stafseng och Andersson är samstämmiga om att Ellen Keys idéer kom tillbaka till Sverige via Georg Kerschensteiner, Peter Petersen och Elsa Köhler. Richardson (1976) framhåller Ester Hermansson och nämner inte Ellen Key. I sjunde upplagan av SVENSK UTBILDNINGSHISTORIA gör Richardson tvärt om: En rapport av Ester Hermansson finns i referensförteckningen, men hon omnämns inte i texten, däremot är Ellen Key framlyft i avsnittet pedagogiska förgrundsgestalter:

FN-organet UNESCO lät i början av 1990-talet utarbeta ett stort arbete med monografier av 100 av världens stora pedagogiska tänkare under alla tider – alltifrån Confusius, Platon och Aristoteles, till Dewey, Piaget och Freire. /.../ I detta arbete finns tre av ovan nämnda svenska pedagoger presenterade för hela den civiliserade världen: Torsten Rudenschöld, Otto Salomon och Ellen Key ... (Richardson 2004:87-88).

Lindberg skriver aldrig rakt ut att Honorine Hermelin blivit överhoppad, osynliggjord, i den pedagogiska historieskrivningen. Hon uttrycker sej mer undrande och kommenterar kvinnorörelsens historieskrivning:

Varför försvann Honorine Hermelin och kvinnorna kring Medborgarskolan vid Fogelstad relativt sett in i anonymiteten? Var de alltför radikala för tiden? Kan frågan avfärdas med att i det patriarkala samhällets diskurser ha kvinnor ofta glömts bort, de har marginaliserats? På Fogelstad fungerade den gränsöverskridande verksamheten, menar jag, men under flera perioder har de ofta negligerats i kvinnorörelsens olika debatter (2000:246).

Ulrika Knutson (2004) menar att trots Siri Derkert ristade in Honorine Hermelins namn och kvinnorna i Tidevarvskretsens namn i betongen på Östermalmstorgs tunnelbanestation så blev det glömda:

Ändå tycker jag att de är glömda i vår kulturhistoria. Man kan ju säga att vår kanon, alltså dom som vi ska komma ihåg ur historien, den bestäms av män. Men det är inte hela sanningen. Det kan också bero på att dom har uppfattats som lite mossiga ... Men en viktig anledning till att dom blivit glömda var att dom var politiska vildar. För hade dom varit renlärliga liberaler då hade folkpartiet tagit hand om dom. Hade dom varit ordentliga socialdemokrater ja då hade SAP ställt upp. Och likaså om dom hade varit fullblodskommunister, då hade V ställt upp. Men det var dom ju inte. Dom sa alltid sånt som var på

¹⁸ I svensk historieskrivning om kopplingar mellan amerikansk progressivism och svenska skolutveckling nämns nästan uteslutande Dewey. I Lengborn 1976:135 står: ”Att hon [Ellen Key] spelat en roll även i USA framgår bl a av Cremins arbete om progressivismen 1876-1957, där Ellen Keys idéer betecknas som inflytelserika inom ”The Child-Study-Movement” (Cremin 1901 ss 104 f och 368).”

tvärs mot partilinjen. Dom hävdade rätten att tänka själva (Knutson intervjuad i Sveriges television 2004).

Utskriven ur samlingsverk om pedagogik

I samlingsverk om pedagoger är Ellen Key och Honorine Hermelin utskrivna och osynliggjorda. Nedanstående är inte någon kvantitativ undersökning, utan redovisar ett mönster.

BOKEN OM PEDAGOGERNA har haft lektorer respektive studierektor vid Lärarhögskolan i Stockholm som redaktörer. I fjärde upplagan nämns Ellen Key en gång, det står att hon recenserade John Deweys bok (Svedberg och Zaar 1993). Sedan tillskrivs Dewey tankar som tidigt fanns hos Key. Honorine Hermelin nämns inte. I femte upplagan av **BOKEN OM PEDAGOGERNA** har boken fått ny redaktör, Anna Forsell (2005). I boken nämns Ellen Key tre gånger, en gång i en uppräkningslista av reformpedagoger. Det finns inga referenser till hennes tänkande i avsnittet för aktivitetspedagogik. Honorine Hermelin nämns inte.

Christer Stensmo är docent i pedagogik och emeritus vid lärarutbildningen vid Uppsala universitet. I hans bok **PEDAGOGISK FILOSOFI** står nämns Ellen Key i en fotnot. Men det är inte för att ge henne ställning som reformpedagog utan referensen kommer till meningen "vid tiden för sekelskiftet och 1900 och framåt^{ref5}" och i referensen står "Barnets Århundrade som det kallades i Ellen Keys bok från 1900" (2007:252). I samma bok får John Dewey tjugotvå sidor och Elsa Köhler fyra sidor. Honorine Hermelin nämns inte.

PEDAGOGIK, EN GRUNDBOK har en inledande artikel om uppfostrandets och undervisningens historia. Artikeln är skriven av bokens redaktör Jens Bjerg, professor i pedagogisk psykologi vid Roskilde universitetscenter i Danmark. Han skriver:

I svensk skolhistoria har det knappast funnits någon motsvarighet till Grundtvig ifråga om filosofisk bredd. Men grundidéerna hos Grundtvig (och Kold) återfinns även i svenskt skoltänkande från samma period (1998/2000:37).

Artikeln består av två sidor om Dewey och samma antal för Platon, Erasmus, Comenius, Rousseau och Pestalozzi. I förordet, som har skrivits av Bjerg ihop med pedagogikprofessor Kenneth Hultqvist vid Lärarhögskolan i Stockholm, diskuteras i vilken grad pedagogikens tungomål kan översättas eftersom grundboken ursprungligen publicerats på danska och de flesta skribenterna verksamma vid danska universitetet. Del i resonemanget handlar om vad som händer när pedagogiska idéer som formulerats i en nationell kontext flyttas till en annan:

Resultatet blir en hybrid, en utländsk/inhemsk variant av den ursprungliga formuleringen. Införandet av John Dewey till Sverige är ett bra exempel på detta fenomen. Den Dewey som importerades till Sverige, först vid seklets början, av folkskollärare och andra, och därefter av 1946 års skolkommision, var nämligen inte "den amerikanske Dewey" utan en försvenskad variant av dennes teoretiska kvarlätenskap. [Plus en fotnot om Alva Myrdals referenser till Dewey i sin bok *Stadsbarn* 1934] (1998/2000:4)

Honorine Hermelin finns inte nämnd.

Ödman (1995) nämner vare sej Kvinnliga medborgarskolan vid Fogelstad eller Honorine Hermelin i sin svenska mentalitets- och pedagogikhistoria. Ellen Keys namn finns nämnt en gång i en uppräkningslista av föreläsarna på Arbetarinstitutet.

Förminskad i den litteratur som behandlats i uppsatsen

Honorine Hermelin är nämnd som pedagog i och finns på bild bredvid Oscar Olsson i Engmans bok **KVINNOR I BILDNINGENS TJÄNST** (1995). Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad är i boken en bakgrund till Maja Sändlers arbete med ABF och kvinnokurser på Brunnsvik.

Lindén visar hur det i uppfattningen av Ellen Key finns en ständig sammanblandning av kön och text, både om Ellen Key hyllas eller kritiseras. Hon menar också att:

De forskare som skrivit om Ellen Key under senare delen av 1900-talet, Axel Forsström, Ulf Wittrock, Ronny Ambjörnsson och Thorbjörn Lengborn på olika sätt anammade eller avvisade sekelskiftets bild av Key (2002:105).

Enligt Lindén har många akademiska verk bara behandlat vad Ellen Key skrev i endast en bok.

Lindberg tar upp Ellen Key i början av sin avhandling om Honorine Hermelin och hon återkommer i slutet med några rader om att Ellen Keys skrifter påverkat Honorine Hermelin. Men samtidigt har hon med ett avsnitt om att de två troligen bara träffats en enda gång. Hon har inte med kopplingen Key-Wägner-Hermelin. Ellen Key och Elin Wägner hade ett nära förhållande till varandra och skrev brev till varandra under mer än tretton år (Hedström Huveröd 2000). Eftersom Elin Wägner samarbetade med Honorine Hermelin under mer än tjugo år är det sannolikt att de tankemässigt påverkade varandra. Likaså finns en koppling Key-Holgersson-Hermelin. Ebba Holgersson stod vid Honorine Hermelins sida under Medborgarskolan vid Fogelstads trettionio verksamhetsår. Det var läraren Ebba Holgerssons praktiska erfarenhet som lokalpolitiker och hennes stora kunskap om socialreformernas alla motioner och propositioner som gjorde leken med låtsaskommunen Komtemätta så framgångsrik. I sitt arbete för rösträtten kom Ebba Holgersson genom vänner i ”personlig kontakt med Ellen Key och under några somrar var umgänget livligt mellan Strand och den lilla vängruppen på Stocklycke” (Björkman-Goldschmidt 1956:71). Lindberg har heller inte med kopplingen Key-Bühler-Hermelin som Lengborn citerat ur det tyska pedagogikhistoriska verket. Honorine Hermelin översatte i början av 1930-talet Charlotte Bühlers bok om barnets olika utvecklingsstadier.

Ofarliggjord

Boken om Pippi Långstrump orsakade upprörda moraldebatter under 1940- och 1950-talen och det restes krav på att boken inte skulle spridas (Lundqvist 1979). Gaare och Sjaastad (2000) skriver att på senare år har i stället Pippi gjorts om till gapig figur i tecknad film och till mysdocka. Ihjältolererad och ofarliggjord kallar Gaare och Sjaastad den härskartekniken.

Pippi har mer än en gång stoppats i giftskåpet. Jag tror att Gaare och Sjaastad heller vill ha henne där än i myssoffan – kramgo och ofarlig (skriver författaren Margareta Strömstedt i förordet 2002:IV).

Lindén vill också hellre ha Ellen Key i giftskåpet än i myssoffan. Hon vänder sej emot att även nutidens bilder av Ellen Key reducerar den tänkande kvinnan till att vara kropp:

I dag är det Ellen Keys personlighet som är viktig, främst i den fredsälskande sierskans gestalt som en gammal god och moralisk dam. Det är livet på Strand, huset där hon levde de sista femton åren, med hundar och gäster, som lyfts fram, inte det Stockholmsliv hon levde på 1880-talet eller resorna i Europa kring sekelskiftet. Skrapar man lite på ytan kommer också bilden av den tragiska kvinna fram, hon som aldrig blev gift och fick barn, och teoretiskt beskrivs hon som den välvilliga men ack så förvirrade och motsägelsefulla skribenten.

Även dessa nutida bilder av Ellen Key, hur oskyldiga och rent av beundrande de kan tyckas, ingår också de i en antifeministisk könsskillnadsdiskurs. Till sist speglar bilderna, fantasierna ”Ellen Key”, såväl de från det förra sekelskiftet, som de i vårt eget, en föreställningsvärld där en kvinna på den offentliga scenen ytterst alltid är en anomali (2002:106).

Ofarliggörande liksom förlöjligande och osynliggörande, döljer personens verk, hennes skrifter, hennes idéer.

Dubbelbestraffning och olika måttstockar

Ås (1981) definierar dubbelbestraffning med att den enskilda klandras både för vad hon gör och vad hon inte gör. Till exempel klandras en kvinna för att vara dålig mor när hon ägnar stor energi åt sitt politiska arbete och att hon klandras för att svika sina politiska åtaganden när hon prioriterar sina barn. I den dominerande personens, eller den dominerande gruppens, sätt att använda dubbelbestraffning finns en dubbelmoral och olika måttstockar. Det vill säga vad som

mäts som giltigt för människor i en kategori – kan vara position, klass, kön eller etnisk grupp – mäts som ogiltigt för den som inte tillhör samma grupp. Det råder en olikhet i bedömningen av en människas utsagor eller verk. Dubbelbestraffning kalla också ofta det dubbla förtrycket.

Alltså kan en som i tal och handling förespråkar bildning för arbetare komma från överklassen och ges epitetet folkbildare om han är man. Som till exempel läkaren Anton Nyström, initiativtagare och genomförare av Stockholms arbetarinstitut (Nationalencyklopedin). Medan samma sak inte gäller för en kvinna. Som till exempel Kata Dalström som talade mot det barnarbete som krävdes av proletariatets och arbetarklassens barn, och som i handling verkade mot barnarbete genom att ordna barnstugor. Hon kallas i historieskrivningen inte folkbildare utan agitator (Nationalencyklopedin). Andra exempel är exempel är Ada Nilsson, som var samtida med Anton Nyström, och Elise Ottesen Jensen. Läkaren Ada Nilsson agiterade för sexualupplysning och föreläste om sexualhygien (ett dåtida namn på ämnet). Hon arbetade för socialpolitiska frågor som moderskapsskydd och löstdriverilagens revidering. Hon var med i styrelsen för Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, och bland initiativtagarna, grundarna och upprätthållarna av Svenska kvinnors vänsterförbund, *Tidevarvet* och Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad (Lindberg 2000, Knutson 2004). Elise Ottesen Jensen ägnade sej åt sexualupplysning och var en av initiativtagarna, grundarna och upprätthållarna av Riksförbundet för sexuell upplysning (Lennerhed 2002). Ada Nilsson och Elise Ottesen Jensen kallas i historieskrivningen för sexualupplysare, inte folkbildare (Nationalencyklopedin).

Nordberg och Rydbeck tar i antologin **FOLKBILDNING OCH GENUS – DET GLÖMDA PERSPEKTIVET** upp att forskningen om folkbildning, och därmed en viktig del av folkbildningens historieskrivning, har haft en manlig slagsida:

I antologins inledning nämndes forskningens slagsida och den folkbildningens manliga kanon som etablerats i dess kölvatten. Även i senare tiders historiska kartläggningar av 1900-talets folkbildningsideal hämtas stoffet från en nästan uteslutande manlig bildningsvärld. /.../ I boken *BILDNINGENS VÄG* knöt Bernt Gustavsson arbetarrörelsens bildningsideal – medborgarbildning, nyhumanistisk personlighetsbildning och självbildning till tre manliga gestalter. Oscar Olsson, som var en av dem, framstår som folkbildningshistoriens omslagspojke nr 1. /.../ Likaså får Ronny Ambjörnssons skötsamhetsbegrepp i *DEN SKÖTSAMME ARBETAREN* en manlig bestämning genom adjektivets maskulina ändelse och omslagsbildens gruppfoto på unga män. (Nordberg 2001:79).¹⁹

Utskrivningen av Ellen Key och Honorine Hermelin ur folkbildningshistorien handlar både om arbetarrörelsens tolkningsföreträdare och om det manliga tolkningsföreträdet. Ett exempel är hur arbetarsonen Oscar Olsson tillskrivs idén med självbildning som blev självbildningscirkel som blev studiecirkel. I kanoniseringen av Oscar Olsson står han ensam (Arvidsson 1985, Törnqvist 1996, Svedberg 2007). Han kallas också ”studiecirkelns fader” och året för studiecirkelns födelse sätts till 1902. Oscar Olsson själv hänvisade till att han var påverkad av Ellen Key och Hans Larsson (Gustavsson 1991). Svante Hedin (2000) skriver att Tolfternas träffar handlade om att mötas över gränser, klassgränser, åldersgränser och politiska gränser. Detta gränsoverskridande återkommer senare i studiecirkelarna. Hedström Huveröd (1989) och Gram (2008) skriver om hur samtidens intellektuella bytte idéer med varandra. Självbildning, studiecirkel, möten och samarbeten över klassgränser, yrkesgränser ingick alltså i såväl Hans Larssons, Oscar Olssons som Ellen Keys och Honorine Hermelins tänkesätt. Att Ellen Keys och Amalia Fahlstedts bildningsverksamhet Tolfterna, med start år 1892, förminskas och bortskymms i historieskrivningar kan vara för att få Oscar Olssons studiecirkel att framstå mer unika och därmed förstora hans insats.

Ellen Key och Honorine Hermelin kom från överklassen och var kvinnor. Den överklassbakgrund som i historieskrivningen inte påtalas när det gäller manliga författare, folkbildningsivrare och politiska debattörer är i samma historieskrivares alster en belastning för kvinnorna.

¹⁹ Gustavsson (1981) skriver om Ellen Key, Hans Larsson och Oscar Olsson som företrädare för självbildningsidealet.

Ann-Sofie Ohlander (2005) skriver i Nationalencyklopedins **BERÖMDA SVENSKAR** som exempel på hur kvinnor genom historien har mätts med andra måttstockar att Linné aktivt motarbetade sina döttrars botaniska intresse:

Mot en sådan bakgrund kan man t.o.m. fundera över om det inte är något ihåligt med de berömda männens berömmelse – skulle de alla ha blivit så framstående om de inte haft uteslutande privilegium på och tillträde till så många utbildningar och positioner i samhället? (2005:17)

Både Lindén och Gram påtalar olika måttstockar, eller dubbla måttstockar, också när det gäller Ellen Keys läsande, en utgångspunkt för hennes tankar om självbildning. Stafseng uppfattar Ellen Keys läsning närmast som ett missbruk och kallar henne ”verdens første mediaskadde barn” (1996:136). Mot det polemiserar både Lindén och Gram:

En pojke i motsvarande situation som flickan Ellen Key skulle knappast uppfattas som medieskadad utan snarare beskrivas med ord som ”bildningshunger”. Lindén ifrågasätter även Stafsengs antydning om att Ellen Keys läsning skulle ha varit ”känslös och okontrollerad, snarare än rationell och systematisk”. I själva verket var hennes ungdomsläsning ytterligt medveten och avgörande för henne framtida intresseinriktning (2008:137).

Ytterligare ett exempel på dubbla måttstockar har Lindén utrett i Ellen Keys tolkning av Nietzsche och andra filosofer (2002:153-178).

Våld och hot om våld

En härskarteknik är att bemöta oliktankare med våld eller hot om våld. Sokrates dömdes till döden för att han sades fördärva ungdomen i och med att han förespråkade eget tänkande framför att lydigt gå ut i krig (Dorion 2004). Machiavelli förespråkade att fursten skulle använda våldsmakten mot de som hotade hans ställning. I militärdiktaturer har pedagoger, lärare och folkbildare, förföljts, fängslats och dödsdöms. Så till exempel Paulo Freire som fängslades i samband med militärkuppen i Brasilien och som därefter var tvungen att gå i landsflykt för att undvika utomrättslig dödsdom (Rodhe 1972).

Både Honorine Hermelin och Ellen Key utpekades som fosterlandsförrädare i samband med deras motstånd mot krigsivrarna och deras arbete för fred. Reaktionerna på Ellen Key offentliga stöd för norrmännens önskan att lämna unionen med Sverige var också utmålning som fosterlandsförrädare. Till Ellen Key skickades hotbrev. Lindén refererar två: Det ena hotar med våldtäkt och det andra med risbasta (2002:137). Den ständige sekreteraren i Svenska Akademien skrev också om att ”sätta Ellen Key på hennes rätta plats” (Lindén 2002:124).

Blir hot om våld synligare när makten utmanas i klarspråk? Blir hot om våld synligare när många människor lyssnar till den oliktankande? Dödshotet mot Paulo Freire och dödsdomen mot Sokrates handlade båda om att uppmana människor att tänka själva och inte blint lyda makten. Frängsmyr (2000) skriver att den stora demokratiska rörelsen i Sverige vid förra sekelskiftet ”där nya samhällsklasser krävde sina rättigheter” gjorde att ”motsättningarna var särskilt hätska” (2000:II:161).

Den andra aspekten är att kvinnor som brukar sin yttrandefrihet i det offentliga då som nu hotas av våld. I Dagens Nyheter och Aftonbladet år 2005 berättade ledarskribenter och kulturskribenter om hur de dagligen får hotbrev från män:

Kvinnliga samhällsdebattörer bryter mot genuskontraktet, vi stannar inte i det privata hörnet och vårdar utan går ut i offentligheten och höjer våra röster. Det är inte okej, det rubbar århundraden av skev maktbalans. Så då ska vi ha skit, i form av hat och hot och fitta och hora och du måste vara mentalsjuk.

Tro inte att hoten och hatet bara drabbar kvinnliga krönikörer och journalister. Jag upplever en västanfläkt jämfört med många kvinnliga politiker. När Sveriges kommuner och landsting kartlägger våld och hot om våld mot förtroendevalda märker de att ”en större andel kvinnor än män är utsatta”. Att

vara kvinna och makthavare är en risk i sig, förutom den risk som det innebär att vara exponerad i medierna och att fatta obekväma beslut (Petersen 2005).

Sammanfattning av vilka metoder som använts i motståndet:

Motståndet mot Ellen Keys och Honorine Hermelins idéer har till stor del inriktat sej på person i stället för idé. Ett mönster är förlöjligande som främst handlat om att de två pedagogiska tänkarna underkänns som just tänkare. Folk ges rådet att inte lyssna eftersom förespråkarna för pedagogik för frihet saknar akademisk höjd, uttrycker sej förvirrat och är osjälvständiga tänkare. Ett annat mönster är osynliggörandet som handlar om att skriva ut Key och Hermelin ur den pedagogiska historien.

Vilken makt har motståndarna försökt upprätthålla?

Vilka var det som förlöjligade och försökte osynliggöra Ellen Key och Honorine Hermelin? I det här avsnittet samlar jag kritiker, motståndare och osynliggörare utifrån deras positioner och titlar, det vill säga vad de representerade respektive representerar. Detta för att lägga ett mönster av vilken makt det har försökt upprätthålla.

Kritisk teori och dess maktgrepp

Kritisk teori utgår från att vårt tänkande, vårt språk, vår människosyn, vårt samhälle och vår världsbild är sammansatta av maktstrukturer (Horkheimer 1932, Alvesson och Sköldbberg 2008). Utifrån kritisk teori beror det historiska avvisandet av pedagogik för fritt tänkande och ett lekfullt självständigt lärande på en underliggande struktur av verksamma makter. För att under den kaotiska ytan uppenbara dessa maktstrukturer har jag ovan lagt mönster på två olika sätt: Det ena genom att spåra vilka av de två pedagogiska tänkarnas idéer som har fått visst genomslag och vilka som hindrats. Det andra genom att kategorisera vilka medel som använts för att hindra spridning av Ellen Keys och Honorine Hermelins idéer. Ur båda perspektiven har maktstrukturer kunnat skönjas. Här nedan ett försök att nå kunskap om vilken makt som motståndarna till de två pedagogiska tänkarna försökt upprätthålla och bevara.

Den akademiska maktens bevarare

Filosofiprofessorn Norström underkänner vad Ellen Key sagt och skrivit. Och han gör det dels med argumentet att hon är kvinna, dels med argumentet att hon inte är vetenskaplig eller teoretisk. Något som han som professor i Uppsala kan påstå med tolkningsföreträde. Som citerats ovan skriver Lindén att Norström kritiserar:

... genom att ställa sin egen manliga och akademiskt utbildade filosofiska stringens mot hennes kvinnliga autodidaktiska ”genombrott inom känslösfären” (Lindén 2002:119).

Både Honorine Hermelin och Ellen Key har diskuterat pedagogik som ett formande från vaggan till graven. I deras skrifter gäller självbildning för barnet som för den vuxne. Honorine Hermelin förespråkade också ett livslångt lärande och en skolpeng, som skulle kunna tas ut när individen törstade efter kunskap. Den etablerade pedagogiska historieforskningen har, enligt historikern Björk (1988), i stället satt upp gränser mellan skolan för barn och den yrkesinriktade och akademiska utbildningen. En uppdelning som vilar på en människosyn där eleven i skolan ses som passiv varelse emedan den studerande i den yrkesinriktade respektive den akademiska utbildningen betraktas som en självständig aktör.

I en artikel 1976 kritiserar Richardson, som då var professor i pedagogik vid Linköpings universitet, sina samtida skolkritiker. De är visserligen friska och okonventionellt tänkvärda, men främst kritiserar Nils Christie, Ivan Illich och Torbjörn Stockfelt för att komma med

... banala självklarheter, som inte sällan framställs som nya sanningar, samt en rad befängda och helt orealistiska förslag. /.../ Påfallande likgiltighet inför kraven att presentera konkreta och realistiska lösningar på skolproblemen. Alla dessa brister i klarhet och konkretion har lett till att dessa bokskrivande reformpedagoger och deras epigoner ställts – eller ställt sig – vid sidan den konstruktiva debatten. Skoladministratörer och skolpolitiker har inte sällan uppfattat dem som ett slags estradörer på den pedagogiska scenen och därför inte tagit dem på allvar (1976/1992:257-258).

Det är intressant hur Richardson blandar invektiven mot ”dessa bokskrivande” ”estradörer” med de positiva och akademiskt lättigenkända orden ”klarhet och konkretion”, ”den konstruktiva”.

Ett retoriskt sätt att få läsaren att instämma i hans argumentationskedja. Han skriver längre fram i samma artikel:

Företrädarna för den pedagogiska forskningen har syssla med helt andra saker. De har därför låtit utopisterna hållas. Resultatet har således blivit att dessa förment progressiva utopister sällan tvingats motivera sina påståenden och ståndpunkter eller konkretisera sina reformförslag. De har helt enkelt fått smita undan. Och det är synd. Vi har helt enkelt behov av en frisk och konventionell debatt. /.../ Varför har vi i vårt land en så mager och perspektivlös debatt? (1976/1992:258).

Richardson avslutar sin artikel med att citera en forskningsinventering som visade att det i Sverige under 1960- och 1970-talet knappt förkom någon forskning inom pedagogisk filosofi, pedagogikens historia och jämförande pedagogik.²⁰

Richardson (2004) skriver att den historiskt orienterade forskning om skolan har varit inriktad på att undersöka avsikterna bakom reformförslag och då har skolans effekter kommit i skymundan. Han kallar en del effekter för det oavsiktliga inlärandet för att han vill undvika begreppet den dolda läroplanen:

... leder [detta] lätt till tanken, att den dolda läroplanen skulle vara ett uttryck för dolda avsikter. För undvikande att detta missförstånd vore därför begreppet oavsiktligt lärande eller något liknande att föredra (2004:15).

Min tolkning är att Richardson i detta resonemang tar avstånd från kritisk teori som just menar att "historien inte som det blotta godtyckets framträdelse utan [som] en av lagar behärskad dynamik". Richardson vill framhålla oavsiktligt. Kritisk teori vill studera vilka maktstrukturer som döljer sej bakom samhällliga fenomen och instrument, det vill säga utifrån det perspektivet är avsikter dolda, medvetna eller omedvetna. Här ställs ansvarsfrågan på sin spets. Implementerarna, tillämparna av läroplanen och traditionens normer må vara omedvetna om dess förtryckande outtalade effekter. Därmed skulle de kunna friskrivs eftersom de som omedvetna inte avsiktligt förtryckte. Men kritisk teori menar ändå att det om än omedvetet är ett maktutövande och att det är maktstrukturerna som ska avslöjas.

Såsom Richardson väljer också Granström (2007) bort att se skolan som en tankesmedja för att förändra samhället. Granström skriver att skolan är en spegling av samhället.

Vestergaard (1975), som ovan citerats, definierade att pedagogen, uppfostraren, behöver ideal för att hennes handlingar inte ska bli planlösa eller styrda av andra och för att pedagogiken inte ska få ett konserverande inflytande på samhället. Det kan utläsas som att den pedagog, praktikern eller tänkaren, som vill reformera, alltså inte konservera, utgår från medvetna ideal. De skolkritiker som redovisade sina ideal blev av pedagogikprofessorerna kallade estradörer och förmenta utopister. Den som läser Richardsons artikel får intrycket av ett forskningssystem som uppmuntrar att glåporden haglar från de med makt att avgöra andras karriärmöjligheter och samtidigt ställer högre krav på konkretion och konstruktivitet från de med mindre makt.

Det är främst de akademiska makthavarna som skriver in andra tänkare eller akademiker i historien – eller skriver ut. Dessa val att synliggöra och lyfta upp eller att osynliggöra gör docenter och professorer i sina avhandlingar och artiklar, och i verk som SVENSK UTBILDNINGSHISTORIA, EN SVENSK MENTALITETS- OCH PEDAGOGIKHISTORIA, PEDAGOGIK. EN GRUNDBOK, genom valet av kurslitteratur och genom att skriva kurslitteratur. Nordgren (2001) kallar forskningens slagssida för en manlig kanon.

Akademien har fler röster än den dominerande. Gunnar Sundgren (2003) lyfter i utredningen om folkbildningens särart fram Ellen Key. Det orsakar ingen debatt inom akademien, men inom folkbildningens dominerande skikt. Se nedan i avsnittet Den patriarkala maktens bevarare.

²⁰ Forskningsinventeringen ingår i Gerd och Leif Lindbergs avhandling PEDAGOGISK FORSKNING I SVERIGE 1948-1971, Umeå 1983.

Den patriarkala maktens bevarare

Könsmotsättningen i kritiken mot Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad var både tydlig och dold. Dels ansågs medborgarskolans grundande och existens som provocerande. Grundarna deklarerade klart och tydligt att här handlade det om kvinnors rätt till medborgarskap och kvinnors rätt att framföra sina rättigheter och hindren för sina rättigheter i politiken. Dels var dessa kvinnors självständighet, både ekonomiska och politiska, provocerande.

Män i både vänster- som högerpartier förbjöd sina kvinnliga medlemmar att delta på kurser i Medborgarskolan vid Fogelstad. En tolkning av grunderna för dessa förbud är just att kvinnors organisering utmanade männens makt. Det vore olydigt att välja lojalitet med andra kvinnor framför lojaliteten med det egna partiet. En annan möjlig tolkning är att män i partiledningar var rädda för att "egna" medlemmar tog sej rätten att tänka själva. Det vill säga att kvinnorna av kursen på Fogelstad skulle vidga sina politiska anspråk till att gälla mer än de frågor som de anvisades, de så kallade "kvinnofrågorna". Rätten att tänka själva skulle också kunna leda till att fler kvinnor ifrågasatte mer, formulerade egna politiska krav och krävde förändring.

Ulrika Knutson (2004) menar att med dagens perspektiv var fogelstadkvinnorna politiska vildar:

- Dom sa alltid saker som var på tvärs mot partilinjen. Och dom hävdade rätten att tänka själv. /.../ Dom ville mer. Dom tyckte inte att den politiska kulturen räckte (Knutson intervjuad i Sveriges television 2004).

Utmanande mot den patriarkala makten blev att hävda rätten att tänka själva, att vidga det politiska mandatet, att förändra sättet att diskutera politik, att påverka den politiska agenda och i förlängningen kräva delad makt.

Fogelstadkvinnorna blev utskrivna ur folkbildningshistorien av de etablerade inom folkbildningen. Rydbeck (2001) redogör för hur institutionsperspektivet gjort att forskningen bara undersökt, och bara omfattat, de av männen i folkbildningstoppen, folkbildningsråd och folkbildningsförbund, legitimerade studieförbund och folkhögskolor. Det har inneburit att mycket av kvinnors folkbildning hamnade utanför ramarna. Främst för att männen i Folkbildningsförbundet inte ville dela med sej av statsanslaget (Rydbeck 2001:16) och därför nekade att ge legitimitet åt kvinnors folkbildningsverksamhet. Fogelstadkvinnorna valde att inte söka statsanslag, men räknades aldrig som folkhögskola och därför inte som folkbildning.

Lindén (2002) pekar på hur filosofiprofessorns kritik mot Ellen Key "bygger på en klassisk könsmotsättning". Både filosofiprofessorn och Svenska akademiens sekreterare kritiserade vad Ellen Key skrivit främst utifrån att hon som kvinna skrev och tog plats i det offentliga samtalet. De motsatte sej öppet en kvinnans vilja till makt. De försvarade och önskade bevara den patriarkala makten.

Utskrivningen av Ellen Key och Honorine Hermelin ur folkbildningshistorien handlar dels om arbetarrörelsens tolkningsföreträde och dels om det manliga tolkningsföreträdet. Karin Nordberg, Kerstin Rydbeck och Ann-Marie Laginder skriver i förordet till antologin **FOLKBILDNING OCH GENUS**:

- En manlig definition av folkbildningsbegreppet till följd av såväl ett manligt dominerat bildningsarbete som forskningen om densamma, har gjort forskningen könsblind och samtidigt skymt de folkbildande kvaliteterna i den bildning som bedrivits för och av kvinnor (2001:5).

Det manliga folkbildningsbegreppet och den manligt dominerande forskningen om folkbildning har skymt bildning av kvinnor och också kvinnors bildningssyn. I andra ord skulle det kunna uttryckas som att det patriarkala greppet över folkbildningen vidmaktshålls. Den tolkningen har också stöd i utredningen **FOLKBILDNING I BRYTNINGSTID**, **SOU 2004:30** i vilken framgår att det råder bristande jämställdhet på ledande tjänster och i styrelser inom folkhögskolor och studieförbund.

Gunnar Sundgren (2003) lyfter i utredningen om folkbildningens särart fram Ellen Key och ställer henne lite före den "omslagspojke" som folkbildningens dominerande företrädare velat skapa. Sundgren citerar Ellen Key som om folkbildningsarbetet skriver "att det ej blir ett stöd för gubbväldet men ett maktmedel för ungdomen". Därefter påtalar Sundgren gubbväldet i Folkbildningsråd och Folkbildningsförbund. Kritiken mot Sundgrens utredning blev mycket hård

från just Folkbildningsråd och Folkbildningsförbund (Nordberg 2004). En möjlig tolkning till denna hårdhet och ilska är att Sundgren blottade gubbväldet – och detta med Ellen Keys ord. Dessutom lyfte han fram Ellen Key som en folkbildningshistorisk gigant och ställde henne lite framför Oscar Olsson som i männens kanon blivit studiecirkelns fader. Han utmanade därmed bevararna av rådande ordning inom folkbildningen med just den kritik som Ellen Key framfört hundra år tidigare.

Den rådande politiska maktens bevarare

När Fredrika Bremerförbundets ledarskikt tar avstånd från Ellen Keys idéer, medverkar till att skandalisera henne och till att skriva ut henne ur litteraturhistorien så handlar det också om att försvara och bevara sin egen maktposition. Dåtidens kvinnosaksdebatt gällde, liksom nutidens gäller, i hur hög grad företrädare för kvinnors rättigheter kan utmana männens politiska makt utan att själva förlora politisk makt.

Ett annat bevarande av den rådande politiska makten är vad Vestergaard (1975) uttryckte som att eftersom pedagoger många gånger okritiskt övertar den rådande vetenskapens människosyn så blir fostran ett instrument för människans anpassning till samhället. Det kallade Philip Jackson år 1969 den dolda läroplanen, ett begrepp som återkommer i svenska pedagogisk och sociologisk forskning.²¹ I Aspelins nyare studier av dagens skola framkommer att ordningen i klassrummet är överordnad självstudier. Det kan utläsas som att trots att Ellen Keys ord återfinns i nyare läroplaner så är dessa fortfarande för utmanande mot ordning och anpassningen till samhället.

Ett annat sätt att peka på att pedagogiska idéer underordnas bevarandet av rådande ordning uttryckte Selander 1984. Han skrev angående sin kritik av läroplansreformisters försök att införa en pedagogik byggd på dialog:

Det är därför inte kvalitén hos den pedagogiska idén som faller avgörandet om den ska få inflytande eller ej, utan i vilken utsträckning den svarar mot behov som är definierade av grupper eller skikt i statsapparaten och i samhället som har inflytande eller som arbetar för att få inflytande (1984:22).

Klasssamhällets bevarare

Honorine Hermelin framför i sitt resonemang om den dolda rollen att betygshetsen och rangordnandet i status djupast handlar om bevarande av makten över tillträdet till livsbanorna. Det som vill upprätthålla skillnader i ekonomisk klass, social klass och utbildningsnivå vill följaktligen också upprätthålla en skola som rangordnar och sorterar. Andersson (1999) understryker att den dolda läroplanen lär ut: att eleverna får lära sej att var och en ska klara sej själv och strunta i kamraterna eftersom hjälp betraktas som fusk; att somliga är mer värda än andra, det vill säga de duktiga är mer värda än de som är inläringssvaga; en del får lära sej att de är totalt misslyckade och värdelösa; en del får lära sej att de är bra på inte räknas; en del får lära sej att skolan är orättvis.

Att i smygande, immanent, pedagogik på olika sätt få lära sej att en somliga är mer värda än andra är brott mot de mänskliga rättigheternas princip om allas lika värde, och det är ett bevarande av ett skiktat samhälle.

Kanske kan den uttunnade, försvenskade varianten av Dewey ses som en del i klasssamhällets bevarande. Dewey lanseras i Sverige som förespråkare för aktivitetspedagogik och i lanseringen saknas, medvetet eller omedvetet, maktperspektiv. Selander skriver att det är "inte kvalitén hos den pedagogiska idén som faller avgörandet" utan utslagsgivande är i stället om idén passar grupper eller skikt som vill vidmakthålla sin makt eller som vill erövra makt. Utifrån det

²¹ Bland annat Donald Broady (1981) Den dolda läroplanen och Gustafsson, Ljungvall och Stigebrandt (1981) "Den dolda läroplanen" : [en bok om hur samhällets ordning överförs till barnen genom skolans dagliga verksamhet] / utarb. inom SÖ-projektet "Självuppfattning i skolstarten, med speciell inriktning på elever med skolsvårigheter" (SIS-projektet).

tänkandet kanske en försvenskad Dewey avskalad från maktperspektiv passar bättre än en Key eller Hermelin som utmanar.

Den rationella teknologiska utvecklingens bevarare

När Richardson klumpar ihop de då aktuella kritikerna av rådande skolsystem undrar han om deras kritik är ”utslag av vantrivsel i det moderna samhället” (1976/1992:258). Han skriver att kritiken handlar om

ett skolsystem så grundligt och rationellt planerat, så enhetligt, hierarkiskt och centraldirigerat, att det upplevs som allt för operonligt ... vetenskapligt och institutionaliserat ... (1976/1992:255).

Samtidigt tycker han att kritikerna är befängda och orealistiska. Christie, en av de utpekade för vantrivsel, kritiserar utifrån perspektivet att skolan är en förvaringsplats, ett sätt att hålla barnen ur vägen. Det vore nästan omöjligt att leva som vi gör i västerlandet om vi inte kunde stoppa undan barnen i skolorna (Christie 1971). I en intervju trettio år senare menar Christie att mycket i boken står sej.

Som kriminolog ser Nils Christie många likheter mellan fängelserna och skolan. Samhället stänger in dem som stör samhällslivet. Och där kan individerna pressa ända ner i botten, där de ger upp helt och inte känner någon som helst delaktighet i det som påtvingas dem (Larsson 2002a).

Sandin (1986) visar i sin studie att skolan från mitten av 1700-talet hade i uppgift att fattigbarnen borta från tiggeri och tjuveri. Den rådande makten tyckte att fattigbarnen störde samhällslivet och menade att föräldrarna tvingade barnen att tigga på gatorna eller att föräldrarna underlät att se efter sina barn antingen på grund av att det var upptagna med arbete eller av annan anledning.

Mer än tvåhundra år senare ekar oron för att barnen ska störa samhällslivet. Sandin säger i en intervju 2002 att:

Än i dag har skolan svårt att frigöra sig från denna äldre tradition. Skolans syfte är ju lite oklart. Finns den för att hålla barnen från gatan, eller kanske för att genom barnen nå hela familjen med moralisk fostran? (Larsson 2002b)²²

Aspelin (2003) redogör för hur barnens möjligheter till självinlärning hindras av de vuxnas oro för desintegration av det sociala livet i skolan, att eleverna ska ägna sej åt annat än uppgiften. För att undvika desintegration blir uppsamlingen av alla barn i skolor rationellt och effektivt. Bevarare den rationella teknologiska utveckling vill inte diskutera ett annat sätt att organisera samhället. Både Ellen Key och Nils Christie föreslår lärande utanför institutionen skola. Ellen Key sökte undervisning i hemmet för grupper om tolv elever. Nils Christie pläderar för den gamla sortens ryggsäckslärare som förr vandrade mellan byarna i Norge. Därmed ifrågasätter de skolplikten, plikten att vara på den av statsmakterna anvisade institutionen.

Våldsmaktens bevarare

Den som förespråkar ett samhälle där alla har lika rättigheter och ett drägligt liv, där alla får utrymme att drömma och utvecklas på sina egna villkor²³ – ifrågasätter det legitima med att upprätthålla makt över andra med våld. Det kan också jämföras med den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna, och de två konventionerna om de mänskliga rättigheterna som världens mer än 190 stater har skrivit under. I dessa konventioner ifrågasätts också det legitima i att utöva makt över andra med våld.

Behöver politisk och ekonomisk makt försvaras med våld i ett samhälle där alla har lika rättigheter och ett drägligt liv?

²² Sandin vill ändå inte som Christie avskaffa skolan som samhällsinstitution: - Det besvärligaste med ett samhälle utan skola är väl att det inte är självklart öppet för unga människor, snarare patriarkalt förtryckande. Det är inte heller speciellt förändringsinriktat. /.../ Skolan kan innebära att alternativa livsstilar och kunskapstraditioner introduceras så att eleverna ifrågasätter traditioner och maktrelationer (intervjun Larsson 2002b, min kursiv).

²³ Definitionen på ett fredligt samhälle enligt Nobels fredspristagare år 2004 Wangari Maathai.

Att ställa en sådan fråga är att förolämpa bondförnuftet, vilket Mats Alvesson och Kaj Sköldberg rekommenderar den kritiske forskaren:

Poängen är att man på så sätt kan bidra till ett tänkande som är radikalt annorlunda än det som redan är utbrett. Man anpassar sig således inte till konventionella uppfattningar (2008:327).

Att argumentera för avmilitarisering, pedagogik för att upphäva förtryck och fredsfostran, som Ellen Key och Honorine Hermelin gjorde är också att just förolämpa bondförnuftet. De blev också av våldsmaktens bevarare utmålade som landsförrädare. Ombud för våldsmaktens försvarare i anklagelserna mot Ellen Key var den Svenska Akademiens ständige sekreterare och filosofiprofessorn. Ombuden för anklagelserna mot Honorine Hermelin om kommunistvänlighet och landsförräderi är inte namngivna i undersökt litteratur, men fanns bland andra bland de män som förbjöd de kvinnliga medlemmarna i partiet att delta i Fogelstadskurserna.

Vuxenmaktens bevarande

Ellen Key utmanade den tillbakahållande makten och den samhällsbevarande viljan och hoppades på ett folkbildningsarbete för att skapa maktmedel för nydanande:

att det ej blir ett stöd för gubbväldet – vare sig gubbarna har unga eller gamla anleten – men ett maktmedel för ungdomen – vare sig denna har rynkor eller släta pannor (Key 1906:19).

I folkbildningens början underströks behovet av att skapa barn och ungdomar som kan förändra samhället. Utvecklingen inom folkbildningen har varit att till statsmakternas anslag och att bedriva en bildningsverksamhet som ska anpassa medborgaren till samhället (Sundgren 2003, Lundin 2004). Med andra ord blir folkbildningen en anpassning till vuxenmakten, inte något maktmedel för ungdomen.

I organiserandet av förvaringsplatsen för barn märks också vuxnas rädsla för barns självständighet, självbestämmande och egenmakt. Sandin noterar att vuxna är rädda för barn:

Självständiga, självförsörjande gatubarn sticker i ögonen också under senare tidsperioder. De kan visa en stöddighet som inte anses förenlig med barndomen. Barnaräddarna kring sekelskiftet 1900 var ute efter att ge dem en barndom [och hindra dem från skadligt barnarbete]. Men ser man närmare efter kan man konstatera att de här barnen faktiskt också lekte och roade sig. Vad var det då för fel? Jo, de gjorde det på eget bevåg, deras barndom var inte given av vuxna.

Ett barn som röker en cigarr blev på det sättet ett hot mot vuxenvärlden. Barnet får inte uppträda självständigt, svara eller ta för sig som en vuxen (Sandin, intervjuad av Larsson 2002b).

Slutsatser

Mina slutsatser är att det går att se mönster i motståndet mot Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogiska tänkesätt. Motståndet och hindren handlar om:

- att hindra en pedagogik som kan skapa förändrare av nuvarande maktförhållanden,
- att försvara föreställningen att människan är en mottagande och passiv varelse som behöver tuktas och lära sej att lyda,
- att inte tro (inte våga tro?) på en människa som redan som barn iakttar sin omgivning och lär sej av den,
- att försvara människosynen att barn är tomma kärl som av vuxna ska fyllas med kunskaper, och
- att bevara skolan som förvaringsplats för barn och ungdomar.

Syftet var att undersöka om det går att se mönster i vilka maktintressen som motarbetat pedagogik för att förändra samhället. Min slutsats är att det går att se att upprätthållare av det rådande samhället motarbetar uppfostran till respekt för allas lika värde. Dessa upprätthållare har jag identifierat i den akademiska makten, den patriarkala makten, klasssamhällets bevarare, den rationella tekniska utvecklingens bevarare och slutligen i vuxnas obenägenhet att låta barn få mer makt. Mitt syfte var också att om möjligt identifiera de maktmedel som använts. Min slutsats är att förlöjligande och osynliggörande har varit de främsta maktmedlen.

Undersökningens viktigaste slutsats är att dagens dominerande bildningssyn förespråkar lydnad framför kunskapssökande, och detta för att bevara nuvarande maktförhållanden inom akademien och politiken, vilket hindrar förverkligandet av barns rättigheter och allas lika värde.

Metoddiskussion

Kritisk teori och trippelhermeneutik förutsätter att forskarens, uppsatsskrivarens, kritiska iakttagande, tolkande och reflekterande av andra ska samspela med ett kritiskt granskande av forskaren själv (Alvesson och Sköldberg 2008). I följande metoddiskussion granskar jag om uppsatsen lyckades frigöra kunskap och avtäckta döljande dominerande diskurser, liksom hur fastlåst jag själv har varit i omedvetna processer och maktförhållanden.

Min ursprungliga forskningsplan var att studera motståndet mot dialogpedagogik i fyra samhällen, fyra olika kontexter. I tidigare uppsatsarbete hade jag i litteraturen hittat samband mellan det sokratiska barnmorskeförhållandet och Ellen Keys och Honorine Hermelins pedagogiska tänkesätt. Dessutom hade jag läst och hört många referenser till Paolo Freire och den dialogpedagogik som implementerades i svenska förskolan under 1970-talet. Den ursprungliga forskningsplanen avråddes jag ifrån. Att jämföra motståndet mot fyra tänkare ansågs för omfattande för en magisteruppsats. Jag skar själv ner ansatsen till att jämföra motståndet mot tre tänkare. I dag ser jag att jag där anpassade mej till dominerande tänkande inom den akademiska världen. Det gjorde jag det för att nå fram, för att bli klar med uppsatsen inom de uppsatta tidsramarna. Vilket också innebar att jag lät det rationella tänkandet råda.

Under uppsatsarbetets gång blev jag flera gånger avrådd från trippelhermeneutiken och från kritisk teori. Det förordades en jämförelse mellan de tre tänkarna. Jag valde ändå kritisk teori

eftersom mitt syfte vara att jämföra motståndet mot de tres tänkesätt. I samband med den diskussionen funderade jag över varför det mötte motstånd att jag ville jämföra just motstånd. Vid seminariebehandlingen av den dåvarande versionen av uppsatsen frågade opponenter hur jag tänkt när jag valt kritiskt teori eftersom denna teori och dess metod kritisk hermeneutik är svagt accepterad inom den akademiska världen. Den frågan har senare återkommit under det fortsatta uppsatsarbetet. Därför ett stort tack till opponenter Ulla Johansson. Hon är också tackad för det stöd hon gav i uppträdet under seminariebehandlingen. Uppträdet gällde just kritisk teori, och att en kandidat, en *under-graduate*, tar sej rätten att framföra kritik ur andras studier mot skolan. Utöver tack till vägvisaren, det vill säga opponenter med den väckande frågan, och efterföljande vägvisare (ingen nämnd, ingen glömd) vill jag instämma med Alice Miller (1981):

Men även de andra kolleger, som reagerat upprört eller avvisande, med oförstående eller ångest på mina tankar, är jag tack skyldig. Utan deras reaktioner hade jag inte så tydligt förnummit att jag kommit in på tabubelagd mark, och jag hade aldrig givit mig in på att analysera bakgrunden till dessa tabun. Jag har alltså just dessa negativa reaktioner att tacka för att jag förstod samhällsbakgrunden till den freudianska driftteorin, som jag tar avstånd ifrån i den här boken (Miller 1981/1994:7).

I mitt fall är det ju ingen freudiansk teori, utan det har i stället handlat om såväl kritisk teori, som att jag tillämpade teorin och därmed kom in på tabubelagd mark – kritik mot lärares och föräldrars maktutövning.

Den kritiska teorins uttolkare förespråkar att tillämparen använder en bred empiri och kritiskt tolkar andras teoretiska studier och andras empiriska undersökningar för att ofta och envetet byta perspektiv och därmed skapa många möjligheter att upptäcka och lösa upp egna och andras förgivettaganden. Min breda empiri har varit samtal under uppsatsarbetet, analyserande av seminariebehandlingen, tidningsartiklar och offentliga samtal i radio och teve. Denna metod har fått mej att förstå hur djupt präglad föreställningen om att barn måste lyda sitter. Intressant är att den satt djupt hos unga pedagoger emedan en medelålders officer som arbetat med att ifrågasätta sina föräldrars prägling frankt sa: ”Nej, barn ska inte lyda. De ska motiveras.” Var det bara en fråga om ordval och om vad de inblandade la i ordet? Efter en längre diskussion visade det sej att de unga pedagogerna befarade anarki men inte tänkt igenom människans behov att bli älskad och accepterad och därför inte sett riskerna med socialiseringen. Det vill säga de såg nödvändigheten av föräldrars uppfostran till lydnad som mer avgörande än socialiseringen, även kallad den immanenta pedagogiken. Den medelålders militären vägde riskerna med förtryckta människor som tyngre än risken för anarki. Det var en sida av lydnad och vad det leder till för medborgare. En annan sida var att de unga pedagogerna såg framför sej gnälliga, krävande och egoistiska barn. Något som också Ellen Key blev beskylld för att uppmana till genom sin frihetspedagogik. Ellen Keys svar var att peka på sina skrifter och upprepa att hon inte talade för nolluppfostran eller nollpedagogik, utan en frihetspedagogik som också innebar att barn skulle fostras till hänsyn till andras frihet. På Ellen Keys eller Honorine Hermelins tid fanns ännu inte begreppet curlingföräldrar, men det skulle kunna jämföras med en nolluppfostran, som de båda tog avstånd från.

Läsningen av Ödmans redogörelse (2004) för hur han varit fången i det positivistiska validitetsbegreppet och därför försökt att överföra detta till hermeneutiken gav ytterligare förståelse för varför kritisk teori möter motstånd i den svenska akademiska sfären. Ett avgörande genombrott för att förstå detta motstånd blev en samtida läsning såväl av Richardsons (2007) avståndstagande från begreppet den dolda läroplanen, som Miller (1981) om tabubelagd mark och som Bergströms (1991) resonemang om att vuxna förslavar barn. Richardson tar avstånd från att de rådande samhällsmakterna skulle ha dolda avsikter och vill hellre kalla en outtalad styrning för oavsiktlig. Därmed underkänner han den kritiska teorins utgångspunkt att samhällsfenomen beror på strukturer av verksamma makter. Hur fastlåst har jag själv varit i omedvetna processer och maktförhållanden? Jag värjde mej mot att kritisk hermeneutik också har kallats misstänksamhetens hermeneutik (Thurén 1991). Jag ville inte framstå som misstänksam eftersom det är en ful egenskap i mitt samhälle. Beauvoir pekar just på detta som ett hinder för välsozialiserade kvinnor; ”Att behaga är det som upptar henne mest och ofta är hon rädd att redan det faktum att hon skriver ska göra att hon inte uppfattas som en behaglig kvinna”

(1949/2002:816). Rädslan att misshaga är siamesisk tvilling till rädslan att vara olydig. Att acceptera misstänksamhetens hermeneutik blir därmed en yttring av olydnad. Summa summarum är jag självklart fastlåst i maktförhållanden eftersom jag med uppsatsen söker en godkännande av akademien och därför i nödvändig utsträckning måste lyda den akademiska maktens regler.

Alvesson och Sköldbberg (2008) varnar den kritiske granskaren för en bokhållarmentalitet:

Den kritiska teorin inspirerar till att beakta vidare sammanhang än empirinära, snävt avgränsad forskning av typen grundad teori och etnometodologi. En friare hållning, där forskarens fantasi, kreativitet och såväl stora beläsenhet som analytiska och tolkande förmåga utnyttjas, blir då naturlig. Den bokhållarmentalitet som utmärker starkt metodorienterade forskare, för vilka allt ska mätas och protokollföras, har kritisk teori föga till övers för (2008:326).

Jag har under uppsatsarbetet kommit att omtolka innebörden av bokhållarmentalitet. Till en början tyckte jag att mitt sökande efter sidnummer och årtal stal tid från fantasi och analys. Och visst tog djupdykandet i förarbetena till Statens rasbiologiska institut, liksom i hur de politiskt uttryckta steriliseringslagarna kom att omtolkas (även vantolkas) av praktikerna, mycket tid. Men jag insåg att den tiden inte handlade om mätning eller protokollförande utan om källgranskning. Vilket leder till att jag vill rekommendera användare av kritisk teori och kritisk hermeneutik att anslå mycket tid till källgranskning för att öka trovärdigheten.

Med det ovan sagda så vill jag ändå peka på några av de förgivettaganden respektive förstelnade föreställningar som jag hoppas denna uppsats har frigjort. Min varvade läsning av diskussioner för hundra år sedan med diskussioner om dagens skola höll mej från att fastna i de officiella honnörsorden om självstudier och projektorienterad undervisning. Liksom den varvade läsning av hur den svenska skolan gått från att vara fattiga barns försörjningsinrättning till uppfostringsanstalt, den hundra år gamla vanartsdiskussionen och dagens oro över oordningen i skolan fick mej att se vad som fasthåller föreställningen om lydnad.

I seminarieversionen av denna uppsats hade jag ännu inte kopplat lydnadsbegreppet till skolplikten. Det vill säga då var jag fortfarande fast i förgivettaganden om skolan som nödvändig institution. När detta uppmärksammades – tack till granskaren som gav mej vägvisning – lyckades jag tydligare se sambandet mellan Ellen Key, Honorine Hermelin och det som kommit att kallas frihetspedagogik. Innan dess hade jag lästa uppfattningar om den på 1970-talet lanserade dialogpedagogiken. Samtidigt kom utochinvändandet av dialogpedagogikens rötter, respektive både dess förespråkares och dess belackares maktintressen att leda till fler insikter om den akademiska maktens bevarare, som kom denna uppsats tillgodo.

De senaste tjugo årens ihopkopplingar mellan Ellen Keys namn, rasbiologi och tvångssteriliseringar lyftes i samband med seminariebehandlingen och gav mej huvudbry. Det gällde främst tre olika aspekter; hur hantera? rymdes det inom denna studie? respektive hur balansera? För det första hur jag skulle hantera ihopkopplingen: Var det medvetna försök att svärta ner hennes namn, alltså en härskarteknik såsom påförande av skam eller skuld? Eller var det bara ett ogenomtänkt upprepanande av hennes och andra gamla kändisars namn för att väcka intresse för ett radio- eller teveprogram? Inom lexikografin kallas det spökgods när obestyrkta förklaringar till ord återkommer för att ordboksförfattare har skrivit av tidigare ordböcker men inte undersökt ursprunget. Eller var det okunniga ihopkopplingar som den att koppla ihop Ellen Key med Myrdals ord? För det andra funderade jag över om ihopkopplingen hörde ihop med denna studie eller inte. Jag fann att Katja Mann (2003) i sin avhandling tagit upp frågan om Ellen Key stödde eugenik. Manns slutsats är att Ellen Key såg på rashygien ur ett kulturellt perspektiv, samtidigt som hon i dagens perspektiv använde idén för okritiskt:

Der Evolutionismus ließ Key nicht nur den Gedanken der Entwicklung im Bereich des psychischen und sozialen Lebens eines Individuums ins Auge fassen; ebenso war er dafür verantwortlich, dass die Konstrukte der Heredität bestimmter Charakterzüge und psychosozialer Fertigkeiten wie auch die Idee der sogenannten „Rassenhygiene“ in ihren Schriften eine gewisse, vom heutigen Standpunkt aus viel zu unkritische Rolle gespielt haben (2003:313).

De vanligaste sökmotorerna på nätet visade att mängder av ihopkopplingar mellan Ellen Key och rasbiologi har gjorts i svensk press, populärhistoria respektive litteratur på lärarutbildning. Därför

kom jag fram till att denna aspekt svårligen kunde förbigås. Jag skrev och frågade författaren av VÄRDEGRUNDEN om Ellen Keys namn ihop med citat ur Myrdals bok och fick svaret att det var ett misstag.²⁴ Vetenskapsjournalisten som skrev ”som gärna stödde rashygien” hänvisade i brevsvaret till att hon citerat Broberg (1988). Broberg skrev: ”Det tidiga intresset för rasbiologi och rashygien i Sverige går vi snabbt förbi.^{ref} Det kan beläggas fredan före sekelskiftet, t ex hos statsvetaren Pontus Fahlbeck och hos Ellen Key, något senare hos ...” (1988:179). I sin referens hänvisade Broberg till tre akademiska verk. I inget av dessa verk nämns Ellen Key. Det verkar med andra ord som att det bara är Broberg och Sundgren (1998) som har läst och direktciterat Ellen Key i denna fråga. Den tredje aspekten var hur jag skulle balansera Ellen Keys ord om erotoplastik och påstådda stöd för det rasbiologiska institutet med forskning om den tidsandan. Jag uteslöt att jag själv skulle kunna gå till botten, lusläsa varje text av henne, hitta listan över alla bidragsgivare till dåtidens utställningar, institutet eller forskningsprogram. I slutavvägningen blev en av slutsatserna i Tydéns avhandling (2002) avgörande. Han skriver att under 1920-talets debatt om steriliseringslag rådde enighet om att lagstiftningen skulle bygga på frivillighet. ”I tillämpningen, dock aldrig i lagtexten, förekom ofta tvång under 40-talets första hälft.” Den första svenska steriliseringslagen stiftades 1934. Tydéns slutsats, menar jag, sänker trovärdigheten hos dom som sätter Ellen Keys namn ihop med tvångssteriliseringar. Om hon deltog i 1920-talets debatt så handlade den om frivillig sterilisering.²⁵ Ellen Key skrev 1903 om erotoplastik och frivillighet. Jag tror inte att dagens skuldbeläggning använts som en medveten härskarteknik, heller inte att syftet varit att skuldbelägga för att osynliggöra Ellen Keys pedagogiska tänkesätt. Men ändå närs ryktet och ihopkopplingen med frånstötande idéer, som med Chukris ord ”är lite som om någon plötsligt skulle peka ut Astrid Lindgren som nazist” (2007). Därför kvarstår frågorna: Vilken uppfattning om Ellen Keys pedagogiska tänkesätt får lärarstuderanden som läser ihopkopplingen med rasbiologi och tvångssteriliseringar? Vilka konsekvenser får det för nuvarande lärarstuderandens intresse för att läsa hennes pedagogiska idéer?

När det gäller teoretiska referensramar tycker jag mej ha saknat kunskap från idéhistorien. Både om hur idéer tillskrivs någon och om vad som betraktas som självständigt tänkande och vad som betraktas som ett hopkok av andras idéer. Det jag fann var motsägelsefullt. Å ena sidan bör en pedagogisk tänkare för att bli betraktad som pedagogikfilosof ha studerat filosofi och alla tidigare pedagogikfilosofer och referera till dom, å andra sidan så kan ett för tydligt refererande till impulser för eget tänkande bli betraktat som osjälvständigt. I slutet av mitt uppsatsarbete började mitt material att bli så mättat att jag tyckte mej kunna skönja två mönster och ett samband mellan dem: Det ena att ”ingen blir profet i sitt eget land” och det andra homosocialitet vad gäller refererandet inom den akademiska världen. Den svenske historikern tar med Ellen Key i sin historieskrivning när FN-organet UNESCO har tagit med henne på sin lista över 100 av världens stora pedagogiska tänkare. Det är också kännetecknande att både i den amerikanska och i den schweiziska avhandlingen om Ellen Key värderas hennes tankar som hennes egna. Lengborns iakttagelse i läsningen av ett tyskt pedagogikhistoriskt verk är i samma riktning:

Ett annat exempel har vi i W Flitners och G Kudritzis arbete Die Pioniere der pädagogischen Bewegung, vars I:a del 1961 bär titeln Die deutsche Reformpädagogik. Innehållet är här – förutom en inledande översikt – texter av skilda författare. /.../ Textavsnitten ur Das Jahrhundert des Kindes har placerats under rubriken ”Pädagogische Folgerungen aus der Kulturkritik” tillsammans med utdrag från Nietzsche, Paul de Lagarde och Ludwig Gurlitt. Av dessa får Ellen Key det största utrymmet, och hon är den enda utlänningen som finns representerad i arbetet. Hon räknas tydligen mer eller mindre till den tyska pedagogikens historia (1976:134).

Begreppet homosocialitet myntades av Lipman-Blumen (1976). Malin Håkansson (2003) undersökte citerandet och refererandet av andra vetenskapliga studier och fann: ”Och för citering, den primära belöningen för ett gott vetenskapligt arbete, sker en eftersläpning vad gäller manliga författares refereringar till verk av kvinnor” (2003:50). Trots att mitt undersökningsmaterial har litteratur av kvinnliga akademiker så märks den manliga dominansen. Är det bristande kunskap i

²⁴ Brevsvar från Kennert Orlenius 091026 förvaras hos uppsatsskrivaren.

²⁵ Sannolikheten för att hon deltog i 1920-talets debatt i den frågan är ytterst låg. Hon levde då ett tillbakadraget liv och dog 1926.

idéhistoria som gör att jag tvekar över vad som kallas en självständig tänkare eller är det att jag har svårt att frigöra mej från de dominerande maktförhållandena inom det svenska forskarsamhället? Jag tycker mej se ett samband mellan att Key och Hermelin å ena sidan inte fått bli "profeter" i sitt eget land, inte heller getts status som självständiga tänkare, och därför heller inte har citerats, och å andra sidan att de på grund av kön har uteslutits från den homosociala akademiska gemenskapen.

Och så ett envetet tvivel: Har all min tolkning bara handlat om att vända orden så att de passar min utgångspunkt? Gav de valda maktteorierna givna svar? Hade andra maktteorier gett andra svar? Den underfundigaste av svenska poeter och filosofer har skrivit: Utan tvivel är man inte klok. Jag följde spår som lades ut av Ellen Keys och Honorine Hermelins samtida kritiker. Kritikernas maktposition och deras titlar var spår, liksom deras ord var spår. Jag följde spår som lades ut av min egen tids empiriska forskare. Dessa kunde i sin tur jämföras med beprövade maktteorier och något nyare maktteorier. Min uppfattning är att jag mer har följt spår än vänt ord. Visst måste en tillämpare av kritisk hermeneutik vara vaksam för att inte för tidigt fastna i funna spår, på samma sätt som en mordutredare inte får fastna i ett spår och missa andra spår. Vad som hjälpt mej att ifrågasätta valda spår, tvivla, välja igen, byta spår, tvivla och välja igen är främst korsläsning, djupborrande i vissa fenomen och aspekter, omläsning av metodrekommendationer, avstämning i den breda empirin, seminariebehandlingen av uppsatsen och efterföljande råd. Trots denna argumentering hoppas jag att uppsatsen ska bli kritiskt granskad och relevanta missar påtalade.

Pedagogik beskrivs ofta, såsom Granström (2007) som refererar till Herbart (1776-1841), som vilande på två ben filosofins och psykologins. Alvesson och Sköldberg menar att kritisk teori fodrar tre slags teorier:

Som en följd av att empiriskt material inte betraktas som fullt så avgörande för god kunskap, som inom till exempel grundad teori, så blir de teoretiska referensramarna desto viktigare. ../ Kritisk teori fodrar åtminstone tre slags teorier: en hermeneutisk förståelse av språk och mening, en socialteori om samhället som totalitet och en teori om det omedvetna. Därtill kan möjligen läggas en antropologisk (alternativt en utopisk-dialektisk) teori eller förståelseform, som bidrar till att man inte fastnar i det empiriskt givna (och motverkar etnocentricitet) (Alvesson och Sköldberg 2008:331).

Jag utgick från given forskning om de två tänkarna. Den forskningens teoretiska referensramar handlar om hermeneutisk förståelse av språk och mening, men ytterst lite om samhällets totalitet eller teorier om det omedvetna. Därför lade jag till maktteorier, läste mer om mentalitets- och pedagogikhistoria, liksom teorier om det omedvetna och dolda (bland andra Lundberg 1992). Mer läsning av Theodor Adornos artiklar med kulturkritik och Thomas Ziehes verk hade troligen gett fler argument för att diskutera rationaliteten kring att ha barn och ungdomar inlåsta under föräldrarnas arbetsdagar. Utöver den kritiska teorins ursprungliga texter, blev Alvesson och Sköldbergs nyare tolkning av kritisk teori viktig, liksom Millers teorier om svart pedagogik och Bergströms popularisering av nyare hjärnforskning.

Slutligen några ord om att byta perspektiv gång på gång. Engagerade lärare har både i minnesskrifter och muntligen vittnat om att Ellen Keys ord står i läroplanerna. Men empiriska klassrumsundersökningar visar att läroplanernas honnörsord döljer att eleverna i praktiken underkastas lärarens makt och att lärarna underordnar självbildning och överordnar ordning. Ellen Key finns på staty i Stockholm, hon har ett antal gator uppkallade efter sej och i dagsläget två skolor i Sverige och ett par skolor i Tyskland. Pedagogiska institutionens hus på Linköpings universitet heter Keyhuset. Och utvalt till omslaget på Frängsmyrs svenska idéhistoria är Hanna Paulis målning där Ellen Key läser högt för vännerna. Kan man säga att en person som blir ihågkommen med gator och staty är utskriven ur historien? I generell mening troligen nej. I förtydligande av vilken historieskrivning som åsyftas blir svaret annorlunda. Fram till UNESCOs ranking har Ellen Key med få undantag skrivits ut ur svensk pedagogikhistoria. Hennes namn har nämnts i fotnoter och i skuggan av andra. Hon har skrivits ut genom att förlöjligas och skuldbeläggas. Hon har också skrivits ut genom att ofarliggöras, genom att nämnas som kvinnan som ville införa sköna hem har allvaret i hennes pedagogiska idéer undvikits.

Slutord

Uppsatsen visar också att Ellen Keys och Honorine Hermelins tänkande handlade om så mycket mer än pedagogik. Det handlade om krav på sociala reformer och på förändringar i samhället. Därmed blev deras bildningssyn och deras förslag till pedagogik utmanande för samtida makthavare. Dagens pedagogiska tänkande är ofta styckeverk. Forskare uttalar sej om ett inringat område, men radikala förändringar i såväl pedagogik som samhälle uteblir. Handlar kvarhållandet av skolplikten till viss del om att nuvarande politisk makt inte mäktar med den stora samhällsförändringen som skulle krävas? Dagens stora och djärva tänkande har jag hittat hos ungdomar:

... skolans uppgift [bör] vara att uppmuntra eleverna att analysera, reflektera och vara källkritiska till dagens tillgängliga information. Om eleverna förstår VARFÖR de lär sig och HUR de kan använda sig av den kunskapen kommer en ökad grad av motivation och eget tänkande att uppstå naturligt (Fernandez och Henrikson 2009, versaler i original).

Jag önskar verkligen att skolan vore en drömfabrik. Inte ett dagligt fängelse utan [en] plats för utveckling (Claesson 2009).

Djävhet i tankar om vad människa kan och förmår beror i sin tur på den underliggande människosynen. När dagens urvattning av idéerna om självstyrt lärande för barn och ungdomar synliggörs så synliggörs också att den människosyn, som genomsyrar läroplanen, de konservativas skolpolitik och många verksamma lärares praktik, är slående lik 1800-talets människosyn – nämligen att barn och ungdomar är mottagande och passiva varelser. Eller ska det kanske skrivas: Nuvarande dominerande vuxenmakt vill se barn som mottagande och passiva varelser – till vilka kunskap ska förmedlas. Enligt den senaste läroplanen ska skolan i Sverige fortfarande främst förmedla kunskap. Förmedla är ett oskyldigt ord. Att någon redan har bestämt vad som ska förmedlas lindas in. Det oskyldiga ordet ställs i förgrunden och överordnas att eleverna själva ska kunna söka den kunskap de törstar efter. Kvar finns alltså den skedmatning av utspädd kunskap som Ellen Key och Honorine Hermelin kritiserade. Och som Pippi Långstrump kallade pluttifikation. Kvar i läroplanen och i den dominerande skoldiskursen är kunskapssynen om att kunskap stoppas i burk, behållare, och att eleverna är dessa burkar. Kvar är att vuxenvärlden bestämmer giltig kunskap. Och det är just det maktförhållandet och den kunskapssynen som enligt Ellen Key och Honorine Hermelin också kväver nyfikenheten, vetgirigheten, läslusten.

Detta fasthållande av att barn och ungdomar behöver fasta kunskaper bygger sannolikt på en (över)tro att det finns fasta kunskaper. Eller är det så att det bygger på en rädsla för att se de kunskaper som varje unik människa kan bidra med? Den tanken förde Honorine Hermelin fram: ”Kanske har alla blivit rädda därför att de som sitter överst är allra räddast, de som vaktar tillträdet till livsbanorna – de må heta professorer eller chefer eller politiker.” Upprepningen och fasthållandet av (van)föreställningen att barn och ungdomar behöver fasta kunskaper handlar, utöver tron att på att sådan finns, om att bibehålla skolan som ett instrument för människans anpassning. Det skrev Ellen Key för 120 år sedan, Honorine Hermelin för 90 år sedan, Nils Christie och Ebbe Vestergaard för närmare 40 år sedan. Ola Stafseng och Jonas Aspelin alldeles nyligen och ungdomarna i Nacka igår. Den tanken samlever med tanken om barns och ungdomars möjligheter att växa och förändra.

Nyfikenhet på mer samband och mönster

I spaningen efter mönster och i synliggörandet av vanföreställningar har jag också tyckt mej ana nya samband eller tyckt mej se konturer av andra mönster. Några av de upptäckterna vore spännande att se som fortsatt forskning:

Det vore spännande att läsa jämförande studier om pågående experiment för att stödja och vägleda kreativa kunskapssökare, alltså den sortens självbildning som Key och Hermelin och deras efterföljare Christie och Andersson förespråkade. Fler studier om de hundraåriga reformpedagogerna liksom om enskilda lärargärningar, och fler studier om frihetspedagogik skulle sannolikt påverka maktbalansen i nuvarande utbildningsforskning.

Det vore intressant att läsa en kritisk studie över hur UNESCO valde ut 100 av världens stora pedagogiska tänkare under alla tider.

En annan önskvärd studie vore att söka mer kunskap om ofarliggörandet, av mysoffan som härskarteknik. Något som både filosoferna Jørgen Gaare och Øystein Sjaastad och författaren Margareta Strömstedt skriver om i boken **PIPPI OCH SOKRATES**.

Slutligen vill jag förespråka fler maktstudier inom pedagogisk forskning.

Ellen Key och Honorine Hermelin sökte en frihetspedagogik för att riva muren runt den makt som hellre vill behålla nuvarande orättvisor än förverkliga samhällen där alla människor har lika värde. Med deras egna ord sökte de ett folkbildningsarbete. De sökte ett fortsatt reformarbete och en forskning för att stödja eftersträvansvärda reformer och de satte upp villkor för detta arbete:

Ett folkbildningsarbete som blir ett maktmedel för ungdomen, som ger storsyn, vågsamhet och frisinne.

Referenser:

Film och radio

- Döda poeters sällskap, regissör Peter Weir, 1989.
Hets, regisserad av Alf Sjöberg, 1944.
Honorine Hermelin, intervju Sveriges television, 1971.
Lindquist, Bosse (1990) Förädlade svenskar – rashygien och sterilisering. Radiodokumentär för P1, Sveriges radio. Möjlig att lyssna på från webbsidan sr.se.
Ulrika Knutson, intervju Sveriges television 17 oktober 2004.

Tidningsartiklar och artiklar från nätet

- Alving, Barbro (1953) Stockholm är stolt över Ellen Key-statyn, Dagens Nyheter 530617, återutgiven i Ny syn på Ellen Key. 32 texter av 23 författare. Bembo Bok, Nacka 2000.
Chukri, Rakel (2007) Glorian sitter säkert. Artikel om en debatt i Lund med anledning av jubileum om Linné, Sydsvenska dagbladet 070205.
Claesson, Emil (2009) Skolan måste alltid ligga steget före. Nacka Värmdö Posten 090915.
Fernandez, Milén och Linnea Henriksson (2009) Vi matas med årtal men borde analysera. Nacka Värmdö Posten 090908.
Furn, Marit (2009) ... år 1712 ... slaget vid ... Illustration till artikeln Vi matas med årtal men borde analysera. Nacka Värmdö Posten 090908.
Hermansson, Ester (1979) Kommentar till "Progressivismens rötter" i KRUT 10, tidskriften KRUT nummer 11 år 1979.
Jacobsson, Benny (2007) Nytt ljus över rasbiologin, Upsala Nya Tidning 070624.
Klingborg, Gunno (2008) DVD 2 Musik & rasism. Lärarhandledning uppdaterad 080914. Nedladdad från nätet 090724, länk klingsfors.com/dvd2.
Larsson, Nisse (2002a) Låt barnen vara en del av samhället. Intervju med Nils Christie, publicerad i Dagens Nyheter 020923.
Larsson, Nisse (2002b) Skolan visar vem det är som bestämmer. Intervju med Bengt Sandin, publicerad i Dagens Nyheter 021010.
Nohrstedt, Lasse (2001) Värdegrunden börjar hos mig själv. Presentation av boken Värdegrunden – finns den? av Kennert Orlenius. Lärartidningen 010829.
Nordberg, Karin (2008) Folkbildningsforskning som fält. Presentation av och kommentarer till Anna Lundins avhandling. Mimerbladet oktober 2008, Linköpings universitet.
Petersen, Åsa (2005) Fitta! Det som händer i min mejlbox är inte privat – det är politiskt. Parallellt publicerades artiklar av Helle Klein och Åsa Linderborg. Aftonbladet 050520
Sveriges television (2002) De icke önskvärda. Information om program i Dokument inifrån 020829, sändes i repris 2004. Informationen nedladdad från Sveriges televisions webbsida 090909.

Litteratur

I litteraturlistan har jag valt att ange första tryckår för varje artikel eller bok. Detta för att direkt kunna ge läsaren det historiska sammanhanget när jag refererar till artikeln eller skriften i den löpande texten. Ellen Keys bok Barnets århundrade har tryckår 1900, men den utgåva jag haft tillgång till är en nyutgåva med tryckår 1922, denna refereras i litteraturlistan enligt följande: Key, Ellen (1900) Barnets Århundrade, Tredje upplagan 1927, Albert Bonniers boktryckeri, Stockholm.

- Adner, Agneta (2002) "-rykten- jag är gift med en 22 års gosse i en urskog i Småland!!!!" : en brevväxling mellan den unge författaren Sigge Almén och Ellen Key. Ellen Key sällskapet, Linköping.
Alexiusson, Maria och Charlotta Karlsson (1999), "bildning är icke vad vi lärt, utan vad vi hava kvar när vi glömt allt vad vi lärt": en studie av Ellen Keys verksamhet som folkbildare med utgångspunkt i hennes liv och idéer. Magisteruppsats, Bibliotekshögskolan, Borås.
Alvesson, Mats och Kaj Sköldberg (2008), Tolkning och reflektion, först utkommen 1994, andra upplagan är utökad med 50 procent, Studentlitteratur, Lund.
Ambjörnsson, Ronny (1974), Samhällsmodern: Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896. Doktorsavhandling, Göteborg.

- Andersén, Annelie (2003) Talet om särarten, och dess konstruktion i svenska folkbildningstidskrifter. Del i folkbildningens särart? Offentlighet och folkbildares självförståelse. SOU 2003:94, Fritzes, Stockholm.
- Andersson, Bengt-Erik (1999) Spräng skolan! Brain Books, Jönköping.
- Andersson, Bengt-Erik (2001) Visionärerna. Brain Books, Jönköping.
- Andersson, Ulla och Ann-Kristin Göhl-Muigai (2006) Charlotte Bühler. Levnadsteckning av en förebild inom svensk förskolepedagogik. Pedagogisk Forskning i Sverige, nr 2, Stockholm.
- Angelis, Ronald William (1978) Ellen Key: a biography of the Swedish social reformer. Avhandling, University of Connecticut.
- Aspelin, Jonas (2003) Zlatan, Caligula och ordningen i skolan. En interaktionistisk analys. Studentlitteratur, Lund.
- Aspelin, Jonas (2005) Den mellanmännsliga vägen. Martin Bubers relationsfilosofi som pedagogisk vägvisning. Brutus Östlings bokförlag Symposium, Stockholm.
- Beauvoir, Simone de (1949) Det andra könet. Översättning Adam Inczèdy-Gombos och Åsa Moberg, Nordstedt, Stockholm, 2002.
- Bergström, Berit (2007) Human Dynamics, ett verktyg för en interaktiv process i klassrummet. Magisteruppsats, Lärarhögskolan, Stockholm.
- Bergström, Matti (1991) Barnet – den sista slaven. Andra upplagan 1996, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Bjerg, Jens red (1998) Pedagogik. En grundbok. Svenska upplagan tryckt 2000 Liber, Stockholm.
- Björk, Ragnar (1988) Utbildningsforskning som historisk analys. I antologin Forskning om utbildning, red Selander 1992, Brutus Östlings bokförlag Symposium, Stockholm/Skåne.
- Björkman- Goldschmidt, Elsa red (1956) Fogelstad: berättelsen om en skola. Nordstedts, Stockholm.
- Björkman- Goldschmidt, Elsa (1956) Rektorn, artikel i antologin Fogelstad: berättelsen om en skola, red Björkman- Goldschmidt, Elsa, Nordstedts, Stockholm.
- Blossing, Ulf (2006) Skolor – platser för lärares lärande? I antologin Lärares arbete – pedagogikforskare reflekterar utifrån olika perspektiv, red Boström och Lidholt, Myndigheten för skolutveckling, Stockholm.
- Broberg, Gunnar (1988) Statens institut för rasbiologi – tillkomststämorna. I antologin Kunskapens trädgårdar, om institutioner och institutionarliseringar i vetenskapen och livet. Atlantis, Stockholm.
- Broberg, Gunnar och Mattias Tydén (1991) Önskad i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige, Gidlund, Stockholm.
- Broberg, Gunnar (1995) Statlig rasforskning. En historik över Rasbiologiska institutet. Uggla 4, Lund Studies in the History of Science and Ideas. Andra upplagan 2002, Lund.
- Buber, Martin (1923) Jag och du. Originalens titel Ich und Du. Svensk översättning 1962, Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- Buber, Martin (1953) Det mellanmännsliga. Originalens titel Elemente des Zwischenmenschlichen, del i Die Schriften über das dialogische Prinzip. Svensk översättning 1990, Dualis förlag, Ludvika.
- Callewaert, Staf och Daniel Kallós (1976) Den rosa vägen i svensk pedagogik. Ingår i antologin Forskning om utbildning red Selander 1992, Brutus Östlings bokförlag Symposium, Stockholm/Skåne.
- Christie, Nils (1971) Om skolan inte fanns. Originalens titel Hvis skolen ikke fantes, svenska översättning 1972, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Danielsson, Tage (1974) Tankar från roten. Dikten Eftertanke. Återgiven i Tage Danielsson i urval av Hans Alfredsson. Pocketupplagan 1994 sid 239. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Dorion, Louis-André (2004) Sokrates. Översättning från franska 2006, Alhambra, Furulund.
- Dysthe, Olga (1995) Det flerstämmiga klassrummet : att skriva och samtala för att lära. Originalens titel Det flerstemmige klassrommet. Skrivning og samtale for å lære. Svensk översättning 1996, Studentlitteratur, Lund.
- Eduards, Maud (2002) Förbjuden handling: om kvinnors organisering och feministisk teori. Liber, Stockholm.
- Eklöf, Göran (2006) Öppna sår i den globala politiken. Globala studier, Forum Syd, Stockholm.
- Ellen Key 1849-1999 en minnesbok (1999). Ellen Key-sällskapet och Förlaget Futurum, Linköping.
- Elvstrand, Helene (2009) Delaktighet i skolans vardagsarbete. Doktorsavhandling, Linköpings universitet.
- Engman, Kerstin (1995) Kvinnor i bildningens tjänst. Brevskolan, Stockholm.
- Engman, Kerstin (2002) Det glömda könet. Ingår i Bengtson, Håkan red (2002), Folkbildning i vår tid, en antologi om makt och demokrati. Atlas, Stockholm.
- Eskilsson, Lena (1991) Drömmen om kamratsamhället: Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925-35. Doktorsavhandling, Umeå universitet.
- Fahlbeck, Anders (1999) Ellen Keys jul- och nyårsbrev till Tolfterna 1900-01, med kommentarer. Artikel i antologin Ellen Key 1849-1999 en minnesbok. Ellen Key-sällskapet och Förlaget Futurum, Linköping.
- Focus (1979) uppslagsordet "Key, Ellen" band 3, sid 1616.

- Fogelström, Per-Anders (1971) Kampen för fred. Svenska freds- och skiljedomsföreningen, Stockholm.
- Folke, Hanna och Eva-Lena Olsson (2001) Med en mosse bakom knuten. Uppsats, utbildningsvetenskap, Linköpings universitet.
- Forsell, Anna red (2005), Boken om pedagogerna. Femte upplagan, Liber, Stockholm. Den fjärde upplagan hade Svedberg och Zaar som redaktörer, se nedan.
- Frangeur, Renée (2007) Pojkar, pli och pedagogik. Vanart och manligheter på Bonaanstalten 1905-1948. Carlssons, Stockholm.
- Freire, Paulo (1970) Pedagogik för förtryckta. Svensk översättning av Fredrik, Gustaf och Sten Rodhe 1972, Gummessons boktryckeri, Falköping.
- Frykman, Jonas och Orvar Löfgren (1985) På väg – bilder av kultur och klass. I Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet. Liber, Malmö.
- Frängsmyr, Tore (2000) Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del II 1809-2000. Natur och kultur, Stockholm.
- Furuhagen, Björn (2007) Den svenska rasbiologins idéhistoriska rötter, en inventering av forskningen. Forum för Levande historia, Stockholm.
- Gaare, Jørgen och Øystein Sjaastad (2000), Pippi och Sokrates. Filosofiska vandringar i Astrid Lindgrens värld. Svensk översättning Ulla-Stina Rask, Natur och Kultur, Stockholm 2002.
- Gerhardsson, Birgit (1999) Perspektiv på Barnets Århundra. Artikel i antologin Ellen Key 1849-1999 en minnesbok. Ellen Key-sällskapet och Förlaget Futurum, Linköping.
- Gram, Magdalena (2008) Ellen Key om böcker och läsning. Alvastra förlag, Ödeshög.
- Granström, Kjell (2007) Ledarskap i klassrummet. Ingår i Granström, Kjell red (2007) Forskning om lärares arbete i klassrummet. Forsknings i fokus nr 33, Myndigheten för skolutveckling, Stockholm.
- Gustavsson, Bernt (1991), Bildningens väg. Doktorsavhandling, Wahlström och Widstrand, Stockholm.
- Hagerman, Maja (2006) Det rena landet. Prisma, Stockholm.
- Hammar, Tomas (1964) Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900-1932. Doktorsavhandling, Stockholm.
- Hedin, Svante (2000) Ellen Key och Tolfterna. Ingår i Ny syn på Ellen Key. 32 texter av 23 författare. Bembo Bok, Nacka.
- Hedström Huveröd, Susel (1989) Kvinnor som murbräckor : idéhistoriska strövtåg med Ellen Key som referenspunkt. Carlsson, Stockholm.
- Hedström Huveröd, Susel (2000) Ellen Key och Elin Wägner: inblick i en trettonårig brevväxling. Ingår i Ny syn på Ellen Key. 32 texter av 23 författare. Bembo Bok, Nacka.
- Hermelin, Carin (1956) Varför kom du till Fogelstad? Artikel i antologin Fogelstad: berättelsen om en skola, red Björkman-Goldschmidt, Nordstedts, Stockholm.
- Hermelin, Honorine (1935/1956) På avsiktsfri mark. Artikel återutgiven i antologin Fogelstad: berättelsen om en skola, red Björkman-Goldschmidt, Nordstedts, Stockholm.
- Hermelin, Honorine (1945) Skolan har makt. Natur och kultur, Stockholm.
- Hermelin, Honorine (1946/1956) De två rollerna. Föredrag tryckt i antologin Fogelstad: berättelsen om en skola, red Björkman-Goldschmidt, Nordstedts, Stockholm.
- Hermerén, Göran och Ragnar Holte (1991) Moral och etik. Artikel i Nationalencyklopedin band V, sid 628, Höganäs.
- Holm, Birgitta (1999) "Die Grosstante Europas" : Ellen Key som europeisk intellektuell. Ingår i Gerhardsson, Birgit red (1999) Ellen Key en minnesbok. Futurum, Linköping.
- Holm, Elsa (1956) Komtemått. Artikel i antologin Fogelstad: berättelsen om en skola, red Björkman-Goldschmidt, Nordstedts, Stockholm.
- Horkheimer, Max (1932) Förord i Zeitschrift für Sozialforschung. Återgiven i Kritisk teori – en introduktion, Daidalos, Göteborg 1987.
- Horkheimer, Max och Theodor W Adorno (1944) Upplysningens dialektik. Daidalos, Göteborg 1996.
- Horkheimer, Adorno, Benjamin, Fromm, Löwenthal, Marcuse, Neumann, Kritisk teori – en introduktion, en sammanställning av några av Frankfurtskolans ursprungliga texter, red John Burill, Daidalos, Göteborg, 1987.
- Human Security Report 2005. University of British Columbia, Vancouver.
- Håkanson, Malin (2003) Genus och vetenskaplig kommunikation. En bibliometrisk studie av amerikansk biblioteksforskning. Bibliotekshögskolan, Borås.
- Jedskog, Gunilla (2007) Klassrummets scenografi. Ingår i Granström, Kjell red (2007) Forskning om lärares arbete i klassrummet. Forsknings i fokus nr 33, Myndigheten för skolutveckling, Stockholm.
- Key, Ellen (1894) Individualism och socialism. Föredrag hållet i Kristiania studentersamfund. Utgivet i tryck 1895, Studentföreningen Verdandis småskrifter, Stockholm.
- Key, Ellen (1897) Bildning – några synpunkter. Studentföreningen Verdandis småskrifter, Stockholm. Finns i nyutgåva 1992 av ABF förbundet/Bildningsförslaget, Stockholm.

- Key, Ellen (1900) Barnets århundrade. Tredje upplagan 1927, Albert Bonniers boktryckeri, Stockholm.
- Key, Ellen (1901) Tankebilder I. Nyutgåvan 1922, Albert Bonniers boktryckeri, Stockholm.
- Key, Ellen (1903) Livslinjer I. Albert Bonniers boktryckeri, Stockholm.
- Key, Ellen (1905) Livslinjer II. Albert Bonniers boktryckeri, Stockholm.
- Key, Ellen (1906) Livslinjer III. Albert Bonniers boktryckeri, Stockholm.
- Key, Ellen (1906) Folkbildningsarbetet: särskilt med hänsyn till skönhets sinnets odling : en återblick och några framtidsönsknings. Andra upplagan 1915 Tidens förlag Stockholm.
- Knutson, Ulrika (2004) Kvinnor på gränsen till genombrott. Grupporträtt av Tidevarvets kvinnor. Albert Bonniers förslag, Stockholm.
- Kulturutredningen (2009) Betänkande av Kulturutredningen. Grundanalys. Del I SOU 2009:16. Stockholm.
- Lennerhed, Lena (2000) Sterilisering och sexuell reform: Om Elise Ottesen-Jensen och Riksförbundet för sexuell upplysning. Ingår i Fem uppsatser om sterilisering i Sverige. Ugglan 12, Lund Studies in the History of Science and Ideas, Lund.
- Lennerhed, Lena (2002) Sex i folkhemmet. RFSUs tidiga historia. Gidlunds förlag, Hedemora.
- Lengborn, Thorbjörn (1976) En studie i Ellen Keys pedagogiska tänkande främst med utgångspunkt från "Barnets århundrade". Doktorsavhandling, Uppsala universitet. Tryckt 1977 av Föreningen för svensk undervisningshistoria, vol 140, årgång LVII, Stockholm.
- Lengborn, Thorbjörn (1993) Ellen Key. Prospects, vol XXIII, nr 3/4 1993, återutgiven 1997 i antologin Thinkers on education , UNESCO, Paris.
- Liljestrand, Johan (2002) Klassrummet som diskussionsarena. Doktorsavhandling, Örebro studies in education, Örebro.
- Lindberg, Berit (2000) Kvinnor – vakna, våga! En studie kring pedagogen och samhällsvisionären Honorine Hermelin Grønbech. Doktorsavhandling, Pedagogiska institutionen, Lund.
- Linderborg, Åsa (2001) Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000. Doktorsavhandling. Bokförlaget Atlas, Stockholm.
- Lindén, Claudia (2002) Om kärlek: litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key. Doktorsavhandling, Umeå universitet.
- Lindquist, Bosse (1991) Förädlade svenskar. Alfabeta bokförlag, Falun.
- Lundberg, Eva (1992) Att uppenbara det dolda. Kvinnovetenskaplig tidskrift 1992/3:3-14, Stockholm.
- Lundh, Tina (1995) Att se och bli sedd. Uppsats, Folkbildningens pedagogik, Tollare folkhögskola och Linköpings universitet.
- Lundqvist, Ulla (1979) Århundradets barn : Fenomenet Pippi Långstrump och dess förutsättningar. Doktorsavhandling, Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94, baserad på Skolverkets författningssamling 1994:2, ändringar införda till och med SKOLFS 2006:24, Skolverket.
- Machiavelli, Niccolò (1512) Fursten. Nyöversättning av Marco Morner 2008, Natur och kultur, Stockholm.
- Mann, Katja (2003) Pädagogische, psychologische und kulturanalytische Traditionen und Perspektiven im Werk Ellen Keys. Doktorsavhandling. Berlin.
- Mral, Brigitte (1999) Talande kvinnor. Nya Doxa, Nora.
- Nationalencyklopedin (1990) uppslagsordet "Key, Ellen" band 10, sid 583-584, artikeln skriven av Ambjörnsson.
- Nordberg, Karin och Kerstin Rydbeck red (2001) Folkbildning och genus - det glömda perspektivet. Mimer, Linköpings universitet.
- Nordin, Svante (1999) Det politiska tänkandets historia, Studentlitteratur, Lund.
- Nordisk familjebok (1953) uppslagsordet "Key, Ellen" band 12, sid 234.
- Nylund, Bo (1985) Kyrka för folket : latinamerikansk befrielseologi. Proprius, Stockholm.
- Ohlander, Ann-Sofie (2005) När blir kvinnor berömda. Artikel i Berömda svenskar. Tusen svenskar under tusen år. Huvudredaktör Per Söderberg. Nationalencyklopedin, Höganäs.
- Orlenius, Kennert (2001) Värdegrunden – finns den? Runa, Hässelby.
- Petersson, Olof red (1987) Maktbegreppet, Carlssons, Stockholm.
- Richardson, Gunnar (1976) Att reformera skolan – ett historiskt perspektiv och några aktuella funderingar. Ingår i antologin Forskning om utbildning, red Selander 1992, Brutus Östlings bokförlag Symposium, Stockholm/Skåne.
- Richardson, Gunnar (2004) Svensk utbildningshistoria. Sjunde upplagan, Studentlitteratur, Lund.
- Rodhe, Sten (1972) Introduktion i den svenska översättningen av Paulo Freires Pedagogik för förtryckta, Gummessons boktryckeri, Falköping.
- Roosevelt, Franklin D (1941) State of the Union Address to the Congress, nedladdat 20 maj 2009 från www.feri.org, websida för Franklin & Eleanor Roosevelt Institute.

- Rosenberg, Tiina (2004) *Besvärliga människor: kommunikation till varje pris! teatersamtal med Suzanne Osten*. Atlas, Stockholm.
- Rydbeck, Kerstin (2001) *Kvinnorna innanför och utanför ramarna. Om folkbildningsbegreppet och könsperspektivet*. Ingår i Nordberg, Karin och Kerstin Rydbeck red (2001). *Folkbildning och genus - det glömda perspektivet*. Mimer, Linköpings universitet .
- Rydbeck, Kerstin (2005) *Från kvinnliga kurser till kvinnokurser*. Uppsats presenterad på Svenska historikermötet maj 2005.
- Rydberg Persson, Anna (2007) *Att tala till eller med: En kvalitativ studie om pedagogers sätt att uppmärksamma och kommunicera med barn på förskolan*. Lärarprogrammet, institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.
- Sandin, Bengt (1986) *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan*. Doktorsavhandling, Arkiv avhandlingsserie, Lund.
- Sandström, Henning (2001) *Ellen Key och vördnaden för individen: en reflexion över undervisningens varför, vad och hur*. H Sandström, Mölndal.
- Schyl-Bjurman, Gertrud och Karin Strömberg-Lind (1976) *Dialogpedagogik*. Liber Läromedel, Lund 1977.
- Selander, Staffan (1984) *Textum institutionis: Den pedagogiska väven*. Doktorsavhandling, *Studies in Education and Psychology*, 15. Liber förlag, Malmö.
- Shiva, Vandana (1997) *Biopiracy, the plundering of nature and knowledge*. South End Press, Cambridge, MA.
- Sidebäck, Göran (1992) *Kampen om barnets själ. Barn- och ungdomsorganisationer för fostran och normbildning 1850-1980*. Doktorsavhandling, Carlssons , Stockholm.
- Stafseng, Ola (1996) *Introduktion och kommentarer till Barnets århundrade av Ellen Key*. Informationsförlaget, Stockholm.
- Stafseng, Ola (1999) *Inn i "barnets århundrade": Personen och verket*. Artikel i antologin *Ellen Key 1849-1999 en minnesbok*. Ellen Key-sällskapet och Förlaget Futurum, Linköping.
- Stensmo, Christer (2007) *Pedagogisk filosofi*. Studentlitteratur, Lund.
- Sundgren, Gunnar (1998) *Folkbildningsforskning – en kunskapsöversikt*. Folkbildningsrådet, Stockholm.
- Sundgren, Gunnar (2003) *Folkbildningens särart? Offentlighet, forskning och folkbildares självförståelse*. Utredning för statens utvärdering av folkbildningen, Statens offentliga utredningar SOU 2003:94, Fritzes, Stockholm.
- Sundgren, Gunnar (2005) *John Dewey, reformpedagog för vår tid*. Artikel i *Boken om pedagogerna*, red Anna Forsell, Liber, Stockholm.
- Svedberg, Lars och Monica Zaar red (1993), *Boken om pedagogerna*. Tredje reviderade och aktualiserade upplagan, Liber, Stockholm.
- Thurén, Torsten (1991) *Vetenskapsteori för nybörjare*. Liber, Malmö 2007.
- Tydén, Mattias (2002) *Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975*. Doktorsavhandling. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Vestergaard, Ebbe (1975) *Vad är pedagogik. Och kapitlet Analytisk filosofi och pedagogik*. I Vestergaard, Ebbe, Jan-Ingvar Löfstedt och Per-Johan Ödman (1975 och 1976), *Perspektiv på pedagogiken, Introduktion i pedagogisk filosofi från Platon till Habermas*. Wahlström och Widstrand, Stockholm 1976.
- Weidel Randver, Gunnel (1999) *Kvinnorörelsens orosande*. Artikel i antologin *Ellen Key 1849-1999 en minnesbok*. Ellen Key-sällskapet och Förlaget Futurum, Linköping.
- Wiklund, Martin (2006) *I det modernas landskap*. Doktorsavhandling, historiska institutionen, Lunds universitet, Brutus Östlings bokförlag, Stockholm/Stehag.
- Wägner, Elin (1910) *Pennskaftet*. Återutgiven 1969 av *En bok för alla*, Litteraturfrämjandet, Stockholm.
- Ås, Berit (1978) *De fem herskertekniker*. Ingår i *Handbok i frigjöring*. Aschehoug Forlag, Oslo 1981.
- Ödman, Per-Johan (1976) *Hermeneutik, kritisk filosofi och pedagogik*. Ingår i Vestergaard, Löfstedt och Ödman (1975 och 1976) *Perspektiv på pedagogiken*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Ödman, Per-Johan (1995) *Kontrasternas spel. En svensk mentalitets- och pedagogikhistoria*. Nordstedts, Stockholm.
- Ödman, Per-Johan (2004) *Den hermeneutiska cirkelns gränser. Till validitetsfrågan inom hermeneutiken*. Artikel i *Text och Existens. Hermeneutik möter samhällsvetenskap*, red Staffan Selander och Per-Johan Ödman, Daidalos, Göteborg.